

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET

Lea Skokandić

**DISPOZICIJSKE DIMENZIJE, SOCIJALNI
IDENTITET I PERCEPCIJA
MEĐUGRUPNE PRIJETNJE KAO
ODREDNICE ETNIČKIH PREDRASUDA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Lea Skokandić

**INDIVIDUAL DISPOSITIONS, SOCIAL
IDENTITY AND INTERGROUP THREAT
AS PREDICTORS OF ETHNIC
PREJUDICE**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2018

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Lea Skokandić

**DISPOZICIJSKE DIMENZIJE, SOCIJALNI
IDENTITET I PERCEPCIJA
MEĐUGRUPNE PRIJETNJE KAO
ODREDNICE ETNIČKIH PREDRASUDA**

DOKTORSKI RAD

Mentorica: Dr.sc. Dinka Čorkalo Biruški, red. prof.

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Lea Skokandić

**INDIVIDUAL DISPOSITIONS, SOCIAL
IDENTITY AND INTERGROUP THREAT
AS PREDICTORS OF ETHNIC
PREJUDICE**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Dinka Čorkalo Biruški, PhD

Zagreb, 2018

O MENTORU

Dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški (1966.) redovna je profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pri Katedri za socijalnu psihologiju. Diplomirala je na studiju psihologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1990. godine, te magistrirala 1993. i doktorirala 1997.

Usavršavala se u Norveškoj (1992.), Poljskoj (1994.), te Sjedinjenim Američkim Državama (1999.). Bila je Fulbrightov stipendist (2003./2004.) na University of Massachusetts at Amherst, te gostujući istraživač na Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame (2014.). Bila je gostujući predavač na Filozofskom fakultetu u Osijeku i u Sarajevu, te na doktorskim studijima psihologije na University of Lausanne i Queen's University Belfast.

Na matičnom je Odsjeku nositeljica niza kolegija na diplomskoj i doktorskoj razini studija te sudjeluje u nastavi i na drugim poslijediplomskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Mentorica je brojnih diplomskih radova, magistarskih, te jednog dokorskog rada. Bila je voditeljica poslijediplomskog dokorskog studija psihologije od 2005., te je od 2014. predstojnica Katedre za socijalnu psihologiju.

Suradivala je u mnogim domaćim i inozemnim projektima, te vodila ili suvodila četiri međunarodna projekta. U poslijeratnom razdoblju je vodila brojne seminare za poticanje međunacionalne tolerancije i pomirenja. Voditeljica je četverogodišnjeg projekta HRZZ-a Integracijski procesi većine i manjine u etnički mješovitim zajednicama – IntegraNorm.

Bila je članica organizacijskoga i programskog odbora nekoliko domaćih i međunarodnih konferencija.

Članica je Hrvatskog psihološkog društva, Europskog udruženja za socijalnu psihologiju (European Association for Social Psychology), European Society for Traumatic Stress Studies, te članica-osnivačica Društva za psihološku pomoć, Hrvatskog društva za traumatski stres, te Hrvatskog društva za obiteljsku medijaciju.

Bila je evaluatorica projekata Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH, Nacionalne zaklade za znanost, European Science Foundation i Israeli Science Foundation. Bila je članica radne skupine za osnivanje interkulturene škole u Vukovaru. Povremeni je recenzent brojnih domaćih i inozemnih znanstvenih časopisa.

Do sada je uredila četiri knjige, od kojih je jedna nagrađeni sveučilišni udžbenik. Objavila je jednu knjigu u suautorstvu, te šezdesetak znanstvenih i stručnih radova. Do sada je sudjelovala u prevođenju nekoliko stručnih knjiga, uglavnom udžbenika iz raznolikih područja psihologije. Sudjelovala je priopćenjima na preko osamdeset domaćih i međunarodnih znanstvenih i stručnih skupova, te kao pozvani predavač na skupovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Izraelu, Mađarskoj, Švicarskoj, te Sjedinjenim Američkim Državama.

Dobitnica je nekoliko nagrada i priznanja: *Godišnje hrvatske državne nagrade za znanost* (2005.), nagrade *Ramiro Bujas za osobito vrijedno psihologijsko znanstveno djelo* (2005.), nagrade *Ramiro Bujas za osobito vrijednu psihologijsku knjigu godine* (2009.) te nagrade *Marulić: Fiat Psychologia* za osobito vrijedan doprinos razvoju i promicanju hrvatske primijenjene psihologije.

SAŽETAK

U svrhu boljeg razumijevanja dinamike međugrupnih odnosa te mogućnosti unaprjeđenja odnosa među grupama u zajednici, u ovom istraživanju su ispitane neke odrednice međugrupnih stavova koje su u podlozi etničkih predrasuda.

Teorijsko polazište rada je temeljeno na integriranom pristupu istraživanja predrasuda koje uključuje pretpostavke da predrasude ovise o emocijama i motivaciji, da proizlaze iz ideoloških uvjerenja te da su pod utjecajem individualnih razlika. Pod tim vidom, ispitan je doprinos različitih dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika u objašnjavanju predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj.

Cilj ovoga istraživanja bio je ispitati samostalni i zajednički doprinos dispozicija pojedinca (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (tri oblika nacionalne vezanosti: nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) u predviđanju otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj, te medijatorsku/ moderatorsku ulogu percepcije međugrupne prijetnje kao ključnog situacijskog čimbenika.

U istraživanju je sudjelovalo 684 studenata prve godine preddiplomskog studija na sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu, odabranih metodom višestapnog klasternog uzorkovanja. Sudionici su ispunjavali upitnik koji se sastojao od uobičajeno korištenih i nekih novokonstruiranih skala za mjerenje ispitivanih konstrukata. Kvaziekperimentalnim nacrtom je ispitan učinak percipirane međugrupne prijetnje na iskazivanje etničkih predrasuda, tako da su sudionici iz intervencijske grupe čitali tekst, koji je imao za svrhu intenzivirati doživljaj prijetnje prema pripadnicima nacionalnih manjina, prije nego što su procjenjivali svoje stavove prema pripadnicima nacionalnih manjina. Usporedna grupa nije bila izložena ovoj intervenciji.

Rezultati analize strukturalnih odnosa među varijablama pokazali su da se otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina mogu u značajnoj mjeri objasniti korištenim prediktorskim mjerama, pri čemu su orijentacija na socijalnu dominaciju i percipirana međugrupna prijetnja jedini čimbenici koji imaju značajan direktni doprinos. S druge strane, prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina se ne mogu dobro objasniti pomoću korištenih mjera. Samo orijentacija na socijalnu dominaciju i odsustvo kozmopolitizma pokazuju neznatan direktni učinak. Utvrđen je značajan medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u odnosu između dispozicijskih i

identitetnih čimbenika te otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, pri čemu je utvrđena potpuna medijacija u odnosu između nacionalizma i autoritarnosti te otvorenih predrasuda, kao i djelomična medijacija u odnosu između orijentacije na socijalnu dominaciju i otvorenih predrasuda. Budući da manipulacija međugrupnom prijetnjom nije proizvela razlike između intervensijske i usporedbe grupe, nije utvrđen značajan moderirajući učinak percipirane prijetnje.

Dobiveni rezultati predstavljaju dopunu prethodnih istraživanja budući da pokazuju kako je za predviđanje predrasuda potrebno uzeti u obzir više različitih obilježja vezanih uz pojedince i kontekst međugrupnih odnosa. Važan doprinos istraživanja jest nalaz da uobičajeno korišteni prediktori etničkih predrasuda nisu prikladni za predviđanje prikrivenih oblika predrasuda.

KLJUČNE RIJEČI: otvorene i prikrivene predrasude, autoritarnost, orijentacija na socijalnu dominaciju, nacionalna vezanost, percipirana međugrupna prijetnja

SUMMARY

Introduction

Prejudice and discrimination toward minority groups are well known factors that may destabilize intergroup relations. Previous research has shown relative importance of personality and social factors as determinants of prejudice but most of research has tested their partial contribution. This is why the present research explores relative contributions of some relevant antecedents of ethnic prejudice. The aim of this research was to test a theoretical model for predicting prejudice toward national minorities in Croatia, assuming that dispositions, identity and situational factors would have important direct and indirect effects on prejudice.

By integrating concepts from several theoretical frameworks that emphasizes role of motivation, emotion and ideology in explaining prejudice, we explored the role of right-wing authoritarianism, social dominance orientation, three forms of national attachment – national identity, nationalism and cosmopolitanism, and perception of intergroup threat in relation to two forms of prejudice toward national minorities in Croatia - subtle and blatant. Moderating and mediating role of perception of intergroup threat in relation between dispositional factors (right-wing authoritarianism and social dominance orientation) and identity factors (national identity, nationalism and cosmopolitanism), and prejudice toward national minorities was also explored.

Methodology

The data was gathered on a multistage cluster sample of 684 undergraduate students of University of Zagreb, using a self-assessment questionnaire that included several Likert type scales for measuring each construct. Moderation effect of intergroup threat on ethnic prejudice was tested by using quasi-experimental research design. Participants in intervention group read a text that had purpose to emphasize perception of threat toward members of ethnic minorities, before they assess their attitudes toward them. Participants in comparative group were not exposed to this intervention.

Results

We tested theoretical model for predicting prejudice toward national minorities, using the structural equation modelling technique for analysis of the relations between predictors and criteria variables. Analysis of the relations between latent variables has shown that blatant prejudice toward national minorities can be explained with dispositions, identity and situational factors, while this was not the case for the subtle form of prejudice.

Social dominance orientation and perception of symbolic intergroup threat were the only predictors that had significant direct effect on blatant prejudice, whereas authoritarianism and three forms of national attachment (national identity, nationalism and cosmopolitanism) did not have a direct effect, on this form of prejudice toward national minorities. Authoritarianism, nationalism and social dominance orientation had a significant indirect effect on blatant prejudice toward national minorities via perception of intergroup threat. Subtle form of prejudice could not be explained significantly with this predictor set. Only social dominance orientation and anti-cosmopolitan orientation have had a weak direct effect.

As expected, perception of symbolic intergroup threat mediated significantly the relations between dispositions and identity factors and blatant prejudice. Namely, intergroup threat fully mediated relations between authoritarianism and nationalism, and blatant prejudice toward national minorities. Intergroup threat also partially mediated relation between social dominance orientation and blatant prejudice toward national minorities. Moderation effect of intergroup threat did not prove to be significant, because the experimental manipulation was not successful.

Conclusion

The results mostly support findings from previous research that emphasizes the role of dispositions and specific context of intergroup relations in explaining prejudice. The present research has shown that prediction of prejudice toward national minorities should include consideration of different predictors so we can analyze their relative impact on prediction. For example, previous research has shown that nationalism, or authoritarianism should be considered as fundamental antecedents of prejudice, but in the present study, the intergroup threat has diminished both of their direct effect on blatant prejudice. In addition, this research has shown that, in comparison to blatant prejudice, subtle prejudice are truly different form of ethnic prejudice, while none of the predictors has shown significant direct effect on them.

These finding should encourage future researchers to examine impact of some other individual or contextual factors that could contribute to understanding dynamics of these form of prejudice.

Considering importance of studying intergroup relations between majority and minorities in society in this historical period of massive migration in Europe, we consider our findings relevant for better understanding of dynamics of disturbed intergroup relations. Our results show that blatant prejudice towards minority can be mainly explained with higher level of perceived symbolic intergroup threat and social dominance orientation, so practical implications of these results can be in promoting tolerance toward national minorities by reducing perceived cultural intergroup threat and changing attitudes that encourages social inequality and group hierarchy.

Keywords: subtle and blatant prejudice, authoritarianism, social dominance orientation, national attachment, perception of intergroup threat

SADRŽAJ

Uvod	1
1. Definiranje predrasuda.....	2
1.1. Stereotipi, predrasude i diskriminacija.....	3
1.2. Eksplicitne i implicitne predrasude.....	6
2. Mjerenje predrasuda.....	8
2.1. Direktni pristup mjerenju predrasuda.....	10
2.2. Indirektni pristup mjerenju predrasuda.....	14
3. Teorijski pristupi u tumačenju predrasuda.....	16
3.1. Povijesni pregled teorijskih pristupa u istraživanju predrasuda.....	16
4. Polazišni teorijski pristupi za predviđanje predrasuda u ovom istraživanju.....	33
4.1. Dispozicijske odrednice predrasuda.....	35
4.1.1. Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju.....	35
4.2. Identitetne odrednice predrasuda.....	39
4.2.1. Socijalni identitet i unutargrupna pristranost.....	40
4.2.2. Nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam.....	44
4.3. Situacijske odrednice predrasuda.....	50
4.3.1. Percipirana međugrupna prijetnja.....	51
5. Važnost istraživanja etničkih predrasuda u Hrvatskoj.....	53
Cilj istraživanja	57
Problemi i hipoteze istraživanja	57
Metodologija	60
1. Ispitanici i postupak uzorkovanja.....	60
2. Nacrt istraživanja.....	61
3. Mjerni instrumenti.....	62
3.1. Kriterijske mjere.....	63
3.2. Prediktorske mjere.....	64
3.3. Analiza metrijskih obilježja mjernih instrumenata.....	68
4. Postupak prikupljanja podataka.....	70
5. Etička pitanja provedbe istraživanja.....	70
6. Metoda obrade podataka.....	71
6.1. Modeliranje strukturalnim jednadžbama – ocjena prihvatljivosti ukupnog predikcijskog modela.....	71

6.2. Modeliranje strukturalnim jednadžbama – ispitivanje pojedinačnih relacija među varijablama unutar modela.....	73
6.3. Ispitivanje moderirajućeg učinka.....	75
6.4. Ispitivanje medijacijskog učinka.....	76
7. Preuvjeti za korištenje strukturalnog modeliranja	77
7.1. Univarijatne pretpostavke za korištenje strukturalnog modeliranja.....	78
7.2. Multivarijatne pretpostavke za korištenje strukturalnog modeliranja.....	79
7.3. Metrijska obilježja mjernog modela i ocjena njegove prihvatljivosti.....	81
Rezultati	85
1. Direktni učinci dispozicijskih mjera, identitetnih mjera i mjere percipirane međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.....	86
2. Medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera.....	93
3. Moderirajući učinak percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera.....	100
Rasprava	104
Metodološka ograničenja u istraživanju	123
Zaključak	125
Literatura	128
Prilozi	148

UVOD

Istraživanje međugrupnih odnosa desetljećima pobuđuje interes znanstvenika. Motivacija istraživača da objasne uzroke i ishode narušenih odnosa rezultirala je akumulacijom spoznaja koje su doprinijele boljem razumijevanju dinamike međugrupnih odnosa te mogućnostima unaprjeđenja odnosa među grupama u zajednici. Još od 1920-tih godina posebna je pozornost posvećena ispitivanju međugrupnih stavova kako bi se odgovorilo na potrebe suzbijanja rasne netrpeljivosti i diskriminacije (Duckitt, 2010). Zato su predrasude prema različitim društvenim grupama postale često istraživani fenomen. Važnost njihovog istraživanja ogleda se u posljedicama koje imaju na međugrupne odnose, jer su manifestacije narušenih odnosa između pripadnika različitih nacija, etničkih i političkih grupa značajan društveni problem.

Kako bi se ispitale odrednice etničkih predrasuda, u ovom istraživanju polazimo od različitih teorija proizašlih iz integriranog pristupa istraživanju predrasuda. Ispitivan je doprinos dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika u objašnjavanju predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj. U uvodnom dijelu rada prikazane su postojeće paradigme koje su oblikovale konceptualizaciju i pristupe mjerenju predrasuda. Također, prikazane su spoznaje iz dosadašnjih istraživanja koja su uglavnom objašnjavala samostalni doprinos pojedinih odrednica predrasuda, pri čemu je izostajalo obuhvatno tumačenje dinamike predrasuda. Ovim istraživanjem ispitan je nezavisan, ali i zajednički doprinos niza relevantnih prediktora za predviđanje predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, što je iskorak u odnosu na dosadašnja istraživanja predrasuda budući da se istražuje mogućnost predviđanja dva oblika etničkih predrasuda – prikrivenih i otvorenih.

Spoznaje dobivene ovim istraživanjem omogućile su usporedbu rezultata dobivenih u domaćem kontekstu s istraživanjima koja se uglavnom provode u SAD-u i drugim europskim zemljama.

1. Definiranje predrasuda

Razvoj područja istraživanja, odnosno teorijskih pristupa korištenih u istraživanjima, rezultirao je brojnim definicijama stereotipa i predrasuda. Različite definicije zapravo na sličan način obuhvaćaju određenje predrasuda kao stava usmjerenog prema grupama ili njenim članovima. Pod tim vidom, ponajprije možemo reći da su predrasude *stav*, odnosno naučena sklonost za reagiranje na dosljedno povoljan ili nepovoljan način s obzirom na neki objekt stava (Newcomb, 1950). Prema funkcionalističkom pristupu u objašnjenju stavova, moguće je razlikovati tri komponente koji čine njegovu strukturu (Katz, 1960). Kognitivna komponenta se odnosi na ideje i uvjerenja o obilježjima objekta stava i njegovim relacijama prema ostalim objektima. Afektivna komponenta podrazumijeva osjećaje prema objektu stava koji uključuju vrednovanje objekta, a kada se specifični stavovi organiziraju u hijerarhijsku strukturu, tada se može govoriti o vrijednosnim sustavima. Treća komponenta je bihevioralna i odnosi se na ponašajne tendencije prema objektu. Promatraju li se navedene komponente kao zasebni entiteti, a ne kao komponente istog koncepta, moguće je uspostaviti relacije između uvjerenja i vrednota kao kognitivne strukture koje doprinose formiranju afektivnog vrednovanja objekta (stava), što se potom dovodi u vezu sa bihevioralnom namjerom ili konkretnim ponašanjem prema objektu stava (Fishbein i Ajzen, 1975). Slijedom navedenoga, stav podrazumijeva skup svih vrijednosnih uvjerenja o objektu stava, afektivnih reakcija i bihevioralnih odgovora.

Prilikom određenja predrasuda važno je istaknuti da su to stavovi *usmjereni prema društvenim grupama ili njenim članovima*. S obzirom na ovako određeni objekt stava, predrasude podrazumijevaju stavove usmjerene prema pojedincima za koje se percipira da pripadaju određenoj grupi ili stavove usmjerene prema grupama u cijelosti. Dakle, predrasude upućuju na međugrupno ponašanje koje se očituje kada pojedinac koji pripada jednoj grupi dolazi u interakciju, bilo na kolektivnoj ili individualnoj razini, s drugom grupom ili pojedincima koji se identificiraju s tom grupom (Sherif, 1966).

1.1. Stereotipi, predrasude i diskriminacija

S obzirom da će u ovom radu pozornost biti posvećena ispitivanju predrasuda, nužno je pored određenja fenomena, pružiti opis osnovnih pojmova koji se vezuju uz predrasude - a to su stereotipi i diskriminacija. Gledano iz perspektive određenja međugrupnih stavova, stereotipi, predrasude i diskriminacija predstavljaju zasebne komponente koje mjere različite dimenzije istog koncepta. S druge strane, predrasude se mogu razmatrati kao zaseban fenomen koji u svom određenju posjeduje kognitivnu i afektivnu dimenziju te dimenziju bihevioralne intencije. Kako bi se pojasnilo ovo razgraničenje potrebno je prvo definirati navedene pojmove, stoga će se u narednom dijelu pobliže odrediti koncepti stereotipa, predrasuda i diskriminacije.

Stereotipi su osobine koje se pripisuju obilježjima socijalne grupe ili njenim pojedinačnim članovima te se poglavito odnose na osobine kojima se postiže razlikovanje među grupama (Stangor, 2009). Ova definicija je temeljena na ideji da su stereotipi znanje koje se koristi kao „misaona slika“ o referentnim grupama (Lippmann, 1922, prema Stangor, 2009). Allportova konceptualizacija stereotipa (1954/1979) uključuje dodatna obilježja u određenju stereotipa, a to su negativnost, netočnost i poopćavanje. *Negativnost* se odnosi na konotativno značenje sadržaja stereotipa. Naime, unatoč tome što postoje i pozitivni stereotipi, pojedinci su spremniji izražavati one negativne (Gaertner i McLaughlin, 1983). Stereotipi su uglavnom *netočni* i kada se koriste dovode do pretjerane generalizacije, odnosno do *poopćavanja*. Određene karakteristike nastale na pogrešnim uvjerenjima se pripisuju svim članovima grupe, čime se pripadnici grupe deindividualiziraju. Pripisivanje obilježja pripadnicima neke grupe odvija se mehanizmom socijalne kategorizacije gotovo automatski, a očituje se u potrebi za svrstavanjem pojedinaca u kategorije temeljene na zajedničkim obilježjima, pri čemu se pojedinci u tim kategorijama doživljavaju međusobno sličnijima od pojedinaca koji pripadaju drugim kategorijama (Tajfel, 1974).

Stereotipi se smatraju primarno kognitivnom komponentom međugrupnih stavova (Allport, 1954/1979). Oni egzistiraju kao kognitivne strukture poput shema, prototipa i tipičnih primjera (za pregled vidjeti Stangor, 2009). Za razliku od predrasuda koje uključuju vrijednosnu komponentu, odnosno afektivni odnos prema objektu stava, stereotipi predstavljaju produkt misaonog procesa temeljenog prvenstveno na uvjerenjima pojedinca. Uvjerenja o grupama se mogu konceptualizirati kao teorije koje pojedinac stvara o socijalnim grupama i njihovim međusobnim odnosima (Rothbart i Taylor, 1992). Povezanost između

stereotipa i predrasuda kao kognitivne i afektivne dimenzije stava, nije visoka ali je dosljedna (Dovidio i sur., 1997). Procjena obilježja pripadnika grupa ili grupa u cjelini temeljena su na uvjerenjima i može biti podložna promjenama kada se pojedinca suoči s proturječnim argumentima o obilježjima pripadnika grupe. Za razliku od stereotipa, predrasude su temeljene na uvjerenjima o grupi koja ostaju nepromijenjena nakon što se pojedincu predoče opovrgavajući dokazi (Allport, 1954/1979). Predrasude, za razliku od stereotipa, uz kognitivnu komponentu odnosa prema objektu stava sadržavaju i vrijednosno-afektivnu komponentu (Allport, 1954/1979). Tu vrijednosno-afektivnu komponentu međugrupnih stavova predstavljaju osjećaji koje pojedinci imaju prema drugima, a ovise o procjeni vrijednosti referentne grupe u odnosu na vlastitu. Slijedom ovog određenja, može se reći da su *predrasude* međugrupni stavovi obilježeni averzijom i neprijateljstvom prema osobama koje pripadaju nekoj grupi - samo zato što pripadaju toj grupi. Mogu biti usmjereni protiv cijele grupe ili pojedinačnih članova (Allport, 1954/1979). Predrasude se na ponašajnoj razini mogu manifestirati od manje neprijateljskih reakcija poput iskazivanja antagonizma u razgovoru, preko izbjegavanja pripadnika grupe, diskriminacije članova grupe socijalnim isključivanjem iz privatne i javne sfere života, fizičkim napadom, pa sve do razine istrebljenja pripadnika grupe (Allport, 1954/1979).

Diskriminacija predstavlja bihevioralnu komponentu predrasuda, a odnosi se na pristrani odnos prema grupama ili njenim pojedinačnim članovima. Pristranost se u tom smislu odnosi na ponašanje pojedinaca koje članovima referentne grupe uskraćuje mogućnost jednake participacije u društvenim aktivnostima, što ima za posljedicu deprivilegirani položaj pripadnika grupe. Dakle, diskriminacijom se može smatrati svako nepravedno i nejednako tretiranje pojedinaca isključivo temeljeno na činjenici da osoba pripada određenoj grupi ili društvenoj kategoriji, pri čemu su zanemarena njezina individualna obilježja (Allport, 1954/1979). Pored diskriminacije na osobnoj razini, prema Dovidio i sur. (2010), moguće je razlikovati tri oblika diskriminacije na društvenoj razini, a to su segregacija, institucionalna diskriminacija te kulturalna diskriminacija.

Isključivanje pripadnika određene grupe iz društvenih aktivnosti koje je legalizirano na razini društvenih institucija ili prihvaćeno kao društvena norma, predstavlja krajnji oblik diskriminacije, odnosno segregaciju (Allport, 1954/1979). Uređena društva zakonima i propisima uvažavaju prava na jednakost svih članova bez obzira na pripadnost određenim društvenim kategorijama, poput spola, nacionalnosti i dr.

Drugi oblik diskriminacije se definira kao institucionalna diskriminacija. Ona može egzistirati neovisno o diskriminaciji na individualnoj razini, iako predrasude na osobnoj razini mogu dovesti do podržavanja politike koje joj daju legitimitet. Diskriminirajući učinci propisa i zakona ponekad nisu niti sasvim osviješteni jer pojedinci mogu percipirati zakone kao nešto što je ispravno i moralno po definiciji, te se kao takvo pripisuje postupanju u skladu sa običajima (Dovidio i sur., 2010).

Pored diskriminacije na osobnoj razini i institucionalne diskriminacije moguće je izdvojiti i kulturalnu diskriminaciju. Za razliku od institucionalne diskriminacije koja se manifestira putem zakona i propisa, ovaj tip diskriminacije egzistira na razini kulture nekog naroda, njegove povijesti, uspostavljenih standarda i normi ponašanja. Konkretno, u društvima koja imaju jednu dominantnu većinsku grupu može se očekivati privilegiranost njezine kulture, nasljedstva i vrijednosti, u odnosu na ostale skupine. Stoga se kulturalna diskriminacija može definirati kao uvjerenje o superiornosti kulturalnog nasljeđa dominantne društvene grupe nad ostalima (Dovidio i sur., 2010).

Iz navedenog je moguće zaključiti da predrasude uključuju stereotipe, jer se temeljem uvjerenja o zajedničkim obilježjima pripadnika grupa, pojedinac vrijednosno određuje. Također, predrasude uključuju i diskriminaciju, neovisno o tome očituje li se ona u bihevioralnim namjerama ili u stvarnom ponašanju.

1.2. Eksplicitne i implicitne predrasude

Prilikom definiranja predrasuda važno je naglasiti da je ovaj fenomen dosta podložan kontekstualnim utjecajima i načinu mjerenja. Dosadašnja istraživanja upućuju da postoje predrasude kojih su pojedinci svjesni i koje su voljni direktno iskazati, te predrasuda kojih nisu svjesni ili koje ne žele iskazati (npr. Fazio, 1990). Ovo razlikovanje u određenju potaknuto je razmatranjem primjera američkih istraživanja javnog mnijenja u kojima je utvrđeno da u zadnjih pedeset godina pojedinci imaju pozitivniji stav prema Afroamerikancima (Plant i Devine, 1998). Uzrok tog pozitivnijeg stava pripisuje se socijalnim promjenama koje su nastupile u 1990-im godinama kada se u SAD-u počela javno promovirati rasna tolerancija i politička korektnost. Rezultat toga bilo je stvaranje određenog socijalnog pritiska za ponašanjem u skladu s tom društvenom normom, kako bi se izbjegle osude i sankcije ostatka društva (Adler i sur., 1990, D'Souza, 1991, prema Plant i Devine, 1998). Pod tim vidom, moguće je razlikovati *eksplicitne predrasude* koje predstavljaju produkt svjesne obrade informacija te *implicitne predrasude* koje su rezultat nesvjesne obrade informacije jer se odvijaju gotovo automatski (Greenwald i Banaji, 1995).

U nastavku će se pobliže pojasniti osnovna obilježja implicitnih i eksplicitnih predrasuda, s osvrtom na mogućnost definiranja i ispitivanja ovih oblika predrasuda. Osnovna razlika je u tome što su eksplicitne predrasude, budući da su ih pojedinci svjesni, dostupne direktnom opažanju i najčešće se ispituju samooprocjenom ispitanika, dok su implicitne predrasude prisutne u domeni nesvjesnog, stoga nisu dostupne izravnom mjerenju, pa time zahtijevaju uporabu indirektnog pristupa u mjerenju (Greenwald i Banaji, 1995).

Za implicitne kognitivne procese, koji uključuju i predrasude, u literaturi se često koriste sljedeći sinonimi: nesvjesni, intuitivni, proceduralni, automatski te indirektni procesi, naspram eksplicitnih koji se još nazivaju svjesnim, analitičkim, deklarativnim, kontroliranim te direktnim procesima (Greenwald i Banaji, 1995). Temeljem ovih obilježja moguće je zaključiti da postoje predrasude koje su pod određenom kontrolom pojedinca, što se ponajprije odnosi na motivaciju za kontrolom predrasudnih reakcija (Fazio, 1990). Istraživanja pokazuju da iskazivanje predrasuda ovisi o potrebi za kontrolom predrasudnih reakcija te o situaciji u kojoj se iskazuju predrasude, odnosno iznose li se stavovi javno ili privatno (Dovidio i sur., 1997; Plant i Devine, 1998). U tom smislu, cjelovito objašnjenje predviđanja različitih oblika predrasuda nudi MODE model (Dunton i Fazio, 1997; Fazio, 1990; Fazio i Olson, 2014). Njime se predviđa da eksplicitni stavovi primarno utječu na

bihevioralne odnose u situacijama u kojima pojedinci iznose stavove kojih su svjesni, odnosno stavove o kojima su imali prilike i vremena promišljati, vodeći računa o mogućim posljedicama. S druge strane, implicitni stavovi imaju veći utjecaj u situacijama u kojima sudionici nesvjesno iznose vlastiti stav, jer su usredotočeni na neki drugi zadatak kojeg je potrebno napraviti u kratkom vremenskom roku. Dakle, relativni doprinos eksplicitnih i implicitnih stavova u objašnjenju bihevioralnih reakcija ovisan je o kontekstu u kojem se pojavljuje objekt stava, o motivaciji i mogućnostima pojedinca da svjesno obradi informacije i o načinu na koji se evidentira bihevioralna reakcija.

Nekonzistentnost u određenju implicitnih stavova dodatno doprinosi otežanom razlikovanju eksplicitnih i implicitnih stavova. Implicitni stavovi se mogu tretirati kao jedinstveni konstrukt koji obilježava automatski pristup negativnim konceptima (Akrami i Ekehammar, 2005) ili se mogu tretirati kao koncept koji nastaje kao produkt različitih procesa. Naime, istraživanja pokazuju da postoje razlikovanja u aktivaciji implicitnih stavova, odnosno da korištenje različitih implicitnih mjera aktivira drugačije razine aktivacije predrasuda. Kod dijela ispitanika se predrasude aktiviraju automatski prilikom percipiranja članova određene grupe, dok se kod drugih ispitanika predrasude aktiviraju tek prilikom donošenja procjena o članovima grupe (Brauer, Wasel i Niedenthal, 2000; Devine, 1989). Dodatna istraživanja (npr. Wilson, Lindsey i Schooler, 2000) upućuju na zaključak da stavovi mogu uključivati implicitnu i eksplicitnu razinu, odnosno da pojedinci mogu iskazivati različite i oprečne evaluacije istog objekta stava, pri čemu jedna razina stava može biti implicitna, a druga eksplicitna.

Slijedom navedenog postavlja se pitanje na kojoj razini je iskazan *stvarni* stav o pripadnicima grupa. Dovidio i sur. (1997) zaključuju da se na implicitnoj i na eksplicitnoj razini očituju istinski stavovi prema pojedincima i grupama. Razlika se može samo očekivati u vrsti reakcije koju predviđa pojedina razina. Konkretno, implicitni stavovi će najbolje predviđati spontane reakcije, dok će eksplicitni osobni stavovi najbolje predviđati privatne, ali kontrolirane reakcije. Eksplicitni javni stavovi će najbolje predviđati ponašanje u situacijama u kojima je salijentno socijalno poželjno ponašanje (Dovidio i sur., 1997; Fazio i sur., 1995).

Nalazi o visini povezanosti eksplicitnih i implicitnih stavova nisu jednoznačni. Zaključci znatno variraju u istraživanjima, što se može dijelom pripisati razlikama u njihovom sadržaju, a dijelom razlikama u primjenjivanoj metodologiji. Dovidio, Kawakami i Beach (2001)

proveli su metaanalizu na 27 radova u kojima su bile korištene različite mjere implicitnih i eksplicitnih predrasuda te su utvrdili značajnu umjerenu pozitivnu povezanost.

2. Mjerenje predrasuda

Razvoj mjerenja predrasuda odvijao se usporedno s teorijskim pristupima koji su prevladavali u određenom razdoblju. Dovidio (2001) razlikuje tri razdoblja u istraživanju predrasuda koja odražavaju različite pretpostavke i paradigme u socijalnoj psihologiji.

Prvo razdoblje odnosi se na vremenski period između 1920. i 1950. Tada su se predrasude smatrale odrazom psihopatologije, jer su objašnjenja ljudskog doživljavanja i ponašanja bila temeljena na psihoanalitičkoj teoriji. Istraživanja su bila usmjerena na mjerenje i opisivanje problema predrasuda kako bi se razumjeli njihovi uzroci (npr. odnosi u obitelji, osjećaji osobne neadekvatnosti, psihodinamski procesi i slično). Primarni cilj istraživača je bilo identificiranje osoba koje su sklone predrasudama, što je dovelo do razvoja mjernih instrumenata kojima su se mjerili stavovi i predrasudna ličnost. Značajan doprinos ogleđao se u razvoju instrumenata za mjerenje autoritarne ličnosti (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Stanford, 1950) koja se smatrala osnovnom predispozicijom predrasuda.

Drugo razdoblje, koje je trajalo od 1950-tih do sredine 1990-tih, obilježilo je oprečno stajalište o porijeklu predrasuda. Naime, istraživanja su bila usmjerena na ispitivanje pretpostavke da su predrasude sastavni dio normalnog funkcioniranja pojedinca, nastalih pod utjecajem socijalizacije i društvenih normi. Sherif i suradnici (Sherif, Harvey, White, Hood i Sherif, 1954) te Allport (1954/1979) su imali najistaknutiju ulogu u ovom razdoblju. Rasvjetljavanje uloge socijalne kategorizacije pridonijelo je razvoju dva utjecajna pristupa u proučavanju predrasuda: kognitivnom pristupu (Hamilton, 1891) te socijalno-kognitivnom pristupu - teoriji socijalnog identiteta (Turner, Brown i Tajfel, 1979). Poimanje predrasuda kao odlike pojedinaca u socijalnom okruženju pronašlo je svoju potvrdu u teoriji socijalnog identiteta (Tajfel, 1974; Turner, Brown i Tajfel, 1979) i paradigmi minimalne grupe (Brewer, 1979; Tajfel, 1974) koje objašnjavaju predrasude kao rezultat normalnih procesa kojima pojedinci povećavaju vlastito samopoštovanje. Također, istraživanja u području socijalne kognicije upućivala su na zaključak da su predrasude, stereotipi i unutargrupna pristranost sastavni dio normalnih kognitivnih procesa kategorizacije. U razdoblju između 1970. i 1980.

godine istraživači su, potaknuti idejom da je iskazivanje predrasuda regulirano pojedinčevom motivacijom za pozitivnom samoprezentacijom i podložnosti društvenim normama o javnom iskazivanju predrasuda, razvili niz instrumenta kojima se mjere prikriveni oblici predrasuda, ponajprije rasizma poput simboličkog (McConahay i Hough, 1976; Kinder i Sears, 1981; Sears i Kinder, 1971), modernog (McConahay, Hardee, i Batts, 1981; McConahay, 1986), ambivalentnog (Katz, Wackenhut i Hass, 1986) i averzivnog rasizma (Gaertner i Dovidio, 1986).

Treće razdoblje u istraživanju predrasuda odnosi se na razdoblje od 1990-tih do 2000-tih godina (Dovidio, 2001). Značajan doprinos se ogledao u razvoju tehnologija koje su unaprijedile postupak mjerenja, poput mjerenja brzine reakcije ili uporabe funkcionalne magnetske rezonance u ispitivanju implicitnih stavova. Time se omogućilo testiranje hipoteza iz novog konceptualnog poimanja prikrivenih predrasuda pomoću implicitnih mjera, što je dovelo do dodatnog rasvjetljavanja odnosa između eksplicitnih i implicitnih stavova, pa tako i eksplicitnih i implicitnih predrasuda. Dakle, doprinos multidimenzionalnom razumijevanju predrasuda očitovao se u povezivanju spoznaja o socijalnim fenomenima s neuropsihološkim procesima (Phelps i sur., 2000, prema Dovidio, 2001). Osim snažnog doprinosa neuropsiholoških istraživanja, važno obilježje ovoga razdoblja je i to da su istraživači više usmjereni na uvažavanje interpersonalnog i međugrupnog konteksta u istraživanju predrasuda. Rezultat toga je razvoj mjernih instrumenata kojima se ispituje ne samo predrasudni stav većine prema manjini, već i doživljaje članova manjinske grupe. Istraživanja u ovom razdoblju su se usmjerila na ispitivanje mentalnog zdravlja pripadnika grupe koja je diskriminirana od većine, njihovo suočavanje s predrasudama te stigmatizaciju (npr. Heartherton i sur. 2000).

Rezultat istraživanja iz navedenih razdoblja očitovao se detaljnijem razumijevanju nastanka i dinamike predrasuda, razvoju teorijskih pristupa te razvoju raznovrsnih mjernih instrumenata. U narednom dijelu prikazat će se najčešće korištene mjere za ispitivanje predrasuda, u okvirima osnovnih pristupa mjerenju predrasuda. Prilikom opisa osnovnih pristupa mjerenju predrasuda, osvrnut ćemo se na direktne i indirektne mjere kojima se ispituju eksplicitne, odnosno implicitne predrasude.

2.1. Direktni pristup mjerenju predrasuda

Postojeće mjere predrasuda se mogu kategorizirati u dvije skupine: direktne i indirektne mjere. *Direktne mjere* se odnose na reaktivne eksplicitne mjere samoopažanja vlastitog ponašanja, osjećaja ili misli kojih je pojedinac svjestan i koje može izraziti. Direktne mjere se odnose na ispitivanje samoprocjena ispitanika mjerenih pomoću skala koje su sadržajno prilagođene predmetu mjerenja (npr. Thurstonova skala jednakih intervala, Likertova skala sumiranih procjena, Guttmanova kumulativna unidimenzionalna skala, Osgoodova skala konotativnog značenja/semantičkog diferencijala, Bogardusova skala socijalne distance prema pripadnicima etničkih grupa, grafičke skale, opisne samoprocjene i dr. (za pregled vidjeti: Oskamp i Schultz, 2005). Među često korištenim mjernim instrumentima ubrajaju se i liste asocijacija, ček-liste atributa te skale procjena vjerojatnosti, pri čemu se navedene mjere uglavnom koriste za ispitivanje stereotipa (npr. Stangor i sur., 1991, Stangor, 2009). Kod ispitivanja eksplicitnih rasnih, odnosno etničkih predrasuda, često su primjenjivane skale stavova kojima su mjereni otvoreni i prikriveni oblici predrasuda (za pregled vidjeti Gamst, Liang i Der-Karabetian, 2011; Olson, 2009).

U istraživanjima se pokazalo da direktne mjere pouzdano upućuju na izraženost predrasuda (Stangor, 2009). S druge strane, mogući nedostatak ovih mjera proizlazi iz njihove ovisnosti o kontekstualnim čimbenicima. Svaka se grupa procjenjuje ovisno o socijalnom kontekstu, stoga je potrebno uzeti u obzir varijacije u subjektivnom doživljaju značenja čestica i referentnim grupama o kojima se ispituje stav (npr. Biernat i Vescio, 2002, prema Stangor, 2009). Dodatni nedostatak odnosi se na direktne mjere općenito, a tiče se manjkavosti konstruktne valjanosti. Prilikom ispitivanja stavova pomoću mjernih ljestvica nije moguće kontrolirati methodske faktore koji se odnose na sklonost akviesenciji, iskazivanju ekstremnih stavova te davanju socijalno poželjnih odgovora. Uzimajući u obzir motivaciju za pozitivnom samoprezentacijom, odnosno upravljanjem dojmovima, razvijene su dodatne direktne mjere predrasuda kojima se ispituju prikriveni predrasudni stavovi (za pregled vidjeti Gamst, Liang i Der-Karabetian, 2011). U nastavku ćemo se osvrnuti ne neke od njih.

Budući da potreba za kontrolom u iskazivanju predrasudnih reakcija može narušiti valjanost mjerenja (Fazio, 1990), istraživači su nastojali smanjiti učinke socijalno poželjnog odgovaranja na iskazivanje predrasuda konstrukcijom skala koje bi mjerile prikrivene predrasude. Za razliku od otvorenih predrasuda koje odražavaju izravan stav prema pripadnicima grupa, *prikrivene predrasude* ispituju odsustvo pozitivnih emocija prema

pripadnicima vanjskih grupa, te socijalno distanciranje od njih. Pojedinci skloni prikrivenim predrasudama naglašavaju kulturalne razlike između vlastite i vanjske grupe te ističu potrebu očuvanja tradicionalnih vrijednosti vlastite grupe (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995).

U istraživanjima u kojima su korištene mjere otvorenih i prikrivenih predrasuda (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995), pokazala suda je ove dvije vrste mjera moguće konceptualno razlikovati. Otvorene predrasude predstavljaju antipatiju temeljenu na pogrešnim i nefleksibilnim generalizacijama. Otvoreno predrasudni pojedinci nisu spremni na bliske kontakte s pripadnicima vanjske grupe, odnosno nisu ih skloni prihvatiti, a vanjsku grupu doživljavaju je kao prijatnu. Prikrivene predrasude također obilježava antipatija prema pripadnicima vanjske grupe, ali je ona usmjerena na naglašavanje kulturalnih razlika između pripadnika vlastite i vanjske grupe, isticanje ugroze tradicionalnih vrijednosti vlastite grupe te iskazivanje negativnih emocija prema pripadnicima vanjske grupe.

Otvorene i prikrivene predrasude su umjereno do visoko korelirane, te pokazuju konzistentnu visinu povezanosti u mjerenju stava spram raznovrsnih grupa na različitim uzorcima ispitanika. Visoki rezultati na otvorenim i prikrivenim predrasudama su u podjednakoj mjeri povezani s nizom obilježja: nižim stupnjem obrazovanja, starijom dobi, iskustvom grupne deprivacije, manjkom političkog interesa, isključivim druženjem sa članovima vlastite grupe te izraženim nacionalnim ponosom (Meertens i Pettigrew, 1997). S druge strane, postoje i istraživanja koja upućuju na nekonzistentne rezultate u pogledu razlikovanja između prikrivenih i otvorenih predrasuda. Primjer je replicirano istraživanje Coendersa i sur. (2001) kojim nije potvrđeno razlikovanje dva oblika predrasuda prema Pettigrewu i Meertensu (1995), već je utvrđeno postojanje jednog generalnog faktora koji se pripisuje predrasudama te dodatnog faktora percipirane kulturalne razlike. Istraživanja pokazuju da općenito prikrivene (netradicionalne, moderne, suptilne ili neizravne) predrasude predstavljaju dobru mjeru predrasuda kod osoba koje zbog političke korektnosti ne iskazuju predrasude na uobičajenim direktnim mjerama predrasuda (Gaertner i Dovidio, 1986; McConahay, 1986). Slijedom ovih nalaza i u ovom smo istraživanju koristili mjere otvorenih i prikrivenih oblika etničkih predrasuda, kako bismo osigurali valjano mjerenje predrasuda, te utvrdili koja obilježja ispitanika doprinose objašnjenju pojedinog oblika predrasuda.

Mjerenju prikrivenih predrasuda, kako su ih odredili Pettigrew i Meertens (1995), prethodio je razvoj drugih mjera kojima se ispituje neizravni stav prema drugima. Teorije kojima se

tumače prikriveni oblici predrasuda nastale su u kontekstu rasnih odnosa, stoga se nazivaju teorijama rasizma (npr. simbolički rasizam). Budući da se slična načela mogu primijeniti i na opće oblike predrasuda, opravdano je govoriti i o prikrivenim (simboličkim) predrasudama. U nastavku će biti ukratko prikazana osnovna obilježja prikrivenih predrasuda, konkretnije simboličkog, modernog, ambivalentnog i averzivnog rasizma.

Simbolički rasizam (Kinder i Sears, 1981; McConahay i Hough, 1976) proizlazi iz sociokulturne teorije predrasuda koja tumači predrasude, u ovom slučaju rasizam, kao produkt socijalizacije. Predrasude prema pripadnicima vanjske grupe su temeljene na tzv. moralističkoj ljutnji, a očituju se u odbacivanju izravnih predrasuda i iskazivanju neizravnih (suptilnih) predrasuda. Primjeri suptilnih predrasuda su negiranje problema diskriminacije i internalno atribuiranje neuspjeha pripadnicima manjina za afirmacijom u društvu, izražavanje uvjerenja o nezaslužnim privilegijama koje imaju pripadnici manjina te uvjerenja o njihovim neumjerenim potraživanjima prava i resursa. McConahay i Hough (1976) definiraju simbolički rasizam kao skup ideoloških i simboličkih ponašanja pojedinca koja upućuju na percepciju etničke manjine kao grupe koja narušava postojeće vrijednosti, odnosno grupe koje nastoji nelegitimnim zahtjevima promijeniti odnose između grupa u društvu. Termin „simbolički“ zapravo upućuje na uvjerenja koja su nastala kao reakcija na primjenu onih političkih odluka koje se smatraju nepravednima prema većinskoj grupi (npr. poticanje na afirmativnu akciju prema manjinskim grupama). Simboličkim rasizmom se ne ispituju direktni stavovi o manjinama temeljeni na osobnom iskustvu sa članovima grupe, već se indirektno propituje stav prema „pristranoj“ politici koja je provodi prema referentnoj grupi.

Slično simboličkom rasizmu, *moderni rasizam* (McConahay, Hardee, i Batts, 1981) podrazumijeva osudu rasizma uz istovremeno negodovanje oko traženja dodatnih prava i resursa od strane pripadnika manjinskih grupa. Izravne negativne emocije prema manjinama „zamijenjene“ su negativnim stavovima o apstraktnim socijalnim i političkim pitanjima poput donošenja mjera za poticanje zapošljavanja pripadnika manjina i sl. (Dovidio i sur., 1997). Moderni rasizam predstavlja nadgradnju simboličkog rasizma tako da omogućava mjerenje stvarnih stavova koji su prikriveni zbog nastojanja pojedinaca da se izražavaju politički korektno, odnosno društveno prihvatljivo.

Ambivalentni rasizam (Katz, Wackenhut i Hass, 1986) pretpostavlja postojanje iskustva emocionalnog konflikta između pozitivnih i negativnih osjećaja prema objektu predrasuda. Dakle, pojedinac može imati istovremeno oprečne stavove o objektu. Teorija ambivalentnog

rasizma objašnjava takvo podijeljeno stajalište pomoću konflikta normi, odnosno vrijednosti (Newby-Clark, 2010). Alternativno objašnjenje tumači izvor ambivalentnog rasizma u povećanju anksioznosti koja nastaje uslijed kontakta s pripadnicima manjine (Stephan i Stephan, 1985). Anksioznost tako povećava pristranost prilikom obrade informacija te ponašanje sukladno normama, bilo da je ono pozitivno ili negativno. Doprinos teorije se očituje u sagledavanju predrasuda kao koncepta koji nije moguće interpretirati na kontinuumu, već je potrebno uzeti u obzir da osobe mogu istovremeno imati i izrazito pozitivne i izrazito negativne stavove o nekoj vanjskoj grupi.

Averzivni rasizam također uključuje razmatranje diskrepancije u stavovima prema referentnoj vanjskoj grupi. Pojedinaac na osobnoj razini osjeća odbojnost prema pripadnicima vanjskih grupa, ali to nije sklon javno iskazivati, jer se rukovodi egalitarnim principima i simpatiji prema manjini zbog nepovoljnog položaja kojeg ima u odnosu na većinu. Dakle, pojedinci ne izražavaju predrasude direktno, štoviše mogu iskazivati tolerantne stavove, ali nesvjesno ili nenamjerno reagiraju diskriminatorno (za pregled vidjeti Dovidio i sur., 1997). Reakcije averzivnih rasista temelje se na osjećajima nelagode, anksioznosti i/ili straha, što dovodi do neprihvatanja pripadnika manjina jer se oni doživljavaju odbojnim. Unatoč tome što se rasizam ne iskazuje otvoreno, i averzivni rasizam ima značajnih posljedica za pripadnike vanjske grupe. Primjerice, negativni stavovi se manifestiraju u nepodržavanju jednakih prilika za participacijom u društvenim aktivnostima (npr. postizanje ekonomskog blagostanja) u odnosu na pripadnike većine (Dovidio i Gaertner, 2010). Obzirom da je ovaj oblik diskriminirajućeg ponašanja skriven direktnom opažanju, razvijene su mnoge implicitne mjere za istraživanje averzivnog rasizma.

Kao što je vidljivo, averzivni rasizam ima zajedničkih obilježja sa simboličkim i modernim rasizmom. Sličnost se očituje u pretpostavci o postojanju konflikata između svjesnog, odnosno javnog poricanja vlastitih predrasuda te nesvjesnih negativnih osjećaja i uvjerenja o grupi. Razlika bi se mogla interpretirati u terminima racionalizacije postupaka prema pripadnicima manjina. Konkretno, simbolički rasizam predviđa da će se pojedinci protiviti beneficijama i privilegijama koje bi trebale biti dostupne pripadnicima manjina, zbog osobnih uvjerenja temeljenih na principima meritokracije i individualističkih vrijednosti. Slično, moderni rasizam predviđa da će pojedinci izražavati predrasudne stavove ukoliko postoje kontekstualni čimbenici kojima bi se moglo opravdati ili racionalizirati diskriminirajuće ponašanje prema pripadnicima manjina. Averzivnim rasizmom, kako je ranije navedeno, predviđa se diskriminirajuće ponašanje koje proizlazi iz nesvjesnog animoziteta prema

pripadnicima manjina te postaje manifestno u nejasno definiranim situacijama (Dovidio i Gaertner, 2004).

2.2. Indirektni pristup mjerenju predrasuda

Alternativu direktnim mjerama predrasuda predstavljaju indirektna mjera, koje se u literaturi još navode kao nereaktivne ili implicitne mjere. One se odnose na procjene temeljene na nesvjesnim i automatskim mehanizmima koji nisu podložni svjesnoj kontroli odgovora (Greenwald i Banaji, 1995). Implicitni stavovi i stereotipi se, u odnosu na vrednovanja i uvjerenja, automatski aktiviraju prilikom izlaganja stvarnom ili zamišljenom objektu stava. Njihov se razvoj odvija tijekom socijalizacije socijalnim učenjem, pri čemu se stjecanjem znanja i iskustva o socijalnim interakcijama stvaraju asocijacije između objekta koji se evaluira (grupa) i semantičkih karakteristika (pr. osobina ličnosti, emocija) (Dovidio, Kawakami i Beach, 2001).

Za mjerenje implicitnih stavova se koriste indirektna mjera za koje se pretpostavlja da upućuju na stvarni stav o objektu koji je lišen svjesne obrade informacija ili nužnosti precizne introspekcije. Najčešće korištene mjere su: vrijeme reakcije na podražaj (Banaji i Hardin, 1996; za pregled vidjeti Stangor, 2009), zadaci kojima prethode procedure udešavanja (Fazio i sur., 1995), zadaci kojima se ispituje pristranost u pamćenju (Dovidio, Kawakami i Beach, 2001) ili se koriste psihofiziološke i neurološke mjere (pr. mjerenje neurofiziološke aktivnosti pomoću galvanske reakcije kože, funkcionalne magnetske rezonance, elektroencefalograma, evociranim mozgovnim potencijalima i dr.) (npr. Dovidio, Kawakami i Beach, 2001). Indirektna mjera predrasuda uključuju i bihevioralne mjere poput udaljenosti sjedenja (Macrae i sur., 1994) te projektivne tehnike poput često korištenog implicitnog testa asocijacija (Greenwald i sur., 2009). Ovaj test je baziran na pretpostavci da će pojedinci davati brži odgovor na podražaj ukoliko je evaluacija atributa kongruentna stavu o referentnoj skupini (za pregled vidjeti Dovidio, Kawakami i Beach, 2001) i dr. Slični su se nalazi pokazali u istraživanjima u kojima su korištene druge indirektna mjera, poput lingvističke međugrupne pristranosti, koja u suštini ispituje pristranost u atribuiranju nepoželjnog ponašanja pripadnika referentne grupe (Dovidio, Kawakami i Beach, 2001; Maass i sur., 1989).

Prednost korištenja indirektnih mjera, u odnosu na direktne, očituje se u mogućnosti minimaliziranja utjecaja reaktivnosti ispitanika u istraživanju. Naime, ovim mjerama moguće je kontrolirati utjecaj artefakta vezanih uz samoprezentaciju ispitanika u pogledu predmeta mjerenja, poput nastojanja ispitanika da se prikažu u pozitivnom svjetlu ili da se ponašaju u skladu s očekivanjima istraživača (Greenwald i Banaji, 1995). Nedostaci mjera se očituju u zahtjevnosti i neekonomičnosti postupka za prikupljanje podataka, te slaboj povezanosti sa direktnim mjerama, što dovodi u pitanje valjanost mjerenja (Dovidio, Kawakami i Beach, 2001, Stangor, 2009). Dodatni nedostatak se odnosi na nisku pouzdanost mjera. U nizu istraživanja u kojima je korišten implicitni test asocijacija evidentirana je pouzdanost između 0,42 do 0,60 (mjerena test-retest metodom ili ponovljenim mjerenjem) (npr. Dovidio, Kawakami i Beach, 2001; Rudman i sur., 1999).

3. Teorijski pristupi u tumačenju predrasuda

Temeljem pregleda dostupnih mjera korištenih u istraživanjima predrasuda moguće je uvidjeti raznovrsnost polazišnih teorija i pristupa. Među najutjecajnijim pristupima koji su iznjedrili relevantne teorije za objašnjenje nastanka i razvoja predrasuda su: psihodinamski pristup, socio-kulturni pristup, kognitivni pristup te integrirani pristup. Ovi pristupi uglavnom su nastali motivirani sociopolitičkim previranjima koja su se odvijala u različitim razdobljima, ponajprije, američke povijesti. Tijekom povijesti istraživači su bili suočeni s različitim izazovima tumačenja uzroka predrasuda i predlaganja mjera za njihovo reduciranje. Rukovodeći se povijesnim pregledom pristupa prema Duckittu iz 2010. godine, u nastavku će svaki pristup biti objašnjen u kontekstu povijesnih događaja koje su utjecale na njihov razvoj. Ovdje je potrebno naglasiti da su istraživanja predrasuda započela kao istraživanja rasizma u Americi, stoga će se u daljnjem osvrtnu govoriti ponajprije o povijesnim događajima koji su utjecali na razvoj teorija kojima su tumačene predrasude prema Afroamerikancima.

3.1. Povijesni pregled teorijskih pristupa u istraživanju predrasuda

Do 1920. godine pitanje rasizma nije bilo predmetom proučavanja, jer su odnosi među rasama bili definirani i utvrđeni kao pozicije nadmoći bijelaca nad Afroamerikancima u SAD-u, što je uključivalo izravno iskazivanje antipatije i omalovažavanje pripadnika crne rase na osobnoj razini i na institucionalnim razinama (Duckitt, 2010).

Istraživanje predrasuda od 1920-tih do 1930-tih godina

Poslijeratno razdoblje između 1920. i 1930. u Americi je obilježila restrikcija imigracije, začetci pokreta za prava Afroamerikanaca, te priliv Židova u (psihologijsku) znanstvenu zajednicu, što je rezultiralo propitivanjem uvjerenja o superiornosti bijelaca, odnosno inferiornosti ostalih rasa (npr. Allport, 1924, prema Duckitt, 2010). Cilj znanstvenika je bio identificiranje, opisivanje i mjerenje rasprostranjenosti fenomena predrasuda. Pod tim vidom značajan znanstveni doprinos dao je Bogardus (1925) koji je predložio mjerenje socijalne distance, te Katza i Bralya (1933) koji su negativne stavove prema Afroamerikancima mjerili pomoću liste popisa atributa (stereotipa) te kasnije pomoću Thurstonove i Likertove skale. U tom razdoblju je bilo uvriježeno mišljenje u znanstvenim krugovima da su predrasude

sveprisutne, te da su iracionalne i nepravedne prema pripadnicama crne rase. Stoga su napori znanstvenika bili usmjereni na osvještavanje društva o problemu predrasuda (Duckitt, 2010).

Istraživanje predrasuda od 1930-tih do 1950-tih godina

Prema Duckittu (2010), u razdoblju od 1930. do sredine 1950.-tih godina rad znanstvenika je bio pod utjecajem socijalno političke klime tijekom i nakon II. svjetskog rata, što se odrazilo na potrebu objašnjavanja ekstremnog čina diskriminacije - genocida, odnosno holokausta. Pozitivno društveno i političko ozračje, usredotočenost na nadređene nacionalne ciljeve kao i vjera u demokraciju u Americi fokusirale su razmatranje predrasuda na razinu pojedinca i individualnih razlika u predrasudnim stavovima, zanemarujući pri tome probleme predrasuda i diskriminacije na institucionalnoj razini. Cilj istraživača u ovom periodu bio je utvrditi zašto nastaju predrasude i kako prepoznati predisponiranost za predrasudne stavove. Pitanje koje se u tom trenutku postavljalo jest kako je moguće da su predrasudni stavovi otporni na promjene kad je evidentno da se radi o fundamentalno iracionalnim i neopravdanim stavovima? Odgovor na ovo pitanje je prvotno ponudio *psihodinamski pristup*. Osnovna postavka pristupa proizlazila je iz psihoanalitičke teorije, koja je tumačila nastanak predrasuda kao posljedicu nesvjesnih obrambenih mehanizama, odnosno, univerzalnog intrapsihičkog procesa. Njegova univerzalnost odgovarala je na pitanje zašto su predrasude toliko rasprostranjene, dok je činjenica da se radi o nesvjesnim mehanizmima nudila plauzibilno objašnjenje zašto su predrasudni stavovi iracionalni i otporni na promjene. Predrasude prema manjinama smatrale su se posljedicom udruženog djelovanja nesvjesne tenzije između личности pojedinca te frustracija i prijetnji koje proizlaze iz okoline. Dollard i sur. (1939) su, u svojoj frustracijskoj teoriji agresije, tvrdili da uzrok pomaknute agresije prema pripadnicima manjina, kao „žrtvenim janjcima“ u društvu, leži u kroničnoj socijalnoj frustraciji. U okviru psihodinamskog pristupa skupina autora Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, i Sanford (1950) tvrdila je su predrasude rijetko zastupljen oblik abnormalnosti te da je moguće predvidjeti koji će pojedinci biti skloniji predrasudama temeljem njihovih obilježja личности. Prema autorima, ključno obilježje, odnosno sklop obilježja čini autoritarnu личность. Karakterizira ju dihotomni kognitivni stil, odnosno sklonost dihotomizaciji ili ekstremnosti u stavovima (Allport, 1951/1979). Primjerice, u nizu istraživanja kognitivnih stilova pojedinaca ispitivanih pomoću perceptivnih zadataka, došlo se do zaključka kako je netoleriranje različitosti povezano s nizom obilježja. Ta obilježja su potreba za stabilnošću, simetrijom, definiranošću, jasnim i jednostavnim kategoričkim pristupom, duljim periodom perseveracije oblika, intenzivnijom potrebom za usidrenjem i izbjegavanjem odgovora “ne znam” (Allport,

1951/1979). Autoritarna ličnost formira se tijekom odrastanja, a dolazi do izražaja u represivnim autoritarnim političkim sustavima u kojima se podržava desno orijentirana politička ideologija. Djeca koja su podvrgnuta strogom kažnjavanju zbog ponašanja koja nisu u skladu s društvenim konvencijama ili koja su kažnjavana zbog nedovoljnog iskazivanja poštovanja prema autoritetima, će zbog nemogućnosti suprotstavljanja svojim roditeljima, svoje potisnute agresivne impulse projicirati na one pripadnike društva prema kojima autoriteti odobravaju agresiju, odnosno prema skupinama koje društvo percipira devijantnima (Allport, 1951/1979).

Allport (1954/1979) je ponudio nešto širu konceptualizaciju predrasudne ličnosti koja je uključivala doprinos socijalnih faktora, poput socijalnog konteksta u kojemu se pojedinac nalazi. Njegov rad će pružiti temelje za nastanak novog pristupa u istraživanju predrasuda. „Ego slabosti“, kako ih je autor nazvao, opisivale su obilježja pojedinaca koja su se smatrala prediktivnima za predrasudna ponašanja. U tom smislu, obilježja pojedinaca su se temeljila na osjećajima nesigurnosti, straha i anksioznosti koji su povezani s ograničenim kapacitetima za suočavanje s unutarnjim previranjima ili konfliktima te ograničenim kapacitetima za suočavanje s prijetnjama, promjenama ili neodređenim situacijama u vanjskom svijetu (Duckitt, 2005). Allport (1954/1979) je tako ponudio pojašnjenje osnovnih obilježja koja predisponiraju pojedince za predrasudne stavove. Pod time autor smatra da je kod pojedinaca sklonih predrasudama istaknuta *emocionalna ambivalentnost*, umjerena ponajprije prema roditeljima i društvenim pravilima, pri čemu pojedinci iznose s jedne strane nekritičan pozitivan stav, dok na dubljoj razini izražavaju potisnuti prijezir. Drugo obilježje se odnosi na *moralizam i rigidnu konvencionalnost* koje se manifestiraju u spremnosti na osuđivanje i strogo kažnjavanje svega što je devijantno ili nekonvencionalno. Treće obilježje se odnosi na sklonost *dihotomizaciji*, odnosno tendenciji kategoriziranja osoba i pojava na pojednostavljen, rigidan i dihotoman način. Četvrto obilježje, donekle je povezano s prethodnim, a odnosi se na *potrebu za strukturom, redom i kognitivnom definiranosti*, koja se očituje u netoleranciji na neizvjesnost i nedefiniranost. Peto obilježje se odnosi na *eksternalizaciju*, odnosno tendenciju pripisivanja uzroka ponašanja vanjskim silama prije nego li unutarnjim psihološkim procesima. Šesto je obilježje *institucionalizacija* koja se može definirati kao potreba za uključivanje u organizirane institucije koje pružaju osjećaj sigurnosti i reda te koje imaju jasnu strukturu, norme, pravila i očekivane uloge ponašanja od strane njenih članova. Posljednje obilježje predrasudne ličnosti prema Allportu (1954/1979) je *autoritarnost*, a obilježava ju potreba za snažnim autoritetima i vođama koji bi unosili red, disciplinu i

percepciju kohezije u društvu. Kao što se može vidjeti postoje izvjesna preklapanja ove konceptualizacije s onom koju su ponudili Adorno i suradnici (1950). Duckitt (2005) iznosi nekoliko ključnih razlika između ovih objašnjenja predrasudne ličnosti. Prema njemu, Allport poima osjećaje straha, anksioznosti i neadekvatnosti kao osnovu predrasudne ličnosti, dok Adorno i suradnici centralnu ulogu vide u pogrešno usmjerenim osjećajima agresivnosti i neprijateljstva. Nadalje, Allport je prepoznao važnost uloge socijalnih čimbenika u nastanku predrasuda. Za razliku od Adorna i suradnika isticao je da je ključna uloga demagogije te osjećaja straha koji proizlazi iz uvjerenja da je svijet opasno mjesto u kojem je ugrožen opstanak pojedinaca. Također, Allport je uključio kognitivne elemente u razmatranje predrasudne ličnosti, koje se ponajprije odnose na način percipiranja i organiziranja informacija o socijalnom svijetu.

Neovisno o različitim konceptualizacijama, autoritarna ličnost pružala je zadovoljavajuće objašnjenje podložnosti pojedinaca fašističkoj ideologiji, etnocentrizmu, antisemitizmu i predrasudama općenito (Duckitt, 1989). Stoga je razumna mjera socijalne politike za uklanjanje predrasuda u navedenom povijesnom razdoblju bila osnaživanje političke demokracije i liberalnih vrijednosti koje bi postupno eliminirale autoritarne ličnosti iz socijalnih i obiteljskih struktura, jer se vjerovalo se da je to put ka političkoj i rasnoj toleranciji (Duckitt, 2010).

U današnje vrijeme autoritarnost se koristi kao jedan od prediktora u predviđanju predrasuda, ali u drugačijoj konceptualizaciji od izvorne (npr. Altemeyer, 1981). Definicija i način mjerenja autoritarne ličnosti promijenio se značajno tijekom vremena. Naime, glavni nedostatak psihodinamskog pristupa se ogleda u metodološkim nedostacima i proturječnim nalazima koji proizlaze iz nemogućnosti znanstvene provjere postavki teorije koja ima uporište u psihoanalizi. Još su 1960. Rokeach, Smith i Evans predložili konceptualizaciju dogmatizma koja nije bila temeljena na psihoanalitičkim stajalištima (Duckitt, 2010). S obzirom da ovim pristupom nije bilo moguće objasniti predrasude na grupnoj razini niti na široj društvenoj razini, Altemeyer (1981) i Duckitt (1989) su ponudili nove konceptualizaciju koje su bile lišene osnovnih nedostataka, o čemu će biti više rečeno u narednim poglavljima.

Istraživanje predrasuda od 1950-tih do 1970-tih godina

Prema Duckittu (2010), sredinom 1950-tih godina pa do kraja 1970-tih godina dogodio se zaokret u poimanju i istraživanja predrasuda. Ovo razdoblje okarakterizirao je *socio-kulturni pristup*. Individualne razlike u osobinama ličnosti nisu se pokazale dostatnima za objašnjenje socijalnih problema institucionalnog rasizma i segregacije te izraženih predrasuda u društvenim sredinama poput južnog dijela SAD-a ili Južne Afrike. Činilo se kako je cijelo društvo rasističko, odnosno da rasizam poprima normativni karakter u društvima (Pettigrew 1958, 1959, prema Duckitt, 2010) što se manifestiralo u konformiranju tradicionalnim normama i legitimiziranju institucionalnih međurasnih odnosa poput segregacije (Proshansky, 1966, prema Duckitt, 2010). S obzirom da se norme i vrijednosti usvajaju socijalizacijom u koju su aktivno uključeni roditelji, vršnjaci, mediji i društvo u cjelini, pitanje predrasuda više nije bilo tumačeno kao abnormalno ponašanje svojstveno određenim pojedincima (Allport, 1954/1979).

Doprinos sociokulturnog pristupa se očitovao u socijalnim mjerama kojima se nastojalo reducirati predrasude. Pokret za građanska prava te provođenje desegregacije škola i radnih mjesta na jugu SAD-a omogućilo je uklanjanje institucionalne barijere za rasnu integraciju. Osnajivanje srednje klase Afroamerikanca političkom inkluzijom i afirmativnom akcijom, urodilo je smanjenjem otvorenih predrasuda i diskriminacije, barem institucionalne (Duckitt, 2010). Ovi događaji su označili početak nove razine poimanja predrasuda. U svjetlu političke korektnosti, predrasude na osobnoj razini su počele poprimati prikriveni oblik. Koncem 1970-tih započinje ispitivanje neizravnih oblika predrasuda pod vidom teorije simboličkog (Kinder i Sears, 1981; McConahay i Hough, 1976; Sears i Kinder, 1971), modernog (McConahay, Hardee, i Batts, 1981; McConahay, 1986), ambivalentnog (Katz, Wackenhut i Hass, 1986) i averzivnog rasizma (Gaertner i Dovidio, 1986). Ove teorije su omogućile identificiranje i objašnjenje međugrupnih konflikata koji proizlaze iz sukoba interesa i strukturalnih odnosa moći između dominantne grupe i manjinske grupe. Prikrivene predrasude su izražavale tendenciju dominante skupine bijelaca da održavaju grupnu nejednakost uskraćujući mogućnost pripadnicima crne rase da budu u privilegiranoj poziciji (npr. protivljenjem afirmativnoj akciji) (Duckitt, 2010).

U ovom razdoblju značajnu ulogu su imale teorija međugrupnog kontakta (Allport, 1954/1979) i teorija realističnog grupnog konflikata (npr. Sherif i sur., 1954). Istraživanje Sherifa i sur. (1954), u kojem su sudjelovali dječaci u izviđačkom kampu *Robbers Cave*, je

imalo značajnu implikaciju na poimanje dinamike realnih međugrupnih odnosa. Pokazalo se da kada postoji natjecanje grupa za resurse, grupe ih uskraćuju protivničkoj, pri čemu se koriste nasilnim i drugim destruktivnim oblicima ponašanja prema članovima vanjske grupe. Uvođenje nadređenih ciljeva i poticanje kooperativnog ozračja u svrhu zajedničkog dolaženja do resursa, odnosno proces dekategoriacije, dovodi do smanjenja međugrupne pristranosti te povećanja suradnje (za pregled vidjeti Dovidio i sur., 2010; Brown, 2000). Drugom uspješnom strategijom se pokazalo uključivanje grupa u nadređenu grupu te formiranje novog zajedničkog identiteta (Turner, 1985). Ovi nalazi su bili u skladu s postavkama teorije međugrupnog kontakta koja je pružila smjernice za bolje razumijevanje mogućnosti unaprjeđenja međugrupnih odnosa, odnosno smjernice za smanjenje pristranosti među članovima uslijed izlaganja različitim uvjetima međugrupnih kontakata (npr. jednakost statusa grupa, zajednički ciljevi, kooperacija, interakcije na osobnoj razini) (Allport, 1954/1979).

Istraživanje predrasuda od 1970-tih do 1990-tih godina

Navedene teorije kojima su ispitivani međugrupni odnosi su predstavljale pionirski rad temeljem kojeg su se razvili novi istraživački pristupi zajedničkim imenom nazvani *sociokognitivni pristup*. Ovaj pristup imao je najveći odjek koncem 1970-tih pa do kraja 1990-tih godina (Duckitt, 2010). Socio-kognitivni pristup je nastao kao odgovor na prigovor da predrasude nije moguće proučavati isključivo kroz prizmu grupnih interesa, odnosa moći i socijalnih struktura, već da su za objašnjenje nastanka predrasuda nužni i individualni psihološki procesi, budući da se pojedinci razlikuju u intenzitetu predrasudnih stavova. Takvom tumačenju doprinijeli su nalazi europskih istraživanja na minimalnim grupama (Tajfel i Turner, 1979) koji su pokazali da se predrasude mogu manifestirati kod pripadnika ad hoc stvorenih grupa čiji članovi nisu u interakciji, a kamoli u konfliktu, što bi značilo da nisu izloženi kontekstu realističnih uvjeta za koje se pretpostavlja da dovode do antagonizma među pojedincima. Okosnicu pristupa predstavljala je Allportova konceptualizacija procesa kategorizacije (1954/1979) koja je već ranije opisana. Suštinski se svodi na ideju da je proces socijalne kategorizacije univerzalni, gotovo automatski psihološki proces kojim se raspoznavanju, svrstavaju i opisuju pojedinci prema pripadnosti grupama. Socijalna kategorizacija dovodi do favoriziranja članova vlastite grupe (unutargrupne pristranosti), što se može protumačiti kao odraz normalnog kognitivnog funkcioniranja pojedinaca u kompleksnom socijalnom okruženju (Turner, 1985).

U okviru ovog pristupa moguće je razlikovati dva pristupa: *kognitivni pristup* i *kognitivno-motivacijski pristup* (Duckitt, 2010), (koji se još naziva *socijalno-kognitivni pristup*). Istraživanja u okvirima kognitivnog pristupa primarno su usmjerena na ispitivanje pristranosti u obradi informacija vezanih uz članove grupa. Pretpostavka jest da stereotipi o pripadnicima grupa odražavaju kognitivne sheme, a nastaju kao produkt organizacije i reprezentacije informacija o socijalnom svijetu. Prilikom svrstavanja ljudi u istu kategoriju, naglašavaju se sličnosti među članovima vanjske grupe (homogenost članova) te različitosti među članovima vlastite i vanjske grupe (heterogenost članova) (Turner, 1985). Takva percepcija međugrupnih odnosa uvjetovana je kognitivnim mehanizmima pojedinca koji pokazuju pristranost kada je u pitanju obrada informacija o članovima vlastite, odnosno vanjske grupe. Informacije o pripadnicima vlastite grupe, u odnosu na pripadnike vanjske grupe, se bolje pamte i prilikom dosjećanja sadrže više detalja. Karakteristično je i slabije dosjećanje pozitivnih informacija o pripadnicima vanjskih grupa. Također, bolje je dosjećanje informacija koje svjedoče o sličnosti sa članovima vlastite grupe i informacija koje upućuju na razlikovanje od pripadnika vanjske grupe (Howard i Rothbart, 1980, Park i Rothbart, 1982, Wilder, 1981, prema Dovidio i sur., 2010). U pogledu emocionalnog odnosa, iskazuje se veća naklonost i više pozitivnih emocija spram pripadnika vlastite grupe, u odnosu na pripadnike vanjske grupe. Kada je riječ o ponašanju, veća je spremnost na pomaganje članovima vlastite grupe te veća spremnost na rad od kojeg će imati koristi vlastita grupa (Dovidio i sur., 1997, Otten i Moskowitz, 2000, Worchel i sur., 1998, prema Dovidio i sur., 2010). Nalazi istraživanja koja su koristila kognitivni pristup kao referentni teorijski okvir su pružila vrijedne spoznaje o učincima favoriziranja vlastite grupe na odnos prema pripadnicima vanjske grupe. Nedostatak ovog pristupa jest u tome što je usmjeren na kognitivni aspekt predrasuda, ne pojašnjavajući pritom afektivne i motivacijske mehanizme koji upravljaju ponašanjem pojedinca. Također, Park i Judd (2005), sumirajući nalaze 40 godina istraživanja, upućuju na slaba prediktivna svojstva socijalne kategorizacije u objašnjenju međugrupne mržnje. Pristup se dodatno pokazao nedostatnim za objašnjavanje intenzivnih ideoloških i motivacijski utemeljenih grupnih pripadnosti te ekstremne međugrupne netrpeljivosti (Duckitt, 2010).

Dio ovih nedostataka nastojao se izbjeći kognitivno-motivacijskim pristupom, koji je uključio afektivno-motivacijskih čimbenike u objašnjenje sklonosti predrasudama. Najistaknutije teorije u okviru ovog pristupa su teorija socijalnog identiteta (Tajfel, 1974, Tajfel i Turner, 1979; Turner, Brown i Tajfel, 1979) i teorija samokategorizacije (Turner, 1985). Ove teorije pretpostavljaju da salijentnost osobnog identiteta određuje ponašanje koje je temeljeno na

pojedinačnim individualnim potrebama, standardima, uvjerenjima i motivima. S druge strane, salijentnost grupnog identiteta odnosno svjesnost o pripadanju grupi, potiče ponašanja koja su orijentirana na ostvarivanje ciljeva i potreba grupe (Dovidio i sur., 2010). Ideja grupnog identiteta razvijena je na temelju Sumnerovih opažanja (Sumner, 1906). Prema teoriji socijalnog identiteta, predrasudni stavovi nastaju kao produkt interakcije osobnih činitelja i situacijskih varijabli. Socijalna kategorizacija prethodi socijalnoj identifikaciji, odnosno poistovjećivanju s pripadnicima vlastite grupe. Iz potrebe za razlikovanjem od pripadnika vanjske grupe, proizlazi privrženost vlastitoj grupi i njenim članovima. Takvo favoriziranje vlastite grupe se odražava u povećanoj razini samopoštovanja, jer se uspjesi grupe doživljavaju i pripisuju vlastitim uspjesima (Tajfel, 1982). Salijentnost ili istaknutost članstva u grupi koju određuju situacijski odnosno kontekstualni čimbenici, tako da je pripadnost određenoj grupi u određenoj situaciji relevantnija od pripadnosti nekoj drugoj grupi, ovisi o interakcijama vanjskih i unutarnjih kriterija. Pri tome, vanjski kriteriji čine konsenzus opažaća o pripadnosti određenoj grupi, dok unutrašnji kriteriji predstavljaju svjesnost osobe o pripadnosti grupi, vrednovanje pripadnosti te emocionalno ulaganje. Ti kriteriji se razmatraju u kontekstu socijalnih situacija, te mogu poticati osjećaj pripadnosti grupi i jačati subjektivnu identifikaciju s grupom (Abrams i Hogg, 2010). Iz navedenog je jasno da je pojedincima važna pripadnost grupi te da ona ima izraženu motivacijsko-vrijednosnu komponentu, ali se postavlja pitanje je li pozitivno identificiranje s vlastitom grupom dovoljno za predviđanje spremnosti na derogaciju članova vanjske grupe (tj. iskazivanje predrasuda i diskriminacije). Istraživanja unutargrupne pristranosti (npr. Brewer, 1979; Kosterman i Feshbach, 1989) sugeriraju da se taj mehanizam ne odvija automatski, odnosno da porast unutargrupnog favoriziranja ne prati povećanje intenziteta negativnih stavova prema vanjskim grupama.

Duckitt (2010) ističe kako se prigovori upućeni kognitivno-motivacijskom pristupu ponajprije odnose na nedostatan uključivanje afektivno-motivacijskih faktora, odnosno niti ovaj pristup ne uspijeva zadovoljavajuće objasniti ekstremnu međugrupnu netrpeljivost jer je afektu dodijeljena tek sekundarna uloga (Smith i Mackie, 2005). Kao drugi nedostatak Duckitt (2010) navodi upitnu podudarnost rezultata dobivenih u eksperimentima u kojima je ispitivana paradigma minimalnih grupa u laboratorijskim uvjetima, s međugrupnim odnosima u realnom okruženju. Također, istraživanja u minimalnim međugrupnim situacijama upućuju na prisutnost unutargrupnog favoriziranja prije nego na derogaciju članova vanjske grupe (Brewer, 1999; Brown, 2000). Možda najozbiljniji prigovor pristupu se odgleda u nemogućnosti značajnog predviđanja predrasuda na temelju grupne identifikacije, jer

istraživanja nisu uspjela potvrditi značajnu ulogu potrebe za održavanjem samopoštovanja kao motivacije koja generira međugrupnu pristranost (npr. Brown, 2000). Novija istraživanja su sugerirala da određene vrste grupne identifikacije zajedno s međugrupnom prijetnjom, pod određenim uvjetima, mogu imati bolju prediktivnu snagu za predviđanje međugrupnog animoziteta (Brown, 2000). Štoviše, pokazalo se da je u realnim uvjetima teorija realističnog konflikta bolje predviđala predrasudna ponašanja od teorije socijalnog identiteta (Brown, 2000).

Prema Duckittu (2010) mjere socijalne politike za smanjenje predrasuda u razdoblju u kojem je u istraživanjima dominirao sociokognitivni pristup (od 1970-ih do kraja 1990-tih) ponajprije su se odnosile na promociju multikulturalizma. Dotadašnje mjere koje su se provodile u SAD-u su bile više usmjerene na poticanje asimilacije, jer se pretpostavljalo da će smanjenje salijentnosti grupa doprinijeti razvoju tzv. „colourblind“ društva u kojem bi bile postupno ukinute razlike među rasnim skupinama. Duckittu (2010) ističe kako je kognitivni pristup doprinio shvaćanju da će poticanje mjera asimilacije dovesti članove manjinske skupine u nepovoljan položaj, jer će poticanje afirmativnih akcija prema pripadnicima manjinskih skupina samo pojačati netolerantne prikrivene stavove prema njima. Također, asimilacija može imati nepovoljne učinke na stvaranje pozitivnog identiteta kod pripadnika manjina (Brown i Hewstone, 2005).

Istraživanje predrasuda od 2000-tih godina do danas

Neadekvatnost različitih istraživačkih pristupa za pružanje cjelovitog objašnjenja predrasuda s jedne strane, te usmjeravanje pažnje s problema rasnih netrpeljivosti na pitanja prijetnje globalnoj sigurnosti od terorizma, prema Duckittu (2010) je doprinijelo razmatranju nove istraživačke paradigme koja bi ujedinila različite teorije i tako omogućila obuhvatan pristup proučavanju predrasuda. Istraživanje predrasuda u razdoblju od 2000-tih godina do danas, pokazalo je da su predrasude kompleksan fenomen koji je potrebno promatrati u njegovoj eksplicitnoj i implicitnoj formi. Razvoj metodologije, ponajprije mjernih instrumenata i područja istraživanja (npr. razvoj socijalno-kognitivne neuroznanosti), omogućio je uvidu različite forme predrasudnih stavova kao i njihove razine manifestacije u svijesti pojedinaca. Također, sve se više značenja pridaje činjenici da su predrasude fenomen koji je primarno temeljen na afektu. Prema Duckittu (2010), u suvremenim se istraživanjima mogu izdvojiti sljedeća važna obilježja predrasuda: predrasude su bazirane na emocijama, ovise o motivaciji,

proizlaze iz ideoloških uvjerenja i pod utjecajem su individualnih razlika. Osim individualnih razlika, u smislu razlika u ličnosti, relevantnom se pokazuje i percepcija razlika u socijalnom statusu te odnosima moći, koje ponajprije uključuju pitanja međugrupne prijetnje, nejednakosti i kompeticije. Smjer ove nove paradigme koja bi ujedinjavala navedene elemente prema Duckittu (2010) nije posve jasan, stoga još nije definirano njeno ime niti određenje. Iz praktičnih razloga u ovom radu će se navedeni teorijski pristup biti nazvan *integrirani pristup*, jer okuplja teorije koje objašnjavaju predrasude na temelju emocija, prijetnje, motivacije i ideoloških obrazaca povezanih s preferencijom društvenog uređenja. U okviru ovog pristupa bi se načelno moglo izdvojiti dva istraživačka pravca. Prvi pravac se odnosi na razvoj teorija kojima se ispitivao utjecaj međugrupne prijetnje, nadmetanja i nejednakosti kao motivacijskih obrazaca koji djeluju na predrasude. Drugi pravac okuplja teorije kojima se nastojala podrobnije istražiti uloga emocija u predrasudama.

Najistaknutije teorije kojima je objašnjen utjecaj međugrupne prijetnje na predrasude su teorija upravljanja strahom (Greenberg i sur., 1986; za pregled vidjeti Greenberg i sur., 2009) i teorija međugrupne prijetnje (Stephan i Stephan, 2000; Stephan i Renfro, 2002). U nastavku će biti pojašnjena osnovna obilježja ovih teorija, budući da one čine okosnicu većine istraživanja predrasuda u razdoblju od 2000-tih godina do danas.

Utjecaj međugrupne prijetnje na predrasude - Teorija upravljanja strahom

Teorija upravljanja strahom dovodi u vezu svjesnost o ranjivosti i smrtnosti, kao oblik percipirane prijetnje vlastitoj egzistenciji, s međugrupnim ponašanjem. Pretpostavlja se da će u situaciji u kojoj je salijentna ideja o vlastitoj smrtnosti ili umiranju pojedinac biti skloniji intenzivnijoj identifikaciji s vlastitom grupom i njenim kulturnim vrijednostima kako bi se osigurala psihološka sigurnost koju pruža članstvo u grupi. Pod kulturnim vrijednostima se podrazumijevaju svi čimbenici, poput svjetonazora, vrijednosti i društvenih uloga, koji pridonose stvaranju osjećaja sigurnosti i svrhovitosti pojedinca. Niz istraživanja u kojima je korištena manipulacija osvještavanja i isticanja smrtnosti, pokazala su zaštitnu ulogu svjetonazora grupe i samopoštovanja u otklanjanju anksioznosti vezane uz strah od umiranja (Castano i sur., 2002; za pregled vidjeti Greenberg i sur., 2009; Pyszczynski, Solomon i Greenberg, 2003). Implicitno ili eksplicitno propitivanje ispravnosti svjetonazora i vrijednosti vlastite grupe od strane pripadnika drugih grupa u situaciji osviještene smrtnosti, narušava psihološku stabilnost i sigurnost koju pruža grupa, stoga se očekuje da će pojedinci biti skloni

derogirati, asimilirati ili ukloniti sve one koji predstavljaju takvu vrstu prijetnje (Greenberg i sur., 2009).

Teorija upravljanja strahom je prva uzela u obzir prijetnju kao važan čimbenik u predviđanju predrasuda. Iako su mnogim istraživanjima potvrđeni efekti salijentnosti smrti na različite aspekte pojedinčevog ponašanja (Pyszczynski, Solomon i Greenberg, 2003), postoji nekoliko teškoća u objašnjenju predrasuda. Istraživanja Greenberga i suradnika (za pregled vidjeti Greenberg i sur., 2009) pokazuju da osobe različitih karakteristika, primjerice različitog kognitivnog stila ili političke orijentacije, pokazuju različitu razinu spremnosti na derogaciju članova vanjske grupe jer na njih ne djeluje svjesnost o smrtnosti u jednakom intenzitetu. Također, može se postaviti pitanje korisnosti teorije za objašnjavanje predrasuda u situacijama u kojima nije izazvan strah od umiranja. Dodatni prigovori mogu biti upućeni metodologiji istraživanja, poput upitne psihološke realnosti fenomena izvan laboratorijskih uvjeta.

Utjecaj međugrupne prijetnje na predrasude - Teorija međugrupne prijetnje

Integrirana teorija međugrupne prijetnje (Stephan i Stephan, 2000), koja se temelji na postavkama teorije realističnih socijalnih konflikta (Sherif, 1966) i teoriji simboličkog rasizma (Kinder i Sears, 1981; McConahay i Hough, 1976), predviđa da će se međugrupni animozitet povećati ako se grupe natječu za resurse ili ako postoji sukob interesa, jer tada jedna grupa ugrožava položaj druge grupe. Ugroza ili prijetnja može biti realistična, što uključuje osjećaje zabrinutosti, odnosno straha od izravne prijetnje egzistenciji. Ugroza se očituje u strahu od fizičkog napada ili gubitka resursa, teritorija, političkog ili ekonomskog utjecaja te materijalnog blagostanja članova grupe (Stephan i Stephan, 2000). Također, prijetnja može biti simbolična, odnosno proizlaziti iz straha od gubitka integriteta, sustava vrijednosti te samopoštovanja (Stephan, Ybarra i Morrison, 2009). Simbolična prijetnja se temelji se na uočenim razlikama u moralu, vrijednostima, standardima, uvjerenjima i stavovima među grupama (Stephan i Stephan, 2000). Dakle, simbolična prijetnja uključuje elemente ugroze kulturnih ili kulturalnih vrijednosti i svjetonazora grupe. Moglo bi se zaključiti da se ovaj oblik prijetnje odnosi na strah od ugrožavanja simbola grupe, što na primjeru nacionalnih grupa može uključivati strah od ugroze običaja, jezika i tradicije. Treći tip prijetnje u ovom integriranom modelu odnosi se na međugrupnu tjeskobu. Prema autorima, ona nastaje uslijed očekivanja negativnih ishoda po pojedinca u međugrupnim interakcijama, a odnosi se ponajprije na strah od odbacivanja, ismijavanja ili sramoćenja (Stephan i Stephan,

2000). Četvrti tip prijetnje proizlazi iz negativnih stereotipa o pripadnicima vanjskih grupa koji se upućuju na očekivanja (stereotipna) ponašanja od članova vanjske grupe (Stephan i Stephan, 2000). Istraživanja izraelsko-arapskih odnosa (npr. Shamir i Sagiv-Schifter, 2006) pokazuju da moć grupe, prijašnji konflikti i relativna veličina grupe povećavaju realističnu prijetnju. S druge strane, uvjerenje da se grupe razlikuju u kulturalnom smislu, što je potencirano strahom od nametanja vrijednosti i kulture druge grupe, bolje predviđa simboličku prijetnju (Zárate i sur., 2004). Iz navedenog se može zaključiti da prijetnja ne mora biti manifestna, odnosno narušeni odnosi ne moraju postojati, već je dovoljan uvjet percepcija ugroze popraćena strahom od mogućih negativnih ishoda odnosa.

Teorija međugrupne prijetnje u svojoj revidiranoj inačici (Stephan i Renfro, 2002) ponudila je nešto jasnije povezivanje osnovnih konstrukata, pri čemu je moguće razlikovati dvije dimenzije prijetnje. Prva se dimenzija odnosi na to doživljava li se prijetnja na osobnoj ili grupnoj razini. Druga dimenzija prijetnje odnosi se na razlikovanje između realistične i simboličke prijetnje u sadržajnom smislu. U revidiranoj teoriji napušteni su koncepti međugrupne tjeskobe i negativnih stereotipa jer se u istraživanjima pokazalo da oni nisu elementi same prijetnje, već joj prethode (Stephan i Renfro, 2002).

U nizu istraživanja (Branscombe i sur., 1999; Jetten i sur., 2002; Raijman i Semyonov, 2004; Smurda, Wittig i Gokalp, 2006; Stellmacher i Petzel, 2005; za pregled vidjeti Stephan, Ybarra i Morrison, 2009) pokazano je da je percipirana prijetnja socijalnom identitetu povezana s preferencijom vlastite grupe te s iskazivanjem predrasuda prema članovima vanjske grupe. Stoga su evidentne prednosti korištenja teorije prijetnje za objašnjavanje predrasuda. Nedostaci ove teorije su nemogućnost predviđanja efekata specifičnih prijetnji prema specifičnim grupama, što se povezuje s pitanjem različitih emocija koje se vezuju uz pripadnike različitih grupa. Također, ova teorija zanemaruje interindividualne razlike, jer se može pretpostaviti da različiti pojedinci neće u jednakoj mjeri reagirati na percipiranu prijetnju vlastitoj grupi. Iz tog razloga je potrebno razmotriti dodatne teorije kojima bi se moglo objasniti predrasude, a koje se odnose na uključivanje dispozicije pojedinaca u širem smislu, odnosno motivacije i emocija pojedinaca u užem smislu.

Utjecaj emocija i motivacije na predrasude

Kada se govori o utjecaju motivacije na predrasude, sukladno Duckittu (2010), misli se na motivaciju za zagovaranjem, odnosno uspostavljanjem ili održavanjem statusnih razlika među grupama. Najutjecajnije teorije u ovom području su: teorija desne autoritarnosti (*Right-Wing authoritarianism* - Altemeyer, 1981; Altemeyer, 1996) i teorija orijentacije na socijalnu dominaciju (*Social dominance theory* - Pratto i sur., 1994). Postoje i druge utjecajne teorije, poput teorije grupe pozicije (*Group position theory* - Bobo, 1999) ili teorije opravdavanja sustava (*System justification theory* - Jost i Banaji, 1994), koje doprinose objašnjenju predrasuda iz sociološkog rakursa, ili socijalnopsihološkog u slučaju teorije opravdavanja sustava, stoga u narednom dijelu neće biti detaljnije elaborirane. U nastavku ćemo se osvrnuti na teoriju desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju, budući da su ove teorije korištene kao polazište za hipoteze u ovom istraživanju.

Utjecaj motivacije na predrasude - Teorija desne autoritarnosti

Autoritarnost se u ovom kontekstu odnosi na društvene stavove koji odražavaju mišljenje pojedinca o društvenim pitanjima i odnosima prema različitim društvenim grupama. U tom smislu autoritarnost predstavlja ideološke stavove kojima se iskazuje motivacija i vrijednosti pojedinca, konkretnije potreba za sigurnošću, redom i harmonijom odnosa u grupi, odnosno u društvu (Duckitt, 2010). Altemeyerova rekonceptualizacija originalnog tumačenja autoritarne ličnosti definira autoritarnost kao dispoziciju pojedinca koju čine sinergija osobina ličnosti i društveno-političkih stavova, za razliku od ranije opisanog izvornog tumačenja autoritarne ličnosti (Adorno i sur., 1950). Prema autoru, desna autoritarnost predstavlja kovarijaciju sklonosti poštivanju društvenih normi i konvencija koji su prihvaćeni u društvu i proklamirani od strane autoriteta, nekritičnoj podložnosti etabliranim društvenim autoritetima te agresiji prema onima koji ne poštuju sustav tradicionalnih vrijednosti u društvu (Altemeyer, 1981; Altemeyer, 1996). Dakle, navedeni klasteri stavova upućuju na tri dimenzije desne autoritarnosti: konvencionalnost, autoritarnu submisivnost i autoritarnu agresivnost. Teorija predviđa da će pojedinci koji su više autoritarni iskazivati veću sklonost poštivanju normi odbacujući one pripadnike (grupa) za koje se smatra da ugrožavaju socijalni red (Altemeyer, 1996; Feldman, 2003; Stellmacher i Petzel, 2005). Takav zaključak se temelji na ideji da su autoritarne osobe sklone osuđivati sve one društvene grupe koje smatraju slabima ili devijantnima (primjerice seksualne manjine), istovremeno glorificirajući sve pojedince ili

grupe koje su u društvu prepoznate kao moćne ili snažne. Iz tog razloga će autoritarni pojedinci biti skloniji konzervativnim ekonomskim i političkim orijentacijama te iskazivati veću razinu generalne ksenofobije, etnocentrizma i rasizma (Altemeyer, 1996). Mnoga su istraživanja pokazala kako desna autoritarnost predviđa predrasude prema različitim društvenim grupama, primjerice rasnim (Altemeyer, 1996; Ekehammar i sur., 2004), vjerskim i nacionalnim grupama, homoseksualcima i sl. (Altemeyer, 1988, prema Altemeyer, 1996). Štoviše, iskazivanje predrasuda prema jednoj društvenoj skupini obično je povezano s negativnim stavom prema ostalim manjinskim ili „devijantnim“ skupinama, što je dovelo istraživače do zaključka da autoritarnost predstavlja svojevrsan sindrom kojim se može predvidjeti sklonost generalnim predrasudama (npr. Bäckström i Björklund, 2007; Duckitt i Sibley, 2007; Ekehammar i sur., 2004). Moglo bi se reći da je autoritarnost i danas neizostavan koncept u većini istraživanja u kojima se ispituju antecedenti predrasuda, ali pri tome je važno istaknuti da ova teorija ima određene konceptualne i metodološke manjkavosti. Naime, teškoće u konceptualizaciji i mjerenju predstavljaju izazov još od samih začetaka definiranja autoritarnosti. S obzirom da autoritarnost uključuje više konstrukata teško je razlučiti podudara li se sadržajno autoritarnost s nekim drugim konceptima poput etnocentrizma ili konzervatizma (Sidanius i Pratto, 1999). Unatoč jasnijoj operacionoj definiciji autoritarnosti koju je ponudio Altemeyer, Zakrisson (2006) navodi potencijalne probleme u mjerenju, poput velikog broja čestica u instrumentu, načina formulacije čestica koji uključuje korištenje ekstremnih riječi što dovodi do različitog tumačenja i konotacije sadržaja u različitim zemljama, korištenje dvije tvrdnje u jednoj što otežava pozicioniranje na skali odgovora te utvrđivanje konstruktne valjanosti čestice. Također, autoritarnost uzeta zasebno ne može u cijelosti objasniti sklonost predrasudama, zato se u većini istraživanja koristi zajedno s mjerom orijentacije na socijalnu dominaciju kako bi se dobila potpunija slika utjecaja ideoloških društvenih stavova na predrasude (npr. Bäckström i Björklund, 2007; Duckitt, 2006; Duckitt i Sibley, 2007; Duriez, Van Hiel i Kossowska, 2005; Ekehammar i sur., 2004; Sidanius i Pratto, 1999).

Utjecaj motivacije na predrasude - Teorija orijentacije na socijalnu dominaciju

Orijentaciju na socijalnu dominaciju obilježava davanje podrške unutargrupnoj hijerarhiji u društvu te podržavanje odnosa nadređenosti i podređenosti između socijalnih grupa (Pratto i sur., 1994). Hijerarhijska socijalna struktura pri tome podrazumijeva postojanje minimalno jedne ili nekoliko dominantnih grupa koje posjeduju pozitivne materijalne i simboličke socijalne vrijednosti, što ih dovodi u poziciju da upravljaju ili vladaju grupama koje se nalaze „niže“ na društvenoj ljestvici. Socijalna hijerarhija temeljena na grupnoj pripadnosti, za razliku od socijalne hijerarhije koja se manifestira na individualnoj razini, odnosi se na moć, prestiž i privilegije koje pojedincu osigurava pripadnost dominantnoj grupi (npr. rasnoj, nacionalnoj ili klasnoj grupi). Individualna razina u društvenoj hijerarhiji, koja bi podrazumijevala pojedinčeve sposobnosti i obilježja koje mu omogućavaju socijalni status, također je ovisna o grupnoj razini, jer pripadnost društvenoj grupi osigurava pojedincu dostupnost resursa za unaprjeđenje vlastitih sposobnosti (primjerice pristup kvalitetnijem obrazovanju) (Sidanius i Pratto, 1999). Teorijom socijalne dominacije predviđa se da će pojedinci koji su više orijentirani na socijalnu dominaciju imati izraženiju želju za postizanjem i očuvanjem superiorne pozicije u društvenim odnosima, što se odgleda u podržavanju hijerarhijskog odnosa među grupama u društvu. Kao pripadnici društveno superiorne grupe, osobe izražene orijentacije na socijalnu dominaciju će zagovarati nejednaku raspodjelu resursa s pripadnicima inferiorne grupe (Sidanius i Pratto, 1999; Snellman i Ekehammar, 2005). Pod tim vidom se razni oblici grupnih konflikata, opresije i diskriminacije (npr. rasizam, etnocentrizam, seksizam, nacionalizam) mogu smatrati manifestacijama temeljne ljudske predispozicije za formiranjem društvenih hijerarhija i zagovaranjem socijalne nejednakosti koja bi osigurala stjecanje više resursa i održavanje bolje društvene pozicije dominantne grupe u odnosu na ostale grupe (Sidanius i Pratto, 1999). Ova hipoteza djelomično je temeljena na ideji o socijalnoj kategorizaciji i socijalnoj identifikaciji, sukladno teoriji socijalnog identiteta (Tajfel, 1974; Turner, Brown i Tajfel, 1979), pri čemu je naglasak stavljen na relativni položaj grupa, što idejno odgovara predviđanjima teorije položaja grupa (Blumer, 1958). Orijetacija na socijalnu dominaciju je pozitivno povezana s političkim i ekonomskim konzervatizmom, etničkim predrasudama i desno orijentiranim političkim ideologijama (Pratto i sur., 1994; Sidanius i Pratto, 1999; Sidanius, Pratto i Bobo, 1996). Također, povezana je s nacionalizmom, patriotizmom, rasizmom, seksizmom, kulturnim elitizmom, odobravanjem meritokracije, pozitivnim stavom prema vojsci i politici

kažnjavanja (Pratto 1999; Sidanius i Liu, 1992). Orijentacija na socijalnu dominaciju pokazala se značajnim i pouzdanim prediktorom predrasuda, stoga se često koristi u istraživanjima.

Utjecaj emocija na predrasude - Teorija međugrupnih emocija i Model sadržaja stereotipa

Kada se govori o utjecaju emocija na predrasude potrebno je istaknuti sljedeće teorije koje su značajno doprinijele rasvjetljavanju njihove uloge u tumačenju predrasuda: Teorija međugrupnih emocija (*Intergroup emotions theory* - Mackie, Devos i Smith, 2000) i Model sadržaja stereotipa (*Stereotype content model* - Fiske i sur., 2002). Ovim teorijama se nastojalo odgovoriti na pitanje zašto se prema različitim grupama reagira na različit način. Primjerice, zašto se neke grupe izbjegavaju, neke koriste kao „žrtveni janjci“, neke ekonomski iskorištavaju, dok se druge grupe nastoje eliminirati. Odnosno, ako negativna evaluacija grupe doprinosi diskriminaciji, koji to faktori mogu objasniti želju ili namjeru za izbjegavanjem pripadnika grupe, a koji faktori objašnjavaju tendenciju sukobljavanja s pripadnicima grupa (Mackie, Devos i Smith, 2000). Navedene teorije, kako to navode Mackie, Devos i Smith (2000) naslanjaju se na spoznaje proizašle iz teorija procjena emocija koje konceptualiziraju osobne emocije kao složene reakcije koje uključuju različite kognitivne, afektivne ili bihevioralne tendencije ovisno o poimanju konkretne situacije. Takve specifične emocije potaknute su procjenom ugroze vlastitih ciljeva i vrijednosti te procjenom vlastite sposobnosti za suočavanjem s njima. Sukladno tome, kognitivne procjene aktiviraju čuvstvena iskustva koja potiču određena ponašanja.

Za razvoj navedenih teorija ključne su bile postavke modela međugrupnih emocija (Smith, 1993, 1999, prema Mackie, Devos i Smith, 2000) kojim su emocije pojedinca dovedene u vezu sa socijalnom identifikacijom. Naime, u situaciji salijentnosti grupnog identiteta može se očekivati da će interpretacija situacije ili događaja biti pod utjecajem ciljeva i interesa grupe, a ne pojedinca, iz tog razloga se emocije i bihevioralne reakcije usmjeravaju prema pripadnicima vlastite ili vanjske grupe, a ne prema pojedincu. U okviru teorije međugrupnih emocija, Mackie, Devos i Smith (2000) su nizom eksperimenata i konačno metaanalizom, utvrdili da će procjena međugrupne podrške vlastitoj grupi rezultirati većom agresivnošću prema članovima vanjske grupe, i posljedično, većom vjerojatnošću sukoba ako se procjena donosi u kontekstu percipiranog konflikata vrijednosti među grupama.

Modelom sadržaja stereotipa, Fiske i sur. (2002) su demonstrirali međuovisnost emocija sažaljenja, prijezira, divljenja i zavisti s oblicima eksplicitnih predrasuda prema različitim društvenim i etničkim grupama. Autori su istaknuli značajnu ulogu dvije dimenzije: kompetencije i srdačnosti (topline) koje u kombinaciji s navedene četiri emocije tvore tipove stereotipa (paternalistički mješoviti tip stereotipa, stereotipi temeljeni na zavisti, stereotipi temeljeni na prijeziru, stereotipi temeljeni na divljenju) prema grupama koje imaju različito procijenjen status u društvu.

Unatoč prigovorima koji bi se mogli uputiti teoriji međugrupnih emocija i modelu sadržaja stereotipa, poput pretjeranog pojednostavljenja objašnjenja predrasuda na temelju bazičnih emocionalnih reakcija - zanemarujući pri tome kognitivne aspekte procjene i sociokulturni kontekst odnosa među grupama, potrebno je istaknuti važnost nalaza proizašlih iz ovih istraživanja. Ove teorije upućuju na to da emocije imaju veliki značaj u objašnjenju predrasudnih reakcija te da različite grupe pobuđuju različite emocionalne reakcije kod pojedinaca, što dovodi u pitanje valjanost konvencionalnog načina mjerenja generaliziranih predrasuda (npr. Cottrell i Neuberg, 2005).

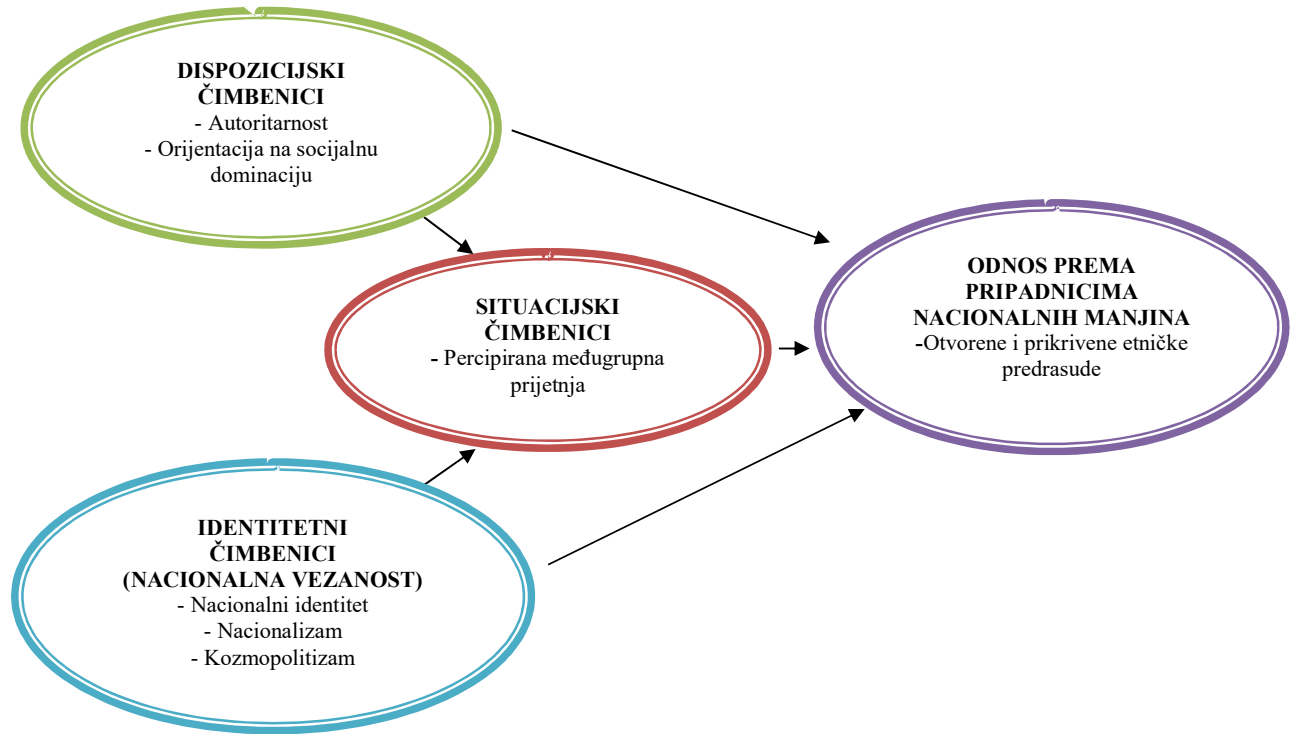
4. Polazišni teorijski pristupi za predviđanje predrasuda u ovom istraživanju

Rukovodeći se Duckittovim (2010) stajalištem prema kojem nova paradigma istraživanja predrasuda treba uvažiti i integrirati pretpostavke da su predrasude utemeljene na emocijama, da ovise o motivaciji, da proizlaze iz ideoloških uvjerenja te da su pod utjecajem individualnih razlika, u ovom smo se istraživanju opredijelili za takav sveobuhvatan i integrirani pristup kao polazišni teorijski okvir.

Stoga smo testirali model predviđanja etničkih predrasuda kako bi se utvrdio relativni doprinos dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika.

Dispozicijski čimbenici se odnose na mjere autoritarnosti i socijalne dominacije, koje u okviru integriranog pristupa objašnjavaju onaj dio predrasuda koji se može pripisati razlikama u ideološkom poimanju odnosa u društvu. Identitetni čimbenici uključuju mjere nacionalne vezanosti (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) kojima se predviđaju etničke predrasude, sukladno postavkama socijalno-kognitivnog pristupa, dok se situacijski čimbenici u ovom istraživanju odnose na mjeru percipirane međugrupne prijete, za koju se pokazalo da dobro predviđa predrasude. U nastavku će biti pojašnjena osnovna obilježja ovih čimbenika te način na koji doprinose dinamici odnosa prema pripadnicima drugih grupa. Pregledom dosadašnjih istraživanja u području, prikazat će se nalazi o međusobnim odnosima proučavanih mjera, na kojima se temelje hipoteze ovog istraživanja.

Na Slici 1. prikazan je teorijski odnos između konstrukata koji će se ispitivati u ovom istraživanju.

Slika 1. Prikaz teorijskog modela utjecaja dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina

4.1. Dispozicijske odrednice predrasuda

Dispozicija se odnosi na namjeru reagiranja na određeni način u skladu s obilježjima pojedinca. U tom smislu, pretpostavlja se da obilježja ličnosti čine dispoziciju pojedinca za reagiranje na određeni podražaj. Kao što je ranije istaknuto, od samih početaka ispitivanja predrasuda nastojalo se definirati obilježja ličnosti kojima bi se objasnila sklonost predrasudama. Kao primjeri se mogu navesti koncepti autoritarne ličnosti Adorna i suradnika (1950) ili predrasudne ličnosti prema Allportu (1954/1979). U ovom radu se neće ispitivati utjecaj obilježja ličnosti na vjerojatnost iskazivanja predrasuda u užem smislu, već će se razmatrati utjecaj relevantnih društvenih stavova pojedinca koji u širem smislu odražavaju njegovu ličnost, te spremnost za reagiranje na određeni način prema dugim osobama u društvu. Ovakva konceptualizacija predrasudne ličnosti koja predisponira pojedince za određene društvene stavove odgovara Altemeyerovom (1981) i Duckittovom (1989) viđenju autoritarnosti, prema kojem se autoritarnost poima kao skup društvenih stavova koji ovise o specifičnom društvenom kontekstu i međugrupnim odnosima. Pored autoritarnosti, orijentacija na socijalnu dominaciju (Pratto i sur., 1994) se pokazala relevantnom mjerom predisponiranosti za predrasude, stoga će se u nastavku detaljnije pojasniti specifičnosti pojedinog koncepta i prikazati njihove mogućnosti za predviđanje predrasuda, temeljene na spoznajama iz dosadašnjih istraživanja.

4.1.1. Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju dva su najčešće ispitivana društvena stava za predviđanje predrasuda. U nizu je istraživanja (Altemeyer, 1998; McFarland, 1998; McFarland i Adelson, 1996, prema Duckitt, 2005) potvrđena značajnost autoritarnosti i socijalne dominacije za predviđanje generaliziranih predrasuda, kada su bile kontrolirane varijable individualnih razlika (osobine ličnosti, kognitivni stil, socijalne vrijednosti i stavovi). Kada je, međutim, kontroliran utjecaj autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju, niti jedno drugo individualno obilježje nije značajno doprinijelo objašnjenju predrasuda, izuzev nedostatka empatije (Bäckström i Björklund, 2007).

Mala povezanost autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju upućuje na to da se radi o dva različita koncepta koji neovisno predviđaju predrasude (Altemeyer, 1998; McFarland, 1998; Pratto i sur., 1994, prema Duckitt, 2005). Ovi društveni stavovi se suštinski razlikuju na

nekoliko razina: u percepciji međugrupnih odnosa, u motivaciji za derogiranjem grupa te u osobinama ličnosti koje su indikativne za pojavu određenog stava.

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju - razlike u percepciji međugrupnih odnosa

Slikovito rečeno, autoritarne osobe doživljavaju svijet kao opasno i prijeteće mjesto u kojem je potrebno pod vodstvom autoriteta održati socijalni red sukladan tradicionalnim društvenim normama (Altemeyer, 1998; Duckitt, 2001; Duckitt i sur., 2002; Duckitt, 2005; Jost i sur., 2003). Iz navedenog se može zaključiti da autoritarne osobe najviše vrednuju sigurnost, red i kontrolu (Heaven i Connors, 2001, Heaven i sur., 2006). Istraživanje Cohrsa i suradnika (2005), potvrdilo je ovu pretpostavku prilikom ispitivanja predrasuda prema pripadnicima islamske vjeroispovijesti nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. godine, u kojem je autoritarnost bila povezana s konzervativnim vrijednostima i percipiranom prijetošću od islama, što bi prema autorima odgovaralo motivacijskim ciljevima za postizanje socijalne kontrole i sigurnosti. S druge strane, osobe orijentirane na socijalnu dominaciju vide svijet kao kompetitivnu džunglu u kojoj opstaju samo one grupe koje se izdvoje za dominantu poziciju (Duckitt, 2001). Istraživanja upućuju na to da je sklonost orijentaciji na socijalnu dominaciju povezana s makijavelizmom (Saucier, 2000) i vrijednostima moći (Heaven i Connors, 2001), što zajedno s Altemeyerovim nalazima (1998) pridonosi zaključku da orijentacija na socijalnu dominaciju upućuje na spremnost na kompeticiju, manipulaciju, cinizam, socijalni darvinizam i percepciju društvenih odnosa kao odnosa moći. Dodatna istraživanja, u kojima su provjeravane relacije između vrijednosnih orijentacija i socijalne dominacije, potvrdila su da osobe orijentirane na socijalnu dominaciju najviše vrednuju moć, dominaciju, uzdizanje te veličanje grupe (Altemeyer, 1998; Duckitt, 2005; Duriez i Van Hiel, 2002; McFarland, 1998). Važnost vrijednosnih orijentacija potvrđena je i u istraživanju Caricija (2007) u kojem se utvrdilo da društvene vrijednosti u potpunosti medijiraju povezanost orijentacije na socijalnu dominaciju i spola, jer su dotadašnja istraživanja sugerirala da su muškarci skloniji ovoj orijentaciji (Sidanius i Pratto, 1999).

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju - razlike u motivaciji za derogiranjem grupa

Glede razlika u motivaciji, može se reći da će autoritarne osobe biti spremnije derogirati one društvene skupine koje svojim načinom življenja odudaraju od većine i preispituju tradicionalne vrijednosti, što posredno narušava stabilnost te ugrožava društvenu koheziju i red (Duckitt, 2005). Potvrdu ove pretpostavke iznio je Feldman (2003) koji je pokazao da se socijalna konformnost naspram autonomije u kombinaciji s percipiranom prijetnjom društvenoj koheziji, podudara s konceptom autoritarnosti. Osobe orijentirane na socijalnu dominaciju će derogirati one društvene grupe s kojima se natječu, odnosno one koje zbog kojih doživljavaju ugrozu vlastitog položaja (Duckitt, 2005). S druge strane, favorizirat će pripadnike onih grupa koje imaju visok status u društvu. Takva pristranost bit će najizraženija kod pojedinaca koji sami pripadaju grupi visokog statusa te koji percipiraju odnose među grupama legitimnima (Levin i sur., 2002). Istraživanje Snellmana i Ekehammara (2005) provedeno u Švedskoj pokazalo je da postoji značajna povezanost između vrednovanja etničkih skupina prema rangu, etničkih predrasuda te orijentacije na socijalnu dominaciju. U tom istraživanju su pripadnici različitih etničkih skupina imali slično viđenje pozicija etničkih skupina na društvenoj hijerarhiji i ono je izgleda najviše bilo povezano s percepcijom stupnja asimilacije određene manjine u društvu. Temeljem navedenog, može se zaključiti da će socijalno dominantno orijentirani pojedinci inzistirati na subordinaciji svih skupina koje bi mogle narušiti dominantnu poziciju vlastite grupe. Grupna dominacija se tako ostvaruje zagovaranjem socijalne nejednakosti, odnosno podržavanjem privilegiranog položaja vlastite grupe, isticanjem vlastite superiornosti te omalovažavanjem i uskraćivanjem prava članovima ostalih inferiornih grupa. Pod tim vidom, autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju predviđaju predrasude prema istim grupama polazeći iz različitih stajališta, što je evidentno u istraživanjima u kojima je utvrđena značajna medijacija percipirane prijetnje u ispitivanju povezanosti autoritarnosti s predrasudama (McFarland, 2005), te značajna medijacijska uloga kompetitivnosti u povezanosti socijalne dominacije s predrasudama (Esses i sur., 2001). Kao primjer može se navesti istraživanje stavova američkih studenata o napadu na Irak 2003. godine (McFarland, 2005), u kojem se pokazalo da su pojedinci skloni autoritarnosti podržavali napad zbog intenzivirane percepcije prijetnje od terorističkih napada, dok su pojedinci skloni orijentaciji na socijalnu dominaciju podržali napad nakon umanjivanja brige za stradavanje ljudi u ratu.

Razlikovanje u motivacijskim obrascima koji se nalaze u pozadini ovih koncepata, može dovesti do spremnosti na derogiranje drugačijih društvenih skupina. Konkretno, istraživanje Duckitta iz 2003. godine (Duckitt, 2005) sugerira da će pojedinci orijentirani na socijalnu dominaciju biti spremniji iskazivati negativne stavove prema društvenim skupinama koje su u podređenom položaju i koje ne predstavljaju prijetnju u pogledu društvene moći (primjerice: kućanice, osobe koje primaju socijalnu naknadu, osobe s tjelesnim oštećenjima), dok će autoritarni pojedinci biti spremniji iskazivati negativne stavove prema skupinama koje predstavljaju ugrozu vlastitih moralnih standarda, bez obzira na njihov položaj u društvenoj hijerarhiji (npr. preprodavači psihoaktivnih tvari, rock zvijezde, pripadnici seksualnih manjina). Društvene skupine koje se percipiraju prijetećima i društveno podređenima, poput feministkinja, negativno će vrednovati i autoritarne i socijalno dominantne osobe. Slični nalazi dobiveni su i u istraživanju Duckitta i Sibleya (2007), kojim je utvrđena različita veličina povezanosti autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju s tri klastera socijalnih grupa: „opasne grupe“, „derogirane grupe“ i „disidentne grupe“.

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju - razlike u osobinama ličnosti

Dodatna potvrda razlikovanja između ovih dviju orijentacija očituje se u razlikama proizašlim iz individualnih obilježja. Pored ranije navedenih razlika u stavovima i vrijednosnim orijentacijama, postoje značajne razlike u osobinama ličnosti. Autoritarnost se pokazala značajno povezanom s mjerama moralizma, osjećajima dužnosti i reda (Heaven i Bucci, 2001), osjećajem moralne superiornosti, savjesnosti, ugodnosti i zatvorenosti za nova iskustva, netolerancijom za različitosti i neizvjesnosti, potrebe za redom i strukturom (Altemeyer, 1998; Duckitt, 2005; Jost i sur., 2003), te obilježjima svojstvenim za socijalni konformizam (moralizam, poslušnost, iskazivanje poštovanja) (Duckitt, 2005). Orijetacija na socijalnu dominaciju negativno je povezana s obilježjima simpatije, suradnje, ugodnosti, moralnosti i blagonaklonosti (Duckitt, 2005; Heaven i Bucci, 2001).

Prema peterofaktorskom modelu ličnosti, niski rezultat na otvorenosti za iskustva i visok rezultat na faktoru savjesnosti pokazali su se značajno prediktivnim za autoritarnost, dok se nizak rezultat na faktoru ugodnosti i na otvorenosti za iskustva pokazao prediktivnim za orijentiranost na socijalnu dominaciju (Akrami i Ekehammar, 2006; Duirez i Soenens, 2006; Ekehammar i sur., 2004).

Kada se govori o razlikama u obilježjima ličnosti između osoba koje su sklone autoritarnosti, u odnosu na osobe koje su sklone orijentaciji na socijalnu dominaciju, ne smije se zaboraviti da ove dvije tendencije predstavljaju iskaz društvenih stavova koji su podložne promjeni. U prilog tom navodu se može navesti zaključak longitudinalnog istraživanja provedenog na studentima vojnog učilišta u Kanadi, prema kojem su studenti nakon četiri godine školovanja iskazali značajno veću orijentaciju na socijalnu dominaciju u odnosu na prvu godinu studija i u odnosu na komparativni uzorak studenta. U slučaju autoritarnosti nije bilo značajnih promjena, što može upućivati na to da su ti stavovi nešto stabilniji na ovoj populaciji (Nicol i sur., 2007).

Nakon što su istaknuta osnovna razlikovna obilježja između autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju, potrebno je naglasiti da ove dvije ideološke orijentacije nisu međusobno isključive, odnosno da postoje pojedinci koji postižu visoki rezultat na obje mjere. Istraživanje Altemeyera (2004) pokazalo je da su upravo ti *dominantno autoritarni* pojedinci najskloniji iskazivanju predrasuda jer posjeduju (negativna) obilježja koja su karakteristična za obje orijentacije, s naglaskom na potrebi za dominacijom. S druge strane, istraživanje Sibleya i suradnika (2006) je pokazalo da je odnos između orijentacije na socijalnu dominaciju i različitih diskriminirajućih stavova izrazito slabo ovisan o autoritarnosti, što je autore navelo na zaključak da su ovi ideološki stavovi aditivnog, prije negoli interaktivnog karaktera.

4.2. Identitetne odrednice predrasuda

Budući da socijalnokognitivni teorijski pristup predviđa važnost identifikacije s vlastitom grupom u modelu određenja predrasuda, u ovom će se istraživanju ispitivati koliki se udio predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina može pripisati specifičnom obliku socijalne identifikacije – nacionalnoj vezanosti, tj. njenim pojedinim oblicima. Dakle, u nastavku će se detaljnije objasniti mehanizam djelovanja nacionalne identifikacije te nacionalizma i kozmopolitizma na iskazivanje etničkih predrasuda. Također, pojasnit će se na temelju dosadašnjih spoznaja, kakva je očekivana međuovisnost pojedinih oblika nacionalne vezanosti s dispozicijskim i situacijskim čimbenicima, kada se predviđaju etničke predrasude.

4.2.1. Socijalni identitet i unutargrupna pristranost

Prema Tajfelu (1974) socijalni identitet se može definirati kao znanje pojedinca da pripada određenoj socijalnoj grupi koja za njega ima emocionalni i vrijednosni značaj. Prilikom proučavanja koncepta socijalnog identiteta, prema Abramsu i Hoggu (2010), mogu se razlikovati dvije sadržajne razine. Jedna se odnosi na samo određenje fenomena, odnosno na spoznaje koje doprinose razumijevanju socijalno-kognitivnih procesa koji se nalaze u njegovoj pozadini. U tom smislu, potrebno je istaknuti važnost teorije samokategorizacije (Turner i sur. 1987) kojom se objašnjava kako i kada pojedinci doživljavaju sebe i druge kao pripadnike grupa. Druga se razina odnosi na proučavanje socijalnog identiteta u kontekstu međugrupnih odnosa, tj. na pitanje kakve mogu biti bihevioralne reperkusije socijalne identifikacije, što predviđa teorija socijalnog identiteta (npr. Tajfel i Turner, 1979). Pod tim vidom, pozornost je usmjerena na otkrivanje motiva koji potiču pozitivno razlikovanje od članova vanjskih relevantnih grupa, odnosno motiva koji upravljaju etnocentričnom percepcijom, unutargrupnim favoriziranjem i postojanjem statusnih razlika u društvenoj hijerarhiji. Polazeći od Sumnerovih zapažanja (1906), smatra se da članovi grupe doživljavaju vlastitu grupu superiornom u odnosu na vanjske grupe i njene produkte te da su skloni druge diskriminirati. Tako teorija socijalnog identiteta govori o unutargrupnom favoriziranju te spremnosti na derogaciju (članova) vanjske grupe. Ovakva unutargrupna pristranost koja proizlazi iz međugrupne usporedbe, temeljena je na potrebi za međugrupnim razlikovanjem (Tajfel i Turner, 1979).

Tajfel i Turner (1979, za pregled vidjeti Brown, 2000) ističu nužnost ostvarivanja nekoliko preduvjeta za procjenu međugrupnog razlikovanja: pojedinci se trebaju subjektivno poistovjećivati s vlastitom grupom, treba postojati situacija u kojoj je moguća međugrupna usporedba, vanjska grupa treba biti komparabilna (dovoljno slična ili bliska) i međugrupno uspoređivanje treba povećavati želju za pozitivnim razlikovanjem od vanjske grupe. Naime, ovom teorijom međugrupnih odnosa se pretpostavlja da unutargrupna pristranost i predrasude odražavaju tendenciju pozitivnog razlikovanja vlastite od vanjskih grupa, te uvjerenja o prirodi odnosa među grupama u društvu. Uvjerenja pojedinaca o relativnom statusu grupa određuju dinamiku odnosa između grupa te strategije za promoviranje njihovog socijalnog identiteta. Relativni status grupa utvrđuje se ovisno o procjeni legitimnosti i stabilnosti odnosa među grupama te propusnosti granica među grupama, odnosno potencijalu za individualnu mobilnost članova u druge grupe (Tajfel, 1974; Tajfel i Turner, 1979).

Pojednostavljeno rečeno, teorija socijalnog identiteta je teorija kojom se objašnjava grupna različitost, odnosno tumači kako pojedinci svoju grupu doživljavaju različitom ili boljom od vanjskih grupa. Slijedom navedenog, pojedinci će biti visoko motivirani za postizanjem razlikovanja od pripadnika grupe koju doživljavaju sličnom (Turner, 1985). Postizanje razlikovanja nije nužno povezano s razinom neprijateljstva ili spremnosti na derogaciju članova vanjske grupe, pogotovo ako su grupe vrlo slične i ako odnosi među grupama nisu destabilizirani (npr. Brown i Adams, 1986; Diehl, 1988; Mummenday i Schreiber, 1984b prema Brown, 2000). Brewer (1999) sugerira, sukladno teoriji optimalnog razlikovanja, da će pojedinci nastojati pomiriti suprotstavljene potrebe za asimilacijom i potrebe za jedinstvenošću. Takvo tumačenje bi značilo da će pojedinci imati pozitivne stavove prema onim grupama koje se procjenjuju dovoljno sličnima, jer su pojedinci spremniji prihvatiti one koje percipiraju sebi sličnima, ali ne suviše sličnima jer to ugrožava njihovu potrebu za jedinstvenošću.

Abrams i Hogg (2010) navode dva značajna motiva u okviru teorije socijalnog identiteta koji doprinose objašnjenju međugrupnog ponašanja, odnosno etnocentrizma. To su samopoštovanje i razlikovanje od vanjskih grupa. Prema hipotezi samopoštovanja autori predviđaju da će niska razina samopoštovanja djelovati poticajno na utvrđivanje međugrupnog razlikovanja te da će unutargrupna pristranost povećati razinu samopoštovanja, jer su pojedinci motivirani za pozitivno razlikovanje od grupa s kojima se uspoređuju, kako bi održali pozitivnu identifikaciju s vlastitom grupom. Ova je hipoteza djelomično potvrđena, jer je utvrđena tek pozitivna povezanost samopoštovanja i unutargrupne pristranosti te značajan utjecaj identifikacije na samopoštovanje (Abrams i Hogg, 2010). S druge strane, Foels (2006) je djelomično potvrdio hipotezu, demonstrirajući značajno povećanje samopoštovanja uslijed povećanja unutargrupnog favoriziranja, a ne unutargrupne pristranosti (razlika između evaluacije vlastite grupe u odnosu na vanjsku) kako se u početku pretpostavljalo. Također, pokazalo se da unutargrupno favoriziranje ne povećava direktno socijalni identitet, već je ta povezanost posredovana visinom samopoštovanja.

Drugi autori, poput M. Brewer (2001), sugeriraju da su međugrupna usporedba i socijalna kompeticija zaslužni za povezanost između pozitivnog vrednovanja vlastite i omalovažavanja vanjske grupe. Proučavajući socijalne motive, McClintock (1972, prema Brewer, 2001) izdvaja kompeticiju, koja se odnosi na motivaciju za unaprjeđenjem položaja vlastite grupe u odnosu na vanjsku, te agresivnost koja proizlazi iz motivacije za nanošenjem štete drugima kako bi se unaprijedio položaj vlastite grupe. Slijedom navedenog, moguće je razlikovati

međugrupnu diskriminaciju koja je temeljena na unutargrupnom favoriziranju, od diskriminacije i predrasuda koje su temeljene na derogaciji i agresivnosti (Levin i Sidanius, 1999; Struch i Schwartz, 1989). Sklonost derogaciji u tom smislu ne treba nužno odražavati potrebu za unaprjeđenjem položaja vlastite grupe ili očuvanja njezinih vrijednosti, već može biti odraz individualne averzije ili netrpeljivosti.

Odnos između socijalne identifikacije i unutargrupne pristranosti nije posve razjašnjen. Unatoč teorijskoj pretpostavci da bi ovi fenomeni trebali biti međusobno ovisni, istraživanja sugeriraju da je njihova povezanost neznatna (Hinkle i Brown, 1990). Hinkle-Brownovim modelom se pokazalo da odnos između navedenih koncepata ovisi o dvije orijentacije: individualizma naspram kolektivismu te autonomije naspram relacija. Konkretno, pokazala se značajna korelacija između intenziteta identifikacije i unutargrupne pristranosti kod pojedinaca koji su kolektivno-relacijski orijentirani (za pregled vidjeti Brown, 2000). S druge strane istraživanje Chrispa i Becka (2005) pokazalo je da identifikacija može imati moderirajući efekt u smanjenju međugrupne pristranosti, odnosno da se distanca prema pripadnicima vanjske grupe može reducirati razmišljanjem o zajedničkim karakteristikama, kod pojedinaca koji su slabo identificirani s vlastitom grupom.

Levin i Sidanius (1999) su također provjeravali odnos između intenziteta identifikacije i unutargrupne pristranosti, ali su dodatno uzeli u obzir obilježje položaja grupe u društvu te orijentaciju na socijalnu dominaciju. Rezultati su pokazali da postoji značajna pozitivna povezanost između razine identifikacije i unutargrupnih emocija kod gotovo svih grupa. Orijetacija na socijalnu dominaciju pokazala se pozitivno povezana s grupnom identifikacijom kod pripadnika visoko pozicioniranih grupa, za razliku od negativne povezanosti koja je utvrđena kod gotovo svih grupa nižeg društvenog položaja.

Temeljem navedenog moguće je zaključiti da postoje određeni faktori koji interveniraju u odnos između socijalne identifikacije i unutargrupne pristranosti, odnosno da pretpostavka o izraženom poistovjećivanju s vlastitom grupom ne može biti dostatna za predviđanje pojavljivanja unutargrupne pristranosti kao što je pretpostavio Sumner (1906) u svojoj funkcionalnoj teoriji nastanka grupa i socijalnih konflikata. Kada se ovi fenomeni razmatraju u kontekstu predrasuda, onda situacija postaje još složenija. Brewer (1999) je uputila na to da se prilikom proučavanja unutargrupne pristranosti treba neovisno tretirati fenomen favoriziranja članova vlastite grupe od spremnosti na derogaciju članova vanjske grupe, odnosno da ti fenomeni nisu recipročni. Rezultati niza istraživanja provedenih u realnim i

laboratorijskim uvjetima pokazali su da pristranost prema članovima vlastite grupe te socijalna identifikacije nisu sustavno povezani s povećanjem pristranosti i negativnim stavovima prema vanjskim grupama (Brewer, 1979; Brewer, 1999; Kosterman i Feshbach, 1989). M. Brewer (1999) sugerira da diskriminacija može biti motivirana antagonizmom koji proizlazi iz domene osobnih stavova pojedinca i da nije ovisna o unutargrupnoj lojalnosti ili osjećaju privrženosti sa članovima vlastite grupe.

U istraživanju Strucha i Schwartza (1989) provedenog u Izraelu, pokazala se unutargrupna pristranost u pogledu procjena osobina članova grupe, pri čemu takva pristranost nije bila u korelaciji s iskazanom međugrupnom agresivnosti prema pripadnicima ultraortodoksne grupe Židova. S druge strane, percepcija sukoba interesa se pokazala značajnim faktorom za predviđanje različitih oblika izravnih i prikrivenih predrasuda te stupnja dehumanizacije članova grupe, u značajno većoj mjeri kod pojedinaca koji su imali izraženiju socijalnu identifikaciju s vlastitom grupom.

U novijim istraživanjima prepoznata je vrijednost uloge percipirane prijetnje u objašnjenju odnosa između unutargrupne identifikacije i pristranosti. Primjerice, Voci (2006) je demonstrirao važnost intervenirajuće uloge prijetnje socijalnom identitetu te emocija povezanih s povjerenjem prema članovima vlastite i vanjske grupe. Konkretno, prijetnja grupnim vrijednostima ili grupnoj distinktivnosti rezultirala je značajnim utjecajem identifikacije na vrednovanje vlastite grupe te na derogaciju vanjske grupe, kada su bili prisutni osjećaji nepovjerenja prema tim grupama.

Temeljem navedenih primjera, moguće je zaključiti da će poistovjećivanje s vlastitom grupom biti povezano s preferencijom vlastite grupe, ali ono neće direktno upućivati na spremnost na derogiranje članova vanjske grupe. Agresivno i derogirajuće ponašanje prema članovima vanjske grupe djelomično ovisi o stupnju identifikacije s vlastitom grupom, ali i o dodatnim faktorima, poput osobnih stavova ili procjene međugrupnog konteksta.

4.2.2. Nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam

Uzimajući u obzir relevantnost spoznaja o odnosu socijalne identifikacije i unutargrupne pristranosti za predviđanje predrasuda, u ovom istraživanju će se također nastojati razmotriti njihov doprinos objašnjenju predrasuda. S obzirom da je u fokusu ispitivanje etničkih predrasuda potrebno je utvrditi kako identifikacija s vlastitom etničkom grupom može doprinijeti spremnosti za iskazivanje negativnih stavova o pripadnicima ostalih etničkih skupina. U ovom istraživanju će se identifikacija s vlastitom etničkom skupinom promatrati putem tri oblika vezanosti uz vlastitu naciju, a to su nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam. Kako bi se mogle razmotriti navedene relacije, potrebno je najprije odrediti osnovne pojmove.

Određenje pojmova etničke grupe, nacije i nacionalne identifikacije

Etnička grupa se odnosi na skupinu ljudi koji dijele zajednički identitet temeljen na istovjetnoj kulturi, tradiciji, religiji, povijesti, jeziku i etničkom podrijetlu. Prvotne proto-etnije, etničke grupe i etnički identiteti po svom su postanku starije povijesne pojave od nacije i nacionalnih identiteta, jer tek od 19. stoljeća započinje izgradnja modernog društva prema europskom modelu. Moderne nacije, nacije-države, nacionalizam i nacionalni kolektivni identitet podrazumijeva transformaciju i integraciju postojećih mikro razina pojedinih regija i pokrajina jednog naroda u nove nacionalne cjeline na području književnog jezika, jezičnog identiteta, školstva i obrazovanja, te ostalih političkih, kulturnih, ekonomskih institucija i socijalnih odnosa (Korunić, 2005). U tom smislu, pojam *nacije* podrazumijeva ukupnost političkih, društvenih i kulturalnih obilježja zajednice koja je definirana teritorijalnim granicama unutar kojih žive pojedinci koji se samoodređuju kao pripadnici te nacije (McCrone, 1998). Samoodređenje se u ovoj definiciji odnosi na identifikaciju, koja uključuje poistovjećivanje sa obitelji, mjestom rođenja, regijom, državom, narodom ili zajednicom naroda. Smith (1986, prema Vujević, 2007) tumači *nacionalnu identifikaciju* kao subjektivnu identifikaciju pojedinca s državom pri čemu ističe značaj etničke jezgre koja uključuje: (1) zajedničko ime članova koji su uključeni u populaciju; (2) mitove o zajedničkom podrijetlu i zajedničkoj baštini; (3) zajedničko povijesno pamćenje; (4) zajednički teritorij ili domovinu; (5) elemente zajedničke kulture – jezik, običaje...; (6) osjećaj solidarnosti među članovima zajednice. Temeljem toga, Vujević (2007) zaključuje da se pripadnost državi može tretirati kao teritorijalno-politička identifikacija što se vezuje uz pojam nacije, dok se pripadnost narodu može odrediti kao kulturna identifikacija.

Navedena razgraničenja u pogledu definiranja pojmova etničke i nacionalne grupe te nacionalne identifikacije i nacionalnog identiteta govore da se radi o složenim fenomenima koji zahtijevaju multidisciplinarnost u pristupu. U ovom radu će se polaziti od socijalno-psihologijskog poimanja etničkog identiteta sukladnog teorijama socijalne kategorizacije i socijalnog identiteta. Ovaj pristup podrazumijeva proučavanje dinamike dobrovoljnog poistovjećivanja pojedinca s pripadnicima vlastitog naroda, koje nastaje uslijed procesa samokategorizacije, te posljedice takve identifikacije na odnos prema ostalim etničkim skupinama ili njenim članovima. U hrvatskom kontekstu to bi se odnosilo na ispitivanje stavova većinskog naroda – Hrvata – prema pripadnicima nacionalnih manjina, odnosno ostalih naroda koji žive u zajedničkoj državi.

Istraživanja sugeriraju da je socijalni identitet multidimenzionalni koncept koji sadrži tri aspekta: kognitivni, afektivni i aspekt grupne dinamike (npr. Ellemers i sur., 1999; Hinkle i sur., 1989; Jackson, 2002). U tom smislu Ellemers i sur. (1999) navode značajnu ulogu samokategorizacije, grupnog samopoštovanja i predanosti grupi. Slične dimenzije su se pokazale i u istraživanju Jacksona (2002), koji je izdvojio samokategorizaciju, evaluaciju grupe i percepciju solidarnosti kao relevantne faktore. S. Roccas i sur. (2008) su utvrdili sljedeće komponente u multidimenzionalnom modelu grupne identifikacije: važnost identifikacije za pojedinca, posvećenost u doprinosu grupnom blagostanju, superiornost motiviranu potrebom za razlikovanjem vlastite grupe od ostalih te internaliziranje normi i ciljeva grupe. Sagledaju li se ove spoznaje u terminima nacionalne identifikacije, može se zaključiti da su ključna uporišta u samokategorizaciji, odnosno kognitivnom samoodređenju pojedinca kao člana skupine temeljem procjene sličnosti u obilježjima s pripadnicima grupe kojoj psihološki pripada (Citrin, Wong i Duff, 2001). Ovdje je potrebno istaknuti da je pripadnost etničkoj grupi (narodu) stečena naslijedom, što čini tu grupu djelomično zatvorenom, jer njeni članovi ne mogu napustiti grupu ili prijeći u drugu etničku grupu (Tajfel i Turner, 1979). Izuzetak predstavlja situacija u kojoj roditelji pripadaju različitim etničkim skupinama, što djetetu omogućuje odabir u opredjeljenju.

Prema Citrinu, Wongu i Duffu (2001) afekt predstavlja drugo ključno uporište u definiranju nacionalne identifikacije. Odnosno, samoodređenje pojedinca *kao* pripadnika grupe nije ekvivalentno poistovjećivanju *s* grupom koje uključuje osjećaje bliskosti ili kohezije sa članovima grupe te nacionalni ponos. Važnost uvažavanja afektivnog aspekta u određenju nacionalnog identiteta isticana je i ranije, primjerice Terhune (1964, prema Druckman, 1994) navodi da nacija kao grupa dobiva poseban značaj kod pojedinca kada se on sentimentalno

vezuje uz domovinu, odnosno, kada je afektivno uključen, motiviran da pomogne njenom očuvanju, kada mu članstvo pruža uporište za identifikaciju, samopoštovanje i status te kada internalizira norme i očekivane uloge koje definira grupa.

Razmotri li se afektivno samoodređenje u kontekstu unutargrupne pristranosti, odnosno favoriziranja članova vlastite grupe i derogacije članova vanjske grupe, moguće je razlikovati dva afektivno-ideološka obrasca - patriotizam i nacionalizam. U narednom dijelu će biti pojašnjene osnovne razlike između ova dva oblika nacionalne vezanosti, kao i njihov odnos prema iskazivanju etničkih predrasuda.

Određenje pojmova patriotizma i nacionalizma

Patriotizam se vezuje uz pozitivne emocije ljubavi prema vlastitoj domovini i ljudima koji žive u njoj (dakle, unutargrupna pristranost), dok nacionalizam uključuje favoriziranje pripadnika vlastitog naroda uz isticanje superiornosti nad ostalim narodima ili čak antagonizam prema drugim narodima i državama (dakle, derogiranje) (za pregled vidjeti Citrin, Wong i Duff, 2001; Kosterman i Feshbach, 1989; Staub, 1997). Iako se u literaturi pojam patriotizma poistovjećuje s domoljubljem ili pripadnošću državi, dok se nacionalizam odnosi na rodoljublje ili pripadnost naciji/narodu, oni imaju posve različito konotativno značenje. Billig (1995) pripisuje razlike između nacionalizma i patriotizma procesu nastanka nacija. Termin nacionalizma povezuje s nacijama-državama karakterističnim za europske zemlje gdje jedan većinski narod konstituira državu, dok termin patriotizma vidi prikladnim za opis privrženosti državama-nacijama poput Sjedinjenih Američkih Država koje objedinjavaju više nacionalnih grupa u jednu državu. Naravno, autor ističe važnost razlike u konotaciji pojmova jer se nacionalizam interpretira kao oblik etnocentrizma (Rosenblatt, 1964) i povezuje s ksenofobijom, averzijom i neprijateljstvom prema drugim narodima jer se manifestira osjećajem nacionalne superiornosti te potrebom isticanja snage i dominacije nad ostalim nacijama (npr. Kosterman i Freshbach, 1989). Istraživanja pokazuju povezanost nacionalizma sa spremnošću na derogaciju članova vanjske grupe, odnosno povezanost nacionalizma s iskazivanjem predrasuda prema pripadnicima vanjskih grupa (npr. Brewer, 1999, Kosterman i Feshbach, 1989; Li i Brewer, 2004). S druge strane, patriotizam se doživljava kao pozitivna odlika pojedinca što doprinosi razvoju stabilnog demokratskog društva, jer ona podrazumijeva privrženost prema vlastitoj naciji te isticanje nacionalnog ponosa, primjerice veličanjem nacionalnih simbola (Mummenday, Klink i Brown, 2001).

Rezultati dosadašnjih istraživanja potkrepljuju zaključak o postojanju dva umjereno pozitivno korelirana skupa stavova koji korespondiraju s patriotizmom (pozitivnim ali kritičnim stavom prema vlastitoj državi) te nacionalizmom (etnocentričnim stavovima s tendencijom derogacije drugih naroda) (Billig, 1995; Kosterman i Feshbach, 1989; Schatz i Staub, 1997). Rukovodeći se ovim spoznajama, Mummenday, Klink i Brown (2001) su u nizu istraživanja utvrdili značajnu pozitivnu povezanost unutargrupnog favoriziranja i identifikacije te značajnu medijirajuću ulogu identifikacije u povezanosti unutargrupne pristranosti i derogacije u situaciji istaknute međugrupne usporedbe, koju su autori povezali s poticanjem nacionalističke orijentacije. Wagner, Christ i Heitmeyer (2010) utvrdili značajnu pozitivnu relaciju između nacionalne grupne identifikacije i negativnih stavova prema useljenicima, te značajnu negativnu povezanost između patriotizma i negativnih stavova prema useljenicima. Temeljem toga su autori zaključili da nacionalizam potencira predrasude, za razliku od patriotizma. Do sličnih zaključaka se došlo i u drugim istraživanjima, odnosno pokazalo se da patriotizam korelira negativno ili neznačajno s predrasudama (za pregled vidjeti Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010).

Postoje i dodatna razlikovanja u određenju ovih pojmova, koja se ponajprije odnose na pokušaje utvrđivanja razlika u terminologiji temeljenoj na različitim motivacijskim i ideološkim interpretacijama, ali oni nisu obuhvaćeni paradigmom koja će se koristiti u ovom istraživanju, primjerice, razlike u definicijama civilnog nacionalizma (Leoussi, 2001) u odnosu na banalni nacionalizam (Billig, 1995), etnički ili ekspanzionistički nacionalizam (Máiz, 2003). Štoviše, suprotstavljeni su stavovi autora i u pogledu pitanja poistovjećivanja nacionalizma s ideologijom, recimo Finlayson (1998) navodi da nacionalizam nije politička ideologija već da predstavlja skup različitih socijalno-političkih stavova iz kojih političke ideologije proizvode principe legitimnosti. S druge strane, Kelman (1997) nudi objašnjenje da se zapravo radi od ideologiji, odnosno skupu stavova i uvjerenja koji se odnose na pojedinčev osjećaj privrženosti i lojalnosti naciji, a manifestira se u potpunom opravdavanju osnivanja, održavanja i jačanja države kako bi se zaštitile potrebe i interesi njenih žitelja.

Aktualnost istraživanja nacionalnog identiteta i njegovih reperkusija na međuetničke odnose primjetna je i u Hrvatskoj, s obzirom na specifičan multietnički kontekst koji je nastao uslijed povijesnih događaja koji su oblikovali proces osamostaljenja. Čorkalo i Kamenov (2003) provele su opsežno istraživanje na uzorcima različitih uzrasta kako bi utvrdile izraženost četiri komponente nacionalne identifikacije te njihovu prediktivnost za socijalnu distancu prema etničkim skupinama. Rezultati su pokazali umjerenu do visoku međusobnu povezanost

komponenti nacionalnog ponosa, predanosti, kozmopolitizma i nacionalizma, te značajnu prediktivnost nacionalizma u objašnjenju socijalne distance, što je potvrdilo ranije navedene spoznaje o odnosu nacionalizma i spremnosti na derogaciju članova vanjske grupe. Višedimenzionalnost hrvatskog identiteta istraživali su Franc, Ivičić i Šakić (2009). Autori su na reprezentativnom nacionalnom uzorku utvrdili opravdanost razlikovanja kritičkog i nekritičkog tipa domoljublja, što bi odgovaralo patriotizmu i nacionalizmu. Važnost osobnog identiteta za pojam o sebi pokazala se najvažnijom odrednicom kritičkog domoljublja, dok su za nekritičko domoljublje bila relevantnija politička orijentacija, važnost vjere, važnost socijalnog identiteta za pojam o sebi te narodnost (nacionalnost). Značajan je i doprinos istraživanja kojima su objašnjavane relacije etnocentrizma s nacionalnom pripadnosti (Šram, 2002), percepcijom prijetnje i nacionalnim identitetom (Šram, 2010) te s autoritarnim tendencijama i religioznošću (Šram, 2008).

Kao što je ranije istaknuto, u ovom istraživanju nastojat će se utvrditi kakav je odnos različitih oblika nacionalne vezanosti i predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Pod oblicima nacionalne vezanosti podrazumijeva se mjerenje ranije spomenute unutargrupne identifikacije (poistovjećivanja s vlastitom nacijom), nacionalizma te kozmopolitizma.

Određenje pojma kozmopolitizma

Kozmopolitizam proizlazi iz uvjerenja o jednakoj vrijednosti svih ljudi u široj zajednici, globalnoj socijalnosti te potrebi odgovornog ponašanja prema svim pojedincima (Brock i Atkinson, 2008; Skey, 2012). Za razliku od prvobitnog poimanja kozmopolitizma iz antičkog doba, u današnje vrijeme se ovaj pojam odnosi na moralnu orijentaciju prema svim stanovnicima svijeta (Roberts, 2010). Naime, globalizacija i razvoj multinacionalnih poduzeća, potpomognuti razvojem telekomunikacije i medija diljem svijeta, doprinijeli su povezivanju pojedinaca u širu zajednicu (Ong, 2009). Takvo uvažavanje vrijednosti drugih kultura i otvorenost prema njima, odlikuje kozmopolitizam. U današnje vrijeme se kozmopolitima smatraju pojedinci koji žive u multikulturalnom okruženju te koji podupiru ideje o slobodnoj internacionalnoj trgovini i očuvanju unija država (Roberts, 2010). Kozmopolitizam se stoga očituje u smanjenoj potrebi poistovjećivanja s vlastitom nacijom ili odsustvu identifikacije s nacijom. Štoviše, ova orijentacija nudi alternativno poimanje kulturalnih različitosti, jer suprotno ideji o multikulturalizmu i pluralizmu, promovira poistovjećivanje s nadređenom grupom građana svijeta te zajedničke normativne principe

temeljene na humanističkim vrijednostima koje dijele svi stanovnici svijeta (Roberts, 2010; Skey, 2012; Vertovec i Cohen, 2002).

Sagleda li se kozmopolitizam kao identifikacijska komponenta u tumačenju predrasuda, može se pretpostaviti da će ovakvo opredjeljenje voditi ka viziji tolerancije zbog svoje utemeljenosti na prosvijećenim idealima poput racionalnosti, objektivnosti i uvjerenja o jednakosti društava (Billig i sur., 1988; Skey, 2012). Pod vidom tog objašnjenja Billig i suradnici (1988) upozoravaju na potencijalne probleme u utvrđivanju predrasudnih stavova kod kozmopolitski usmjerenih pojedinaca zbog njihove izražene potrebe za upravljanjem dojmova. Naime, predrasudni stavovi mogu biti u konfliktu s generalnim nastojanjem održavanja pozitivne slike o sebi pojedinaca kao razumnih, otvorenih i tolerantnih prema drugim ljudima (McCrone i Bechhofer, 2008). Uzevši u obzir ove spoznaje prilikom istraživanja predrasudnih stavova kozmopolitski orijentiranih pojedinaca, potrebno je posebnu pozornost posvetiti ispitivanju prikrivenih predrasuda ili predrasuda odmjerenih implicitnim mjerama.

Dosadašnja istraživanja upućuju da je kozmopolitizam povezan s općom otvorenosti prema drugima, te nastojanju da se prema imigrantima odnosi na otvoren i tolerantan način, odnosno da je kozmopolitizam negativno povezan s etnocentrizmom i neprihvatanjem imigranata (Altıntaş i sur. 2013; Paredes, 2017).

U ovom istraživanju koristit će se tri mjere nacionalne vezanosti - nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam, jer se pretpostavlja da će svaki od tih oblika imati drugačiji učinak na predrasude. Naime, na temelju zaključaka niza studija prikazanih ranije možemo pretpostaviti da će nacionalni identitet kao mjera „čiste“ identifikacije s vlastitim narodom biti neznačajno povezan s etničkim predrasudama, jer prema određenju ne uključuje odnos prema drugima (npr. Roccas i sur., 2008). Nadalje, očekuje se da će nacionalizam - kao oblik nacionalne vezanosti koji podrazumijeva veličanje vlastitog naroda uz potrebu za umanjnjem vrijednosti ostalih naroda - pozitivno predviđati etničke predrasude, budući da nacionalizam pored izražene unutargrupne vezanosti, uključuje i dimenziju međugrupne usporedbe te spremnosti na derogaciju drugih (npr. Brewer, 1999; Čorkalo i Kamenov, 2003). Konačno, očekuje se da kozmopolitizam biti negativno povezan s etničkim predrasudama, jer predstavlja oblik poistovjećivanja sa svim građanima svijeta, što isključuje mogućnost međugrupne usporedbe i vrednovanja, pa time i ksenofobičnih stavova (Paredes, 2017).

Budući da su do sada obrazložena osnovna obilježja dispozicijskih i identitetnih čimbenika koji će biti ispitivani kao odrednice etničkih predrasuda u ovom istraživanju, potrebno je još dodatno predstaviti i relevantni situacijski čimbenik - percipiranu međugrupnu prijatnju.

4.3. Situacijske odrednice predrasuda

Sukladno dosadašnjim spoznajama koje proizlaze iz integriranog pristupa proučavanju predrasuda, pored individualnih i identifikacijskih odrednica potrebno je obuhvatiti i obilježja situacije u kojoj se odvija procjena objekta stava.

Pod situacijskim odrednicama predrasuda se podrazumijevaju realni odnosi među grupama koji uključuju i povijest konflikata oko zajedničkih resursa, negativne osjećaje i percepciju prijatnje od članova referentne grupe (Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010).

Rezultati istraživanja unutargrupne pristranosti upućivali su na važnost emocija u tumačenju međugrupnih odnosa. Negativno iskustvo te emocije straha, mržnje i gađenja pokazali su se značajnim za predviđanje reakcije na članove vanjske grupe, pri čemu je intenzitet emocije pozitivno povezan sa stupanjem iskazane derogacije članova vanjske grupe (npr. Brewer, 1999). Osim emocija kao značajan moderator pokazala se percepcija prijatnje od (pripadnika) vanjske grupe koja je povezana sa salijentnošću identiteta. Istaknutost i relevantnost promatranja pojedinaca u kontekstu socijalne pripadnosti ili važnost vlastite pripadnosti grupi u danom trenutku upućuje na salijentnost socijalne identifikacije (Tajfel, 1982). Svjesnost o pripadnosti grupi javlja se kada su pripadnici grupa u kontaktu koji je obilježen sukobljenim interesima, odnosno kada se percipira prijatnja socijalnom identitetu. Kao što je i ranije istaknuto, prema integriranoj teoriji prijatnje socijalnom identitetu (Stephan i Stephan, 2000), međugrupno neprijateljstvo će se povećavati ako se grupe natječu za resurse ili ako postoji sukob interesa. Ovaj zaključak potkrijepljen je i drugim ranije postavljenim teorijama poput teorije realističnog sukoba (Sherif, 1966), teorije položaja grupa (Blumer, 1958), teorije relativne deprivacije (Stouffer i sur., 1949) i teorije relativne grupne deprivacije (Runciman, 1966).

Budući da će se u ovom istraživanju ispitivati učinak samo jednog situacijskog čimbenika na iskazivanje etničkih predrasuda - percepcije međugrupne prijatnje, u nastavku će biti pojašnjenja obilježja ovog čimbenika.

4.3.1. Percipirana međugrupna prijetnja

Unatoč značajnom doprinosu spoznaja o međugrupnim konfliktima u objašnjenju predrasuda, u ovom istraživanju će se ispitivanje situacijskih čimbenika ograničiti na istraživanje uloge percipirane simboličke prijetnje od pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Razlog odabira ove situacijske odrednice temelji se na nizu istraživanja kojima je utvrđen njen značajan doprinos u objašnjenju predrasuda (npr. Stephan i sur., 1998; Stephan i sur., 2002b). Štoviše, pozitivna povezanost između različitih oblika percipirane prijetnje s negativnim stavovima prema vanjskim grupama, potvrđena je u metaanalizi provedenoj na uzorku od 95 istraživanja (Riek, Mania i Gaertner, 2006).

Usljed povećane migracije radne snage u Europi i Sjevernoj Americi unazad nekoliko godina, istraživanje uloge percipirane prijetnje u objašnjenju diskriminatornih stavova prema useljeničkim manjinskim skupinama postalo je jedno od važnih pitanja kako u psihologijskim, tako i u sociološkim istraživanjima (npr. Becker, Wagner i Christ, 2011; Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan, 2010; Green, 2009; Hjerm i Nagayoshi, 2011; Pichler, 2010; Rajjman i sur., 2008). Wagner, Christ i Heitmeyer (2010) ističu nužnost testiranja višerazinskih teorija kojima bi se uzeo u obzir povijesni i socijalni kontekst prilikom proučavanja psiholoških procesa u pozadini narušenih međugrupnih odnosa. Na primjer, u istraživanju Rajjman i Semyonova (2004), pokazao se medijacijski učinak percipirane prijetnje u ispitivanju povezanosti procjene zastupljenosti imigranata u Njemačkoj i negativnih stavova prema njima. Becker, Wagner i Christ (2011) su ispitivali međuodnos prijetnje i kauzalnih atribucija na iskazivanje etničkih predrasuda u kontekstu socijalne krize 2008. godine. Autori su utvrdili značajnu povezanost prijetnje s etničkim predrasudama u situaciji atribuiranja financijske krize imigrantima, dok u situaciji atribucije financijske krize promjenama u ekonomiji, prijetnja nije potencirala predrasude.

Promatra li se odnos između percipirane prijetnje i predrasuda u kontekstu međugrupne usporedbe, potrebno je istaknuti da prijetnja ima i medijirajući i moderirajući efekt na povezanost između (nacionalne) unutargrupne identifikacije i derogacije. Potvrdu o medijirajućoj ulozi prijetnje nude Ellemers, Spears i Doosje (1999). Polazeći od postavki teorije socijalnog identiteta, autori ističu da će osobe koje se izrazito identificiraju sa svojom (nacionalnom) grupom i koje percipiraju imigrantske manjine kao prijetnju unutargrupnim resursima i vrijednostima u većoj mjeri iskazivati predrasude. Istraživanje Bizmana i Yinona (2001) potvrdilo je ove pretpostavke ispitujući stavove Izraelaca prema ruskim imigrantima. Naime, pokazalo se da je percipirana realna prijetnja povezana s predrasudama u značajno

većoj mjeri kod pojedinaca koji su visoko identificirani sa svojim narodom, dok je međugrupna anksioznost bolje predviđala predrasude kod nisko identificiranih pojedinaca. Simbolička prijetnja i negativni stereotipi su podjednako učinkovito predviđali predrasude kod svih sudionika bez obzira na izraženost njihove nacionalne identifikacije.

Brewer (1999) je istaknula da osjećaji moralne superiornosti udruženi s percipiranom prijetnjom od članova vanjske grupe mogu objasniti tendenciju neodobravanja, mržnje i neprijateljstva prema pripadnicima vanjske grupe. U skladu s tim, Li i Brewer (2004) su ispitujući nacionalizam, patriotizam i toleranciju u Americi nakon terorističkog napada zaključili da u uvjetima niskog stupnja ugroze identiteta nije bilo značajne povezanosti između patriotizma i netolerancije, dok je povezanost nacionalizma i netolerancije bila značajna. Međutim, u uvjetima visokog stupnja ugroženosti identiteta i patriotizam i nacionalizam bili su značajno povezani s netolerancijom. Slični nalazi su potvrđeni u studiji Hitlana i suradnika (2007) u kojoj je utvrđeno značajno povećanje percipirane prijetnje i predrasuda prema imigrantima u Americi nakon terorističkog napada 11. rujna. Odnos između oblika nacionalne vezanosti, percepcije prijetnje i odobravanja građanskih prava useljenicima ispitan je u Francuskoj, Njemačkoj, SAD-u i Izraelu. Rezultati su pokazali slabe efekte šovinizma i patriotizma na spremnost davanja državljanstva imigrantima u Njemačkoj i Izraelu. Najjači efekti su bili prisutni na francuskom i američkom uzorku. Efekti prijetnje na spremnost uskraćivanja državljanstva imigrantima nisu bili značajni samo u uzorku Izraelaca (Raijman i sur., 2008).

U ovom istraživanju će se također nastojati dovesti u vezu percipirana međugrupna prijetnja s različitim oblicima nacionalne vezanosti kako bi se predvidjela sklonost etničkim predrasadama. Za razliku od većine istraživanja koja su nastojala potvrditi efekte različitih oblika percipirane prijetnje, sukladno integriranoj teoriji prijetnje socijalnom identitetu (Stephan i Stephan, 2000), u ovom istraživanju će se ispitivati isključivo percepcija simboličke međugrupne prijetnje. Ova odluka temelji se na spoznajama iz istraživanja koja su pokazala da je zapravo percipirana simbolička prijetnja relevantna za predviđanje predrasuda. Primjerice, u istraživanju Velasco Gonzáleza i suradnika (2008) utvrđena je potpuna medijacija simboličke prijetnje u ispitivanju efekta unutargrupne identifikacije na predrasude. U istraživanjima provedenima u Hrvatskoj, također je istaknuta relevantnost percepcije moguće nacionalne ugroze povezane sa socijalnom problematikom prije nego li s modalitetima vojnih prijetnji (Ogorec, 2008). U ispitivanju međugrupne prijetnje na grupama različitog statusa u višetničkoj zajednici nakon sukoba, realna se prijetnja za razliku od

simboličke nije pokazala značajnom za predviđanje namjere diskriminacije i unutargrupne pristranosti (Löv Stanić, 2014).

5. Važnost istraživanja etničkih predrasuda u Hrvatskoj

Razmotre li se spoznaje o dinamici predrasuda proizašle iz različitih teorijsko istraživačkih pristupa konceptualizaciji ovog fenomena, može se zaključiti da proučavanje međugrupnih stavova, koji dovode do narušenih međugrupnih odnosa, zahtijeva istraživanje faktora destabilizacije na više razina, od individualnog ka grupnom. Pod tim vidom nužno je uzeti u obzir kontekst unutar kojeg se odvijaju međugrupni procesi. Dakle, prilikom istraživanja međuetničkih stavova u Hrvatskoj nužno je sagledati normativni okvir kojim se reguliraju položaj i prava pripadnika nacionalnih manjina te povijest međusobnih odnosa.

Prema članku 5. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina (NN 155/02, 47/10, 80/10, 93/11), *nacionalna manjina* „je skupina hrvatskih državljana čiji pripadnici su tradicionalno nastanjeni na teritoriju Republike Hrvatske, a njeni članovi imaju etnička, jezična i/ili vjerska obilježja različita od drugih građana i vodi ih želja za očuvanjem tih obilježja.“

Glede zastupljenosti nacionalnih manjina u Hrvatskoj, prema popisu stanovništva iz 2011. godine¹, od ukupno 4 284 889 stanovnika 8,11% ih se izjasnilo kao pripadnici nacionalnih manjina. Od 90 izdvojenih kategorija narodnosti, u najmanjem broju su zastupljeni Bolivijci (N=7) a u najvećem Srbi (N=186 633, 4,36%), zatim su sljedeći prema zastupljenosti Bošnjaci (N=31 479, 0,73%).

Temeljem Ustava Republike Hrvatske i niza međunarodnih pravnih dokumenata navedenih u članku 1. gore navedenog Zakona (npr. *Konvencija Vijeća Europe za zaštitu prava čovjeka i temeljnih sloboda*; *Deklaracija UN o pravima osoba pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih ili jezičnih manjina*), Republika Hrvatska se „obvezuje na poštivanje i zaštitu prava nacionalnih manjina i drugih temeljnih prava i sloboda čovjeka i građanina, vladavine prava i svih ostalih najviših vrednota svog ustavnog i međunarodnoga poretka svim svojim državljanima.“ Republika Hrvatska, sukladno pozitivnim propisima i djelovanjem putem Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, osigurava ostvarivanje posebnih prava i

¹Izvor: Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine <http://www.dzs.hr/>

sloboda pripadnika nacionalnih manjina. Takva su prava, npr. kulturna autonomija, koja se odnosi na održavanje, razvoj i iskazivanje vlastite kulture, očuvanje i zaštitu kulturnih dobara i tradicije; zastupljenost u predstavničkim i izvršnim tijelima na državnoj i lokalnoj razini, te u upravnim i pravosudnim tijelima; zaštita od svake djelatnosti koja ugrožava ili može ugroziti opstanak manjina, te ostvarivanje njihovih prava i sloboda. ²

Iz navedenog je moguće zaključiti da su u Republici Hrvatskoj ispunjeni svi pravni uvjeti za ostvarivanje povoljnog položaja nacionalnih manjina. „Stupanj integriranosti nacionalnih manjina u društvo jedini je pravi pokazatelj uspješnosti politike prema nacionalnim manjinama. Njezin cilj mora biti potpuna integracija nacionalnih manjina u javni, kulturni, gospodarski i politički život, ali uz očuvanje njihova kulturnog i nacionalnog identiteta. Hrvatski je model postavljen na taj način, a kako će funkcionirati, ovisit će o političkoj volji daga se provede, spremnosti pripadnika nacionalnih manjina da budu aktivan subjekt društvenog i političkog života te civilnom društvu i hrvatskom društvu u cijelosti.“ (Tatalović i Lacović, 2011, str. 375)

Usmjerimo li se na nalaze dosadašnjih istraživanja o pojavnosti i dinamici stavova prema nacionalnim manjinama u Hrvatskoj, moguće je istaknuti nekoliko značajnih radova. Ranija istraživanja, koja su uslijedila nakon Domovinskog rata, su upućivala na negativniji stav prema nacionalnim manjinama. Uspoređujući rezultate dostupnih istraživanja o socijalnoj distanci prije i nakon raspada Jugoslavije, Šiber (1997) je zaključio da je u poraću bilo primjetno generalno povećanje negativnog stava prema svim etničkim manjinama, a ne samo prema Srbima. Socijalnoj distanci su bili skloniji politički desno orijentirani pojedinci.

Od novijih istraživanja se može izdvojiti istraživanje Mesića i Bagića (2011), koji su ispitivali stavove hrvatskih građana prema kulturalnim različitostima na reprezentativnom nacionalnom uzorku, te utvrdili da su hrvatski građani prema mjerama Eurobarometra u znatno manjoj mjeri kulturalno isključivi (oko 8%), u odnosu na europski prosjek, gdje se skoro svaki četvrti Europljanin ne slaže sa tvrdnjom da ljudi različitoga etničkoga ili kulturalnoga podrijetla obogaćuju njihovu zemlju. Spol, stupanj religioznosti i nacionalna pripadnost su se pokazali značajnim individualnim čimbenicima za predviđanje kulturalne isključivosti. Percepcija ugroze nacionalnog kulturnog identiteta prilikom uključivanja u Europsku uniju bila je neznatno niža od komparativnog europskog prosjeka.

²Izvor: Vlada Republike Hrvatske; Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina; <https://ljudskaprava.gov.hr/>

Stavovi hrvatskih srednjoškolaca prema manjinskim narodima ispitivani su na uzorku od 1471 učenika, pri čemu je utvrđen blago pozitivan stav prema pripadnicima manjinskih naroda. Značajno negativnije stavove su iskazivali učenici muškog spola, učenici koji pohađaju niže razrede te učenici koji pohađaju tehničke strukovne škole (Buterin i Jagić, 2013).

Promjenu u stavovima učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju u poslijeratnom razdoblju na području grada Vukovara su ispitivali Čorkalo Biruški i Ajduković (2008). Usporedba stavova većine i manjine o pojedinim aspektima školovanja te izvanškolskim odnosima koji uključuju socijalnu integraciju djece izvan škole, multikulturalnost i asimilaciju manjine, u dvije točke mjerenja pokazala je dosljedno približavanje stavova većine i manjine. Posebno bih izdvojila značajne pozitivne promjene u funkciji vremena u stavu prema školskoj integraciji, socijalnoj integraciji djece te dodatnom pozitivnom pomaku u toleranciji prema različitostima.

Navedeni primjeri provedenih studija upućuju na aktualnost teme ispitivanja međuetničkih stavova, pri čemu je fokus uglavnom bio na utvrđivanju pojavnosti takvih stavova, njihove povezanosti sa stupnjem podržavanja zaštite prava manjina i reperkusija na život u zajednici. Pomak ka utvrđivanju relevantnih čimbenika koji doprinose iskazivanju predrasudnih stavova djelomično je zahvaćen u studiji Löw Stanić (2014). Naime, istraživanjem se potvrdila značajna uloga percipirane simboličke prijete u odnosu intenziteta međugrupnog kontakta i međugrupne orijentacije (negativne orijentacije - tj. namjere diskriminacije i unutargrupne pristranosti) u grupama različitog statusa unutar višeetničkih zajednica nakon sukoba.

U ovom istraživanju nastojat će se provjeriti postavke različitih teorijskih pristupa koji su u dosadašnjim istraživanjima pokazali značajan parcijalni doprinos objašnjenju predrasuda. Stoga će biti provjeren relativni učinak različitih dispozicijskih i identitetnih mjera te mjera percipirane međugrupne prijete na etničke predrasude. Dispozicijske mjere uključuju autoritarnost i orijentaciju na socijalnu dominaciju, dok identitetske mjere uključuju tri oblika nacionalne vezanosti - nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam. U ovom će se istraživanju ispitati učinak navedenih mjera na dva oblika predrasuda - otvorene i prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama, što je iskorak u odnosu na dosadašnja istraživanja u kojima je uglavnom ispitivane otvorene i generalizirane etničke predrasude.

U istraživanju će biti ispitivan opći odnos prema nacionalnim manjinama, ne ističući pri tom pojedinačne manjine. Nekoliko je razloga za ovu odluku. Istraživanja generaliziranih predrasuda pokazuju da su predrasudni pojedinci skloni izražavati predrasude prema

različitim grupama (npr. Bäckström i Björklund, 2007; Duckitt i Sibley, 2007). Zbog toga je uobičajena praksa u inozemnim istraživanjima ispitivati stavove prema manjinama i imigrantima općenito. Budući da trenutno nema relevantnih domaćih istraživanja u kojima je utvrđena prikladnost odabranog sklopa prediktora za predviđanje otvorenih i prikrivenih etničkih predrasuda koja bi omogućila usporedbu s inozemnim istraživanjima, namjera je bila izdvojiti relevantne prediktore, kako bi se u budućim istraživanjima moglo pomoću njih ispitati eventualne razlike u stavovima prema pojedinim nacionalnim manjinama.

Osim toga, odabir jedne ili nekoliko nacionalnih manjina prema kojima bi se ispitivali stavovi bio bi opterećen etičkim pitanjima i političkom osjetljivošću teme, a s druge strane postavilo bi se pitanje učinkovitosti primjene istovjetne mjere za ispitivanje učinka percipirane međugrupne prijateljnosti, jer je moguće da se prema različitim manjinama doživljava različita vrsta prijateljnosti (ekonomska, kulturna i sl.). Također, postavlja se pitanje kriterija odabira manjeg broja manjina, te uvođenja dodatnog varijabiliteta među sudionicima s obzirom na razlike u kontaktu s pojedinim manjinama.

Važnost ispitivanja etničkih predrasuda od samih je početaka bila vezana uz nastojanje pojašnjavanja i unaprjeđenja odnosa između rasnih i nacionalnih skupina, ponajviše zbog reperkusija koje predrasude imaju na šire socijalne i političke odnose (Duckitt, 2010). Relativno nedavni primjeri nasilnog uklanjanja dvojezičnih natpisa s institucija u Vukovaru ili etnički motiviranog međuvršnjačkog nasilja, s jedne strane pokazuju da postoji diskrepancija između zakona, stavova građana o potrebi zaštite prava pripadnika nacionalnih manjina te osobnih stavova prema pripadnicima etničkih manjina. S druge strane, ovi događaji upućuju na potrebu unaprjeđenja postojećih odnosa zbog brige o općoj dobrobiti pripadnika nacionalnih manjina. Naime, razumijevanje dinamike predrasuda je iznimno važno, jer njihove posljedice mogu djelovati negativno na međuljudske odnose u društvu, ali i na mentalno zdravlje i kvalitetu života pojedinca (npr. Anderson i Armstead, 1995; Corning, 2002; Glauser, 1999; Kessler, Mickelson i Williams, 1999; Klonoff, Landrine i Ullman, 1999; Landrine i Klonoff, 1996; Schultz i sur., 2000; Swim i sur., 2001, prema Stangor, 2009). Pod tim vidom, smatramo da je nužno istražiti destabilizirajuće faktore međugrupnih odnosa, kako bi se mogli stvoriti preduvjeti za kvalitetniji i tolerantniji suživot različitih naroda.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga istraživanja je ispitati direktne i indirektne efekte dispozicija pojedinca i identitetnih mjera na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj, te medijatorsku/ moderatorsku ulogu percepcije međugrupne prijatnje.

PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

U istraživanju će se provjeriti sljedeći problemi i hipoteze:

1. Provjeriti direktne učinke dispozicijskih mjera (orijentacije na socijalnu dominaciju i autoritarnosti), identitetnih mjera (nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) i percepcije međugrupne prijatnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

1a. hipoteza: Očekuje se značajan direktni efekt autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

1b. hipoteza: Očekuje se značajan direktni efekt nacionalizma i kozmopolitizma na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, ali ne i značajan direktni učinak nacionalnog identiteta.

Nacionalizam je uobičajeno značajno povezan s iskazivanjem predrasuda i socijalne distance prema pripadnicima drugih naroda, pa slično očekujemo i u ovom istraživanju. S obzirom da je kozmopolitizam povezan s odsustvom predrasudnih stavova i ksenofobije, i ovdje očekujemo njegov značajan negativan učinak na iskazivanje predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Premda je moguće očekivati da su mjere identiteta uglavnom povezane s predrasudama, istraživanja uvjerljivo pokazuju da sama unutargrupna identifikacija nije nužno dovoljna za iskazivanje predrasuda (npr. Brewer, 1999; Roccas i sur., 2008). Stoga smo u ovom istraživanju nacionalni identitet operacionalizirali kao mjeru „čiste“ unutargrupne vezanosti, te ne očekujemo značajan direktni učinak nacionalnog identiteta na etničke predrasude.

1c. hipoteza: Očekuje se značajan direktan efekt percepcije međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

Percepcija međugrupne prijetnje se u dosadašnjim istraživanjima pokazala kao ključno situacijsko obilježje koje predviđa etničke predrasude, te se stoga i u ovom istraživanju očekuje njen značajan direktan učinak na iskazivanje predrasuda.

Pretpostavlja se da će direktni učinci dispozicijskih, identitetnih mjera te percepcije međugrupne prijetnje na oba oblika predrasuda biti značajan premda su u dosadašnjim istraživanjima uglavnom ispitivani učinci različitih čimbenika na otvorene predrasude.

2. Provjeriti medijacijsku ulogu percipirane međugrupne prijetnje u ispitivanju učinka dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) na otvorene i prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama.

2. hipoteza: Očekuje se, u skladu s dosadašnjim istraživanjima, da će percipirana međugrupna prijetnja biti značajan medijator u odnosu dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (nacionalizma i kozmopolitizma) te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama. Međutim, ne očekuje se da će percepcija međugrupne prijetnje biti medijator odnosa nacionalnog identiteta i otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, jer se ne očekuje direktni učinak nacionalnog identiteta na predrasude.

3. Provjeriti moderacijsku ulogu percipirane međugrupne prijetnje u ispitivanju učinka dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) te percepcije međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama.

3. hipoteza: Očekuje se značajan moderacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u predviđanju odnosa između dispozicijskih, identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje na iskazivanje otvorenih i prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama. Odnosno, očekuju se razlike u modelu predviđanja otvorenih i

prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina - između intervencijske i usporedne grupe ispitanika.

Budući da je intervencijska skupina sudionika izložena manipulaciji simboličke prijetnje od pripadnika nacionalne manjine, očekuje se da će ispitanici u ovom uvjetu iskazivati značajno više otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina, u odnosu na ispitanike iz usporedne grupe. Ovo predviđanje temeljeno je na dosadašnjim spoznajama o utjecaju istaknutog nepovoljnog međugrupnog odnosa na iskazivanje etničkih predrasuda. Dodatno, očekuje se da će eksperimentalna manipulacija simboličke prijetnje od pripadnika nacionalne manjine kod intervencijske grupe rezultirati značajnim uvećanjem učinaka pojedinih dispozicijskih i identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje na iskazivanje otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. To bi značilo da će kod intervencijske grupe, u odnosu na usporednu grupu, pojedini prediktori imati veći učinak na iskazivanje predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

METODOLOGIJA

1. ISPITANICI I POSTUPAK UZORKOVANJA

Populaciju u istraživanju čine studenti prve godine preddiplomskog studija na sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu. Ispitanici su odabrani u uzorak metodom višeetapnog klasternog uzorkovanja. Okvir uzorkovanja je predstavljao popis 27 fakulteta sastavnica Sveučilišta u Zagrebu sa sjedištem u Zagrebu, pri čemu su isključene umjetničke akademije zbog premalog broja potencijalnih sudionika.

U prvoj etapi je provedeno kvotno uzorkovanje. Na temelju znanstvenih područja, formirane su tri kategorije fakulteta (1) prirodne i tehničke znanosti, (2) biomedicinske i biotehničke znanosti, (3) društvene i humanističke znanosti. Metodom jednostavnog slučajnog odabira uzorkovano je 12 fakulteta s popisa, odnosno po četiri fakulteta iz tri navedene kategorije. Na odabranim fakultetima, ispitanici su svi sudionici koji su pohađali nastavu na jednom kolegiju u trenutku provođenja istraživanja. Planiranu proceduru uzorkovanja je bilo potrebno prilagoditi tijekom provođenja istraživanja. Naime, na nekim fakultetima nije dobivena suglasnost dekana (njih četiri), te su zamijenjeni s drugim fakultetima s popisa. Istraživanje je u konačnici provedeno na 14 fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

U istraživanju je sudjelovalo 684 ispitanika. Od toga je 342 ispitanika pripadalo intervencijskoj grupi, a 342 su pripadala usporednoj grupi. Budući da se u istraživanju ispituje stav pripadnika većinskog naroda prema manjinskim narodima, analizirani su odgovori 620 (90,6%) sudionika koji su se izjasnili kao Hrvati. Preostalih 64 sudionika (9,4%) su se ili opredijelili kao pripadnici nacionalnih manjina, ili nisu mogli, odnosno željeli odgovoriti na to pitanje.

Konačna veličina uzorka je 582, nakon uklanjanja aberantnih rezultata i ispitanika koji nisu dali podatke relevantne za izračun rezultata. Od ukupnog broja ispitanika 61,8% je ženskog, a 38,2% muškog spola, u dobi od 18 do 33 godine ($M=19,66$; $sd=1,52$). S obzirom na fakultet koji pohađaju, 255 ispitanika (43,8%) je s fakulteta društvenih i humanističkih znanosti, 128 ispitanika (22%) s fakulteta biomedicinskih i biotehničkih znanosti te 199 ispitanika (34,2%) je s fakulteta prirodnih i tehničkih znanosti.

2. NACRT ISTRAŽIVANJA

U istraživanju je korišten kvaziekperimentalni nacrt. Nakon odabira 14 sastavnica na kojima će se provesti istraživanje, studenti sa 7 fakulteta su bili u intervencijskoj grupi, dok su studenti s preostalih 7 fakulteta bili u usporednoj grupi. Razvrstavanje u grupe temeljilo se na slučajnom odabiru po dva fakulteta iz kategorije prirodnih i tehničkih znanosti te biomedicinskih i biotehničkih znanosti. S društvenih i humanističkih znanosti je odabrano po tri fakulteta, jer se tijekom provedbe istraživanja utvrdilo da na ovim fakultetima nije bio dovoljan broj ispitanika prisutnih u trenutku provođenja istraživanja. Intervencijska grupa je bila izložena manipulaciji varijable percipirane međugrupne prijete.

Intervencijska grupa se razlikovala od usporedne u tome što je kod nje izazvana međugrupna prijete. Naime, intervencijskoj grupi je prije ispunjavanja skale percipirane međugrupne prijete bio dan kratak tekst kojim se nastojao potaknuti doživljaj simbolične prijete od pripadnika nacionalnih manjina. Ispitanici su tako čitali tekst u kojem je bio istaknut problem nepovoljnog položaja nacionalnih manjina u Hrvatskoj koji otežava pristupanje Hrvatske Europskoj uniji. Tekst je govorio o nužnosti usklađivanja hrvatskog zakonodavstva s onim u Europskoj uniji glede zaštite prava nacionalnih manjina, što se među ostalim odnosi i na potrebu proširenja prava u području visokoškolskog obrazovanja. U tekstu je pojašnjeno kako bi uvođenje mjera kojima se stavlja pripadnike nacionalnih manjina u privilegirani položaj, u odnosu na većinski narod, trebalo povećati vjerojatnost njihovog zaposlenja i bolju konkurentnost na tržištu rada.

Nakon što su sudionici pročitali tekst, od njih je zatraženo da iskažu svoj stupanj slaganja s prijedlozima uvođenja pojedinih mjera. Mjere su izmišljene za potrebe ovog istraživanja, a njihova je svrha bila izazivanje doživljaja prijete kod ispitanika, jer bi podržavanje takvih mjera značilo da su ispitanici spremni odreći se dijela svojih prava u pogledu studiranja i zapošljavanja. Primjeri mjera su: *„Mislim da bi pripadnicima nacionalnih manjina trebalo osigurati direktan upis na fakultet u postotku sukladnom njihovoj zastupljenosti u Hrvatskoj“*, *„Mislim da bi pripadnicima nacionalnih manjina trebalo osigurati prednost pri zapošljavanju u državnom sektoru (državnoj upravi, pravosuđu i policiji) po završetku školovanja“*. (Prikaz teksta i prijedloga mjera u korist pripadnika nacionalnih manjina nalazi se unutar upitnika u PRILOGU 1.).

Od ukupno 582 ispitanika, 290 ih je bilo u intervencijskoj grupi, dok ih je 292 bilo u usporednoj grupi. Premda su nacrtom predviđene ujednačene skupine ispitanika obzirom na znanstveno područje fakulteta kojeg pohađaju, utvrđena je značajna razlika između ispitanika

iz usporedne i intervencijske grupe obzirom na znanstveno područje fakulteta ($\chi^2= 10,85$, $df=2$; $p<0,01$; $N=582$). U uzorku su najzastupljeniji sudionici s fakulteta društvenih i humanističkih znanosti, kako u usporednoj grupi (39,7%), tako i u intervencijskoj (47,9%), u odnosu na sudionike s fakulteta biomedicinskih i biotehničkih znanosti (27,6% - intervencijska grupa; 16,4% - usporedna grupa) i sudionike s fakulteta prirodnih i tehničkih znanosti (32,8% - intervencijska grupa; 35,6% - usporedna grupa).

Također, utvrđene su značajne razlike u spolu između usporedne i intervencijske grupe ($\chi^2= 19,89$, $df=1$; $p<0,01$; $N=576$). Muških sudionika u intervencijskoj grupi ima manje nego ženskih sudionica (29,2%, naspram 70,8%), dok ih u usporednoj grupi ima podjednak broj (47,2% sudionika i 52,8% sudionica).

3. MJERNI INSTRUMENTI

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati učinak prediktorskog sklopa dispozicija pojedinca i identitetnih mjera te percepcije međugrupne prijatnje na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj. U tom smislu je kriterij u istraživanju operacionaliziran pomoću dvije mjere predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina (otvorene i prikrivene predrasude), dok su prediktorske varijable operacionalizirane kao dispozicijska obilježja (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetna obilježja tj. oblici nacionalne vezanosti (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam). Percepcija međugrupne prijatnje je testirana kao medijator i moderator odnosa između prediktorskih varijabli i kriterija.

Mjerenje u istraživanju je provedeno analizom samoprocjene ispitanika na nizu mjernih skala koje se uobičajeno koriste u istraživanjima u ovom području. Moderirajući učinak percipirane međugrupne prijatnje provjeren je usporedbom rezultata ispitanika koji su pripadali intervencijskoj grupi u odnosu na one koji su pripadali usporednoj grupi.

Prije prikaza operacionalizacije i obilježja pojedinog mjernog instrumenta, potrebno je napomenuti da su pojedini mjerni instrumenti skraćeni u odnosu na izvornik te prilagođeni potrebama obrade podataka pomoću analize strukturalnih odnosa. Detaljni postupci oblikovanja konačnih mjera korištenih u obradi podataka bit će pojašnjeni u odjeljku analize metrijskih obilježja mjernih instrumenata.

3.1. Kriterijske mjere

Otvorene i prikrivene etničke predrasude su se mjerile pomoću *Skale predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina* koja je konstruirana za potrebe ovog istraživanja, po uzoru na nekoliko sličnih instrumenata: Skale simboličkog rasizma (*Symbolic Racism 2000 Scale: Modified version*, Henry i Sears, 2002), prikrivenih i otvorenih predrasuda (*Subtle and Blatant Prejudice Scale*, Meertens i Pettigrew, 1997) i skale rasne ljutnje (*Racial Resentment Scale*, Kinder i Sanders, 1996). Ovi se Mjerni instrumenti kao i ostali nalaze u PRILOGU 1. Mjerom otvorenih ili klasičnih predrasuda ispituje se izravna netrpeljivost, odnosno neprihvatanje i nespremnost na bliske kontakte s pripadnicima neke grupe (Henry i Sears, 2002; Meertens i Pettigrew, 1997). Prikrivene ili moderne predrasude se iskazuju kao socijalno distanciranje i/ili odsutnost pozitivnih emocija prema pripadnicima neke grupe. Izraženost prikrivenih predrasuda se očituje u naglašavanju kulturalnih razlika između vlastite i vanjske grupe, te u potrebi za očuvanjem tradicionalnih vrijednosti vlastite grupe (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995).

U ovom istraživanju je osmišljeno 13 čestica Likertovog tipa, s kojima su ispitanici izražavali svoj stupanj slaganja na skali od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem). Pomoću 6 čestica su mjerene otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina. Primjer čestice: *Pripadnici nacionalnih manjina previše se nameću sa zahtjevima za jednaka prava*. Prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina su izmjerene pomoću 7 čestica kojima je naglašeno negiranje problema diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina u društvu. Primjer čestice: *Diskriminacija nacionalnih manjina više ne predstavlja problem u Hrvatskoj*. U konačnici je zadržano 5 čestica koje mjere otvorene predrasude i 4 čestice koje mjere prikrivene predrasude. Subskala otvorenih predrasuda pokazuje dobra metrijska obilježja. Vrlo dobre saturacije čestica faktorom³ te ukupni postotak objašnjene varijance pokazuju dobru konstruktnu valjanost instrumenta. Točnije, visine saturacija čestica faktorom iznose između 0,63 i 0,75 ovisno o čestici. Karakteristični korijen faktora prije rotacije (λ) iznosi 3,01. Ukupni postotak objašnjene varijance iznosi 50,44%, dok razmjerno visok koeficijent unutarnje konzistencije upućuje na visoku pouzdanost skale (*Cronbach α* =0,83). S druge strane, mjera prikrivenih predrasuda ne pokazuje optimalna obilježja. Visine faktorskih opterećenja i relativno malen postotak objašnjene varijance faktora upućuju

³ Prema Tabachnick i Fidellu (2007) snaga faktorskih opterećenja se može interpretirati ovako: do 0,32 je slaba, 0,45 – 0,55 je gotovo dobra, 0,55 – 0,63 je dobra, 0,63 – 0,71 vrlo dobra, te iznad 0,71 je izvrsna. Prema Stevensu (1992) visina faktorskih opterećenja ne bi trebala biti niža od 0,40, bez obzira na veličinu uzorka.

na tek gotovo dobru konstruktnu valjanost (visina saturacija čestica faktorom od 0,40 do 0,76; $\lambda=2,06$; 36,67%), što se ogleda i u nižoj pouzdanosti mjernog instrumenta ($\alpha=0,69$), koja se može smatrati prihvatljivom budući da se prikrivene predrasude ispituju pomoću četiri čestice.

3.2. *Prediktorske mjere*

Prediktori korišteni za predviđanje etničkih predrasuda u ovom istraživanju, mogu se kategorizirati u tri skupine – dispozicijska obilježja sudionika (autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju), identiteta obilježja (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) i situacijsko obilježje (percipirana međugrupna prijateljstva).

Dispozicijska obilježja sudionika ispitana u ovom istraživanju su autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju.

Autoritarnost je mjerena pomoću *Skale desne autoritarnosti (The Right-Wing Authoritarianism Scale, Zakrisson, 2006)*. Skalom se mjere tri dimenzije desne autoritarnosti: konvencionalnost, autoritarna submisivnost i autoritarna agresivnost. Njene su prednosti, u odnosu na izvornu Altemeyerovu (1996) skalu autoritarnosti, manja zastupljenost čestica koje se sastoje od više tvrdnji te odsustvo višeznačnih pojmova i ekstremnih izraza koje su doprinosile negativnoj konotaciji čestica (Zakrisson, 2006).

Skala sadrži 15 čestica Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5, pri čemu viši ukupni rezultat upućuje na veću izraženost autoritarnosti (primjer čestice: *Naša zemlja treba slobodoumne ljude, koji će imati hrabrosti ustati protiv tradicionalnih običaja, čak i ako će to mnoge uzrujati.*).

Provjera konstruktne valjanosti skale desne autoritarnosti faktorskom analizom, rezultirala je izdvajanjem dva faktora koja mjere autoritarnost - faktor konvencionalnosti ($\lambda_1=3,20$) i faktor autoritarne agresivnosti i submisivnosti ($\lambda_2=1,69$). Faktori zajedno objašnjavaju 36,20% ukupne varijance, a međusobno su umjereno povezani ($r=0,44$). Nazivi faktora odražavaju sadržaj čestica kojima su saturirani. Visine faktorskih opterećenja (od 0,50 do 0,74 za prvi faktor, te od 0,40 do 0,58 za drugi), upućuju na zadovoljavajuću konstruktnu valjanost. Također, visina koeficijenta Cronbach alfe upućuje na nisku do umjerenu (prihvatljivu) pouzdanost ($\alpha_1=0,77$; $\alpha_2=0,65$).

Budući da u ovom istraživanju nema empirijske podrške za trofaktorsku strukturu očekivanu temeljem dosadašnjih istraživanja (Altemeyer, 1998; Zakrisson, 2006), u daljnjim će se analizama koristiti faktor autoritarnosti višeg reda.

Orijentacija na socijalnu dominaciju je mjerena je pomoću *Skale socijalne dominacije* (*Social Dominance Scale*, Pratto i sur., 1994). Njome se mjeri spremnost na davanje podrške unutargrupnoj hijerarhiji u društvu te socijalnoj i ekonomskoj nejednakosti u društvu, s naglaskom na podržavanje nadređeno-podređenih odnosa. Skala sadrži 13 čestica, a primjer čestice je *Neki ljudi naprosto zaslužuju više od drugih*. Viši ukupni rezultat upućuje na veću izraženost obilježja.

Skala sa zadržanih 8 čestica pokazuje umjereno dobra metrijska obilježja. Faktorskom analizom je utvrđeno dva faktora: podržavanje socijalno dominacijskih hijerarhijskih odnosa ($\lambda_1=2,71$) i zagovaranje socio-ekonomske jednakosti ($\lambda_2=1,23$). Faktori zajedno objašnjavaju 33,61% ukupne varijance, a međusobno su umjereno povezani ($r=0,54$). Sve čestice su zasićene s oba faktora, ali u različitim omjerima, što sugerira da je dvofaktorsko rješenje više proizvod faktora metode (drugim faktorom su saturirane čestice koje imaju sličnu jezičnu formulaciju), nego što je to odraz stvarnih razlika koje proizlaze iz teorijskih očekivanja. Visine faktorskih opterećenja (od 0,46 do 0,65 za prvi faktor, te od 0,50 do 0,78 za drugi), upućuju na zadovoljavajuću konstruktnu valjanost instrumenta. S obzirom da se u faktorskoj analizi provedenoj na svim česticama (iz svih instrumenata) pokazalo da su sve čestice u ovom instrumentu zasićene jednim zajedničkim faktorom, u daljnjim analizama se ovaj instrument tretirao kao unidimenzionalna skala. Visina koeficijenta Cronbach alfe upućuje na umjerenu pouzdanost ($\alpha=0,71$).

Drugi prediktorski sklop u ovom istraživanju predstavljale su tri identitetne komponente nacionalne vezanosti – nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam.

Nacionalni identitet mjerena je pomoću *Skale nacionalnog identiteta* (*Social Identity Scale*, Brown, Condor, Mathews, Wade i Williams, 1986). Ovom se mjerom ispituje „čista“ identifikacija s vlastitim narodom, dakle, stupanj poistovjećivanja s pripadnicima vlastitog naroda kao mjera unutargrupnog favoriziranja - bez relacija prema drugim grupama ili njihovim članovima (Brewer, 1999). Skala sadrži 10 čestica Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5. Veći rezultat upućuje na veću izraženost nacionalnog identiteta. Primjer čestice: *Moj mi je narod važan*. U daljnjim analizama je zadržano 5 čestica koje izrazito pouzdano ($\alpha=0,91$) mjere stupanj pozitivne identifikacije s vlastitim narodom ($\lambda=3,65$; 66,37% varijance). Visine faktorskih opterećenja (od 0,74 do 0,86) pokazuju vrlo dobru konstruktnu valjanost instrumenta. Preostalim česticama se mjeri odsustvo identifikacije ili negativan doživljaj

vezan uz vlastitu pripadnost narodu. Budući da su te preostale čestice saturirane dodatnim faktorom, izuzete su iz daljnjih analiza.

Nacionalizam i kozmopolitizam su mjereni pomoću skala izdvojenih iz opsežnijeg instrumenta *Skale nacionalnog identiteta - NAIT* (Čorkalo i Kamenov, 1999, prema Čorkalo i Kamenov, 2003). Mjerne skale su Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5, pri čemu viša vrijednost upućuje na veću izraženost nacionalizma, odnosno kozmopolitizma.

Skala nacionalizma sadrži 6 čestica koje opisuju sklonost favoriziranja pripadnika vlastitog naroda uz isticanje superiornosti nad ostalim narodima ili državama te tendenciju derogacije drugih. Primjer čestice je *Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima*. Zadržane su 4 čestice koje imaju umjerenu unutarnju konzistenciju ($\alpha=0,72$). Instrument ima dobru konstruktnu valjanost. Postignuta je jednofaktorska struktura ($\lambda=2,17$) s faktorskim saturacijama koje variraju od 0,57 do 0,70, a objašnjeno je ukupno 39,52% varijance.

Skala kozmopolitizma sadrži 5 čestica, kojima se ispituje poistovjećivanje s nadređenom grupom građana svijeta te zagovaranje zajedničkih normativnih principa temeljenih na humanističkim vrijednostima koje su univerzalne. Primjer čestice je *Smatram sebe prije svega građaninom svijeta*. U daljnjim analizama su zadržane 4 čestice koje upućuju na jednofaktorsko rješenje s dobrim pokazateljima pouzdanosti ($\alpha=0,83$) i konstruktne valjanosti (faktorske saturacije variraju od 0,68 do 0,85; λ iznosi 2,63; objašnjeno je 54,94% varijance). Dodatni prediktor u modelu je bila percipirana međugrupna prijetnja kao ključno situacijsko obilježje u predviđanju etničkih predrasuda.

Percipirana međugrupna prijetnja u ovom je istraživanju izmjerena pomoću *Skale percipirane međugrupne prijetnje nacionalnom identitetu* – koja je konstruirana za potrebe ovog istraživanja po uzoru na Skalu međugrupne prijetnje (*Intergroup threat scale*, Stephan i Stephan, 2000) te Skalu ekonomske i kulturalne percipirane prijetnje (*Combined economic-cultural threat perception*, Watts, 1996). Skala sadrži 7 čestica Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5, koje su opisivale doživljaj simbolične prijetnje od pripadnika nacionalnih manjina. Simbolična prijetnja odnosi se na strah od gubitka integriteta grupe i simbola grupe, te sustava društvenih vrijednosti i tradicije (Stephan i Stephan, 2000). Primjer čestice je: *Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj svojim vrijednostima i običajima ugrožavaju tradicionalne vrijednosti i hrvatski identitet*. Viši rezultat upućuje na izraženiju percepciju međugrupne prijetnje.

Nakon uklanjanja čestica koje su bile slabo zasićene faktorom međugrupne prijetnje ili su bile u potpunosti zasićene nekim drugim faktorima (npr. otvorenim predrasudama), zadržane su četiri čestice visoke pouzdanosti ($\alpha=0,83$), koje mjere 56,03% ukupne varijance jednog faktora ($\lambda=2,66$). Saturacije čestica faktorom su se kretale od 0,66 do 0,87, što sugerira vrlo dobru do izvrsnu konstruktnu valjanost čestica u instrumentu.

U Tablici 1. prikazana su osnovna psihometrijska obilježja korištenih skala.

Tablica 1.

Pregled deskriptivnih obilježja i metrijskih pokazatelja pouzdanosti mjernih instrumenata

<i>Konstrukti obuhvaćeni mjerenjem</i>	<i>Broj čestica</i>	<i>Teorijski raspon</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>K-S¹</i>	<i>Cronbach α</i>
Autoritarnost 1)Konvencionalnost	5	5-25	5	23	11,64	4,17	0,08**	0,77
Autoritarnost 2)Agresivnost i submisivnost	5	5-25	8	25	18,67	3,34	0,09**	0,65
Orijentacija na socijalnu dominaciju	8	5-40	8	36	15,30	4,70	0,10**	0,71
Nacionalni identitet	5	5-25	5	25	19,07	4,42	0,10**	0,91
Nacionalizam	4	4-20	4	20	9,93	3,30	0,09**	0,72
Kozmopolitizam	4	4-20	4	20	10,55	3,89	0,07**	0,83
Percepcija međugrupne prijateljnosti	4	4-20	4	20	8,82	3,36	0,09**	0,83
Otvorene predrasude	5	5-25	5	25	14,80	4,38	0,08**	0,83
Prikrivene predrasude	4	4-20	4	20	11,98	2,95	0,09**	0,69

¹Kolmogorov Smirnov pokazatelj sa Lilliefors korekcijom značajnosti, ** $p < 0,01$ $N=582$

3.4. Analiza metrijskih obilježja mjernih instrumenata

Svi mjerni instrumenti koji su korišteni u ovom istraživanju su prethodno testirani u predistraživanju, budući da je dio instrumenata preveden s engleskog jezika, a dio konstruiran u svrhu ovog istraživanja.

U predistraživanju je sudjelovalo 192 studenta socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Kvantitativna analiza odgovora i kvalitativna analiza osvrta sudionika na pojedini instrument omogućila je provjeru metrijskih obilježja korištenih instrumenta i provjeru učinka redoslijeda zadavanja pitanja, kao i stjecanje uvida u razumljivost čestica te nejasnoće s kojima su se sudionici susretali prilikom ispunjavanja upitnika. Razumljivost i doživljaj teksta koji je bio predviđen za korištenje u manipulacijskoj uputi je provjeren u diskusijskoj grupi s pet studenata. Temeljem rezultata iz predistraživanja učinjene su potrebne preinake u sadržaju čestica i uputama za ispunjavanje upitnika, koji je potom korišten u glavnom istraživanju.

Budući da se u ovom istraživanju nastojalo istražiti odnose među varijablama u predikcijskom modelu, korištena je tehnika analize strukturalnih odnosa (*SEM - structural equation modeling*). Kako bi se postigli uvjeti za valjano izvođenje zaključaka o rezultatima temeljenima na ovoj analizi, bilo je potrebno osigurati određene preduvjete. Jedan od tih preduvjeta je postizanje održivog mjernog modela odnosa među varijablama, koji se postiže uklanjanjem onih čestica iz mjernih instrumenata koje znatno umanjuju diskriminativnost, valjanost i pouzdanost mjera.

Stoga smo prije analize rezultata kao mjeru svakog od konstrukata odabrali one čestice koje su pokazivale najbolja metrijska svojstva. Prilikom odabira čestica rukovodilo se rezultatima eksploratorne faktorske analize i visine koeficijenta pouzdanosti te teorijskim određenjem konstrukta, kako bi se očuvao postojeći teorijski sadržaj i operacionalizacija mjera.

Provedene su eksploratorne faktorske analize svih čestica uzetih zajedno, te pojedinačne faktorske analize za svaki instrument zasebno. Korištena je metoda ekstrakcije najvećeg stupnja slaganja (*Maximum likelihood method*) s kosokutnom *Promax* rotacijom bazične solucije (s Kaiser normalizacijom). Temeljem rezultata te analize, odabran je manji broj čestica na svakom instrumentu koji je pokazivao zadovoljavajuću konstruktnu valjanost, a k tome i zadovoljavajuću visinu pouzdanosti Cronbach alfe na pojedinačnom mjernom instrumentu. Prije uklanjanja pojedinih čestica, dodatno je provjereno nosi li čestica neki specifični teorijski sadržaj u instrumentu koji nije prisutan u ostalim česticama, kako njeno uklanjanje ne bi značajnije promijenilo sadržaj instrumenta. Ova provjera učinjena je pregledom sadržajne valjanosti čestica a rukovodeći se teorijskim pretpostavkama o višedimenzionalnosti skala.

Na ovaj način je zadržan manji broj čestica na svakom mjernom instrumentu u odnosu na izvornik (minimalno 4 čestice prema preporukama Kline, 2010), kako bi se postigao dobar i precizan konfirmatorni mjerni model. Ova odluka odabira manjeg broja metrijski reprezentativnih čestica se smatrala prihvatljivom, budući da mjerni instrumenti u ovom istraživanju nisu standardizirani i nemaju psihodijagnostičku ili neku drugu selekcijsku funkciju, već mjere stavove i mišljenja.

4. POSTUPAK PRIKUPLJANJA PODATAKA

Istraživanje je provedeno u periodu od ožujka do svibnja 2013. godine. U standardiziranim uvjetima predavaonica primijenjen je upitnik koji se sastojao od uvodne upute, mjernih instrumenata (skala) te pitanja o sociodemografskim obilježjima. Ispitanici su ispunjavali jednu od dvije verzije upitnika, ovisno o tome jesu li pripadali intervencijskoj ili usporednoj grupi. Upitnici su se razlikovali s obzirom na uputu koja je prethodila mjerenju percipirane međugrupne prijatnje i predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

U intervencijskoj grupi je postupak prikupljanja podataka trajao oko 40 minuta, a sastojao se od ispunjavanja upitnika te pojašnjenja prave svrhe istraživanja i manipulacije po završetku istraživanja. Ispunjavanje upitnika u usporednoj grupi je trajalo oko 20 minuta.

5. ETIČKA PITANJA PROVEDBE ISTRAŽIVANJA

Budući da je riječ o društveno osjetljivom istraživanju koje uz to uključuje i manipulaciju – izazivanje simboličke prijatnje od pripadnika nacionalnih manjina, bilo je potrebno posvetiti posebnu pažnju etičkim pitanjima.

Uz uobičajene standarde osiguravanja anonimnosti i dobrovoljnog pristanka na sudjelovanje u istraživanju, posebna je pozornost posvećena upoznavanju ispitanika sa sadržajem eksperimentalne manipulacije, odnosno objašnjavanjem njene svrhe u istraživanju. Nakon ispunjavanja upitnika ispitanicima iz intervencijske grupe objašnjena je prava svrha i važnost istraživanja, pri čemu je istaknuta uloga percipirane prijatnje na predrasude i način njenog ispitivanja u ranijim sličnim istraživanjima. Ispitanicima je pojašnjena svrha manipulacije uputom kojoj su bili izloženi, odnosno objašnjeno im je kako je samo takvim načinom obmanjivanja bilo moguće provjeriti stvarne učinke doživljene prijatnje na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina (U PRILOGU 2.).

Provođenje istraživanja s ovakvom procedurom prethodno je odobrilo Etičko povjerenstvo za istraživanje s ljudima Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koje je zaključilo da istraživanje udovoljava etičkim načelima propisanim Etičkim kodeksom Hrvatske psihološke komore. Suglasnost za provođenje istraživanja sa studentima na pojedinom fakultetu dali su dekani fakulteta.

Po završetku ispunjavanja upitnika, ispitanicima je omogućeno da postave pitanja ukoliko imaju nejasnoća te im je uručeno pismo zahvale. Pismo je uključivalo obavijest o istraživanju

u kojem je dodatno istaknuta važnost provođenja istraživanja, te kontakt istraživača i etičkog povjerenstva kako bi se mogli obratiti s dodatnim pitanjima.

6. METODA OBRADE PODATAKA

Ovim istraživanjem nastojao se ispitati učinak prediktorskog sklopa dispozicija pojedinca i identitetnih mjera te percepcije međugrupne prijetnje na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Kako bi se utvrdile relacije među mjerama, u prediktivnom je modelu provedena analiza strukturalnih odnosa među latentnim varijablama. Tako su prvo ispitane bivarijatne povezanosti među konstruktima pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije, dok se za provjeru ostalih relacija koristilo modeliranje strukturalnim jednadžbama (SEM – *Structural equation modeling*). Ovom metodom su testirani direktni i indirektni učinci dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) i percipirane međugrupne prijetnje na iskazivanje otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Podaci su analizirani pomoću računalnih statističkih paketa IBM SPSS Statistics - 23 i SPSS AmosGraphic 23.

U nastavku će se ukratko pojasniti obilježja i prednosti tehnike modeliranja strukturalnim jednadžbama, te će se prikazati osnovni pokazatelji koji su korišteni za interpretaciju rezultata dobivenih ovom metodom. Pojasnit će se kako se donosi zaključak o ocjeni prihvatljivosti ukupnog predikcijskog modela te pojedinačnih relacija među varijablama unutar modela, odnosno, način provjere direktnih i indirektnih učinaka nezavisnih varijabli na zavisne.

6.1. Modeliranje strukturalnim jednadžbama - ocjena prihvatljivosti ukupnog predikcijskog modela

Modeliranje strukturalnim jednadžbama predstavlja statističko-analitičku tehniku koja omogućuje sveobuhvatno testiranje i usporedbu složenih modela te analizu pojedinačnih učinaka nezavisnih varijabli na zavisne, s naglaskom na provjeru kauzalnog slijeda među varijablama, kada je to omogućeno nacrtom istraživanja (Kline, 2010). Ovom tehnikom je moguće testirati podudarnost teorijski očekivanih odnosa među konstruktima u jedinstvenom modelu s podacima, umjesto testiranja više parcijalnih dijelova modela pojedinačnim multiplim regresijskim analizama. Ovo obilježje čini ključnu prednost tehnike strukturalnog

modeliranja nad ostalima. Dodatna prednost ove tehnike je što omogućuje testiranje kauzalnog slijeda među varijablama, provjerom intervensijskih učinaka između više nezavisnih i zavisnih varijabli u modelu. Kombinacija mjernog i strukturalnog postupka u modeliranju strukturalnim jednadžbama, omogućuje analizu strukture među nezavisnim i zavisnim varijablama na latentnoj razini, pri čemu je pogreška mjerenja korigirana na razini mjernog modela (Kline, 2010). U tom smislu se mjerni postupak odnosi na provjeru valjanosti manifestnih varijabli za ispitivanje latentnih varijabli, dok se strukturalni postupak odnosi na analizu odnosa među latentnim varijablama.

Analiza rezultata modeliranja strukturalnim jednadžbama svodi se na utvrđivanje podudarnosti teorijskog modela, odnosno, očekivanih odnosa među konstruktima s podacima dobivenima u istraživanju. Drugim riječima, nastoji se utvrditi u kojoj mjeri podaci potkrepljuju teorijski očekivane odnose između prediktorskih i kriterijskih varijabli u modelu. Ukoliko postoji značajno pristajanje teorijskog modela i podataka, može se zaključiti da podaci potvrđuju pretpostavljene odnose među konstruktima.

Ocjena pristajanja teorijskog modela podacima (*model fit*), temelji se na istovremenoj analizi više parametara.

Načelno se razlikuju pokazatelji apsolutnog pristajanja (*absolute fit indices*) (npr. Hi kvadrat test, RMSEA, GFI, AGFI, RMR, SRMR) i pokazatelji relativnog pristajanja (*relative fit indices* ili *comparative fit indices*) (npr. CFI, NFI, NNFI). Pokazatelji apsolutnog pristajanja pokazuju koliko dobro teorijski model reproducira empirijski model temeljen na podacima, dok pokazatelji relativnog pristajanja uspoređuju vrijednost hi kvadrata empirijskog modela s pretpostavljenim temeljnim modelom (*null* ili *baseline model*) u kojem su varijable u nultoj korelaciji (McDonald i Ho, 2002).

U ovom radu, sukladno sugestijama Klinea (2010), interpretirat će se sljedeći pokazatelji kako bi se utvrdilo pristajanje modela podacima:

- a. χ^2 - Hi kvadrat test. Koristi se uglavnom kao temeljni indikator pristajanja, jer objašnjava koliko dobro teorijski specificirani model reproducira matricu opaženih kovarijanci empirijskog modela (McDonald i Ho, 2002). Značajan hi kvadrat test, ($p < 0,05$) znači da se teorijski model značajno razlikuje od empirijskog. Na velikim uzorcima i u modelima s većim brojem manifestnih indikatora uključenim u model, parametar ne pokazuje dobra svojstva jer se u tim slučajevima precjenjuje odstupanje empirijske od teorijske matrice kovarijanci (Hair i sur., 2010). Uz vrijednost hi kvadrat testa se preporuča navesti i vrijednost CMIN/DF – odnosno, vrijednost Hi kvadrat testa podijeljena sa stupnjevima slobode. Visina parametra koja je manja od 3 - upućuje na dobru podudarnost modela.

- b. AGFI - *The adjusted goodness of fit index* – mjeri pristajanje teorijskog modela s opaženom matricom kovarijance. Za razliku od GFI pokazatelja, AGFI korigira pristranost vezanu uz broj indikatora na latentnim varijablama. Vrijednosti veće od 0,90 upućuju na dobro pristajanje (vrijednosti parametra se kreću u rasponu od 0 do 1).
- c. RMSEA - *The root mean square error of approximation* – analiza razlika između pretpostavljenog teorijskog modela s optimalno procijenjenim parametrima i populacijske matrice kovarijance, daje informaciju o značajnosti pristajanja teorijskog modela empirijskom, pri čemu je izbjegnuta pristranost vezana uz veličinu uzorka. Vrijednost parametra varira od 0 do 1, a sve vrijednosti manje ili jednake vrijednosti 0,06 upućuju na dobru podudarnost (Hu i Bentler, 1999).
- d. SRMR - *The standardized root mean square residual* – je pokazatelj standardiziranog kvadriranog odstupanja (reziduala) između matrice kovarijance teorijskog modela i matrice kovarijance empirijskog modela. Vrijednost se kreće od 0 do 1, a vrijednosti manje ili jednake 0,08 upućuju na prihvatljiv model (Hu i Bentler, 1999).
- e. CFI - *The comparative fit index* – analizira pristajanje modela pomoću utvrđivanja razlika između teorijskog i empirijskog modela, pri čemu korigira nedostatke hi kvadrat testa vezane uz veličinu uzorka. Vrijednosti veće od 0,95 se smatraju indikatorom značajnog pristajanja modela podacima (Hu i Bentler, 1999).

6.2. Modeliranje strukturalnim jednadžbama – ispitivanje pojedinačnih odnosa među varijablama unutar modela

U okviru tehnike modeliranja strukturalnim jednadžbama moguće je utvrditi značajnost učinaka pojedinačnih odnosa između varijabli u modelu. U tom smislu govorimo o mogućnosti ispitivanja direktnih i indirektnih učinaka nezavisnih varijabli na zavisne.

Direktni učinak nezavisne varijable na zavisnu definiramo kao promjenu u zavisnoj varijabli koja se može pripisati pomaku od 1 jedinice mjere u nezavisnoj varijabli, pri čemu se promatra odnos među latentnim varijablama (Robins i Greenland, 1992). Drugačije rečeno, direktnim učinkom se mjeri kakav učinak ima pojedini prediktor na pojedini kriterij u modelu, odnosno koliko postotak varijance kriterija se može objasniti pojedinim prediktorom.

Modeliranje strukturalnim jednadžbama omogućuje ispitivanje i *indirektnih učinaka* nezavisnih varijabli na zavisne, što znači da se u modelu testira učinak interakcije nezavisnih varijabli s dodatnim varijablama (moderatorom ili medijatorom) na zavisne varijable. Tada se mjeri promjena u zavisnoj varijabli koja se može pripisati utjecaju, primjerice, medijatora - kada je

učinak nezavisne varijable nepromijenjen (fiksiran). Promjena u zavisnoj varijabli odgovara pomaku jedinice mjerenja medijator varijable - koju bi ona imala kada bi se nezavisna varijabla uvećala za 1 jedinicu mjerenja. U linearnim odnosima, totalni učinak predstavlja zbroj indirektnih i direktnih učinaka (Robins i Greenland, 1992). Na primjeru ovog istraživanja to bi značilo da se može ispitati direktni učinak, na primjer, autoritarnosti na otvorene predrasude te indirektni učinak autoritarnosti na otvorene predrasude putem medijatora percipirane međugrupne prijatnje. U slučaju ispitivanja tog indirektnog učinka, promatra se kakav učinak ima autoritarnost na otvorene predrasude, ali isključivo kroz odnos autoritarnosti prema percipiranoj međugrupnoj prijatnji. Hipotetski rečeno, autoritarnost ima učinak na percipiranu međugrupnu prijatnju koja ima značajan učinak na otvorene predrasude. Direktna veza između autoritarnosti i otvorenih predrasuda u tom slučaju predstavlja dio varijance koji nije povezan s percipiranom međugrupnom prijatnjom, već samostalno doprinosi kriteriju predrasuda. Pokaže li se da je direktna veza, odnosno učinak neznačajan, dok je indirektni učinak značajan - može se reći da postoji potpuna medijacija. U tom se slučaju povezanost autoritarnosti i otvorenih predrasuda može u potpunosti pripisati postojanju percipirane međugrupne prijatnje.

Iz navedenog je primjera vidljivo kako utjecaj dodatnih varijabli može unaprijediti razumijevanje odnosa između nezavisnih i zavisnih varijabli. Kada se govori o ispitivanju utjecaja dodatnih varijabli, koje uz nezavisne djeluju na one koje su zavisne u modelu, to znači da je moguće istražiti učinak moderatora ili medijatora. Mnogi autori preporučaju korištenje strukturalnog modeliranja kao tehnike za utvrđivanje veličine učinka intervencijskih varijabli na odnos između prediktorskih i kriterijskih varijabli zbog mogućnosti kontroliranja učinka pogreške mjerenja u modelu (npr. Jaccard i Wan, 1996, Peyrot, 1996, Ping, 1996, prema Holmbeck, 1997).

Kako bi se omogućilo razumijevanje prikaza rezultata u ovom radu, u nastavku ćemo pojasniti osnovne pojmove vezane uz interpretaciju intervencijskih učinaka.

6.3. Ispitivanje moderirajućeg učinka

Moderator varijabla (Baron i Kenny, 1986) određuje uvjete u kojima se javlja povezanost između dva fenomena, odnosno uvjete koji određuju povećanje snage i smjera promatranog odnosa među nezavisnim i zavisnim varijablama. Takva varijabla može biti kategorijalnog ili kontinuiranog tipa, a uvodi se u istraživanje kada postoje neočekivano slabi ili nekonzistentni odnosi među prediktorskim i kriterijskim varijablama. Značajan moderacijski učinak se očituje kao utjecaj na odnos između dvije varijable, pri čemu se snaga ili intenzitet odnosa među varijablama mijenja, ovisno o razini ili vrijednosti moderatora. Drugim riječima, moderator je u interakciji s prediktorskim varijablama na takav način da se ovisno o njemu mijenja razina kriterijske varijable (Holmbeck, 1997). U ovom je istraživanju pretpostavljeno da je percepcija međugrupne prijateljnosti moguća uvjet koji bi mogao proizvesti „snažniji“ odnos između dispozicijskih i identitetnih mjera te mjera predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina – kod grupe koja je bila izložena takvom uvjetu u okviru kvazieksperimentalnog nacrtu.

Moderirajući učinak se ispituje tako da se provjerava postoji li značajna razlika u podudarnosti dva modela - modela sa slobodnim parametrima i modela s fiksnim parametrima (Holmbeck, 1997). Model sa slobodnim parametrima je model u kojemu je dopuštena različita procjena svih parametara u modelu za sve skupine ispitanika koje se razlikuju obzirom na proučavano obilježje (moderator varijablu). Pod parametrima se podrazumijevaju pogreške mjerenja, faktorska opterećenja, regresijski koeficijenti i dr. Model s fiksnim parametrima je model u kojem je istraživač uvjetovao da su svi parametri u modelu jednaki za sve skupine ispitanika grupirane s obzirom na proučavano obilježje (moderatorsku varijablu).

Ukoliko se pokaže da postoje značajne razlike između ova dva modela, može se zaključiti da postoji značajan učinak moderator varijable na odnose između nezavisnih i zavisnih varijabli u modelu. Naime, značajan moderirajući učinak upućuje na to da se u jednom uvjetu (skupini ispitanika) pojavljuju značajni direktni učinci pojedinih nezavisnih varijabli na zavisne, dok u nekom drugom uvjetu (skupini ispitanika) iste relacije nisu značajne (Holmbeck, 1997).

Budući da se u ovom istraživanju ispituje moderirajući učinak varijable koja ima dva ishoda, to bi značilo da se uspoređuju dvije skupine ispitanika. Konkretno, ispituje se moderirajući učinak percipirane međugrupne prijateljnosti, pri čemu uspoređujemo dvije skupine ispitanika – one koji su bili izloženi uvjetu percipirane međugrupne prijateljnosti (intervencijska grupa) i one ispitanike koji nisu (usporedna grupa). Kada bi se utvrdio značajan moderirajući učinak percipirane međugrupne prijateljnosti u odnosu između dispozicijskih, identitetnih varijabli te

predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, to bi značilo da postoji značajna razlika između modela sa slobodnim parametrima i modela s fiksnim parametrima. Drugim riječima, značajan moderirajući učinak percipirane prijetnje pokazao bi se kada bi u intervencijskoj grupi postojali značajni učinci individualnih i identitetnih obilježja ispitanika na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, a u usporednoj grupi ne. Tada bi se moglo zaključiti da je uvjet percipirane međugrupne prijetnje djelovao na „pojačavanje“ učinaka dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinaca na iskazivanje predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

6.4. Ispitivanje medijacijskog učinka

Medijator varijabla, prema Baronu i Kennyju (1986), objašnjava mehanizam preko kojega se odvija odnos između nezavisnih (prediktorskih) i zavisnih (kriterijskih) varijabli. U kauzalnom smislu bi se moglo reći da nezavisna varijabla utječe na medijator, koji onda utječe na ishod (zavisnu varijablu). Pod tim vidom, medijatorski učinak se može ispitivati onda kada su ispunjeni sljedeći uvjeti:

- (a) kada postoji značajna povezanost između nezavisne i zavisne varijable;
- (b) kada postoji značajna povezanost između nezavisne varijable i medijator varijable;
- (c) kada postoji značajna povezanost između medijatora i zavisne varijable;
- (d) kada je učinak nezavisne varijable na zavisnu niži, ako se kontrolira učinak medijatora na zavisnu varijablu (Baron i Kenny, 1986).

U ovom je istraživanju percipirana međugrupna prijetnja pretpostavljena kao medijatorska varijabla u ispitivanju odnosa između dispozicijskih i identitetnih mjera i predrasuda, jer se pretpostavlja da će izraženija individualna obilježja pojedinaca (dispozicijska i identitetna obilježja) dovesti do veće percepcije međugrupne prijetnje, što će se posljedično odraziti na izraženije predrasudne stavove.

Medijacijski učinak se ispituje na sličan način kao i moderirajući učinak. Potrebno je definirati i testirati značajnost odnosa između nezavisne varijable, medijator varijable i zavisne varijable. Ukoliko uvođenje medijator varijable umanjuje značajnost direktnog odnosa između nezavisne i zavisne varijable, tada možemo govoriti o značajnom medijacijskom učinku. U našem slučaju to bi značilo da se uvođenjem medijatora percipirane međugrupne prijetnje umanjuju direktni učinci dispozicijskih i identitetnih obilježja

pojedinaca na predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina. O značajnosti medijatora se zaključuje na temelju podudarnosti između modela s fiksnim parametrom i modela sa slobodnim parametrom (Holmbeck, 1997). U ovom slučaju, model s fiksnim parametrom je model u kojemu je povezanost između medijatora i zavisne varijable određena da bude jednaka nuli, dok je u modelu sa slobodnim parametrima dozvoljena slobodna procjena visine parametra. Ukoliko se pokaže da postoje značajne razlike među modelima, pri čemu jedan od modela ima bolje indekse pristajanja podacima, onda je preporučljivo zadržati taj model. Drugim riječima, ukoliko model s uvedenim medijatorom pokazuje bolje pristajanje podacima, tada je opravdano zadržati takav model - jer bolje opisuje odnose među konstruktima.

Kao što je i ranije spomenuto, medijacija može biti potpuna ili djelomična. Potpuna medijacija je ona kod koje uključivanje medijatorske varijable u potpunosti smanjuje direktni učinak nezavisne varijable na zavisnu, svodeći ga na vrijednost jednaku nuli. Djelomična ili parcijalna medijacija podrazumijeva smanjivanje direktnog učinka nezavisne varijable na zavisnu kada se uključi medijator varijabla u model, pri čemu vrijednost direktnog učinka nezavisne varijable na zavisnu opada, ali i dalje ostaje značajna (Hayes, 2009).

7. PREDUVJETI ZA KORIŠTENJE STRUKTURALNOG MODELIRANJA

Budući da korištenje strukturalnog modeliranja podrazumijeva ispunjavanje određenih preduvjeta, bilo je potrebno prvo provesti nekoliko postupaka kojima se utvrđuje podobnost podataka za analizu. Podobnost podataka, odnosno mjera, ocjenjuje se na tri razine. Na prvoj razini se provodi provjera valjanosti odgovora, nedostajućih podataka i univarijatne distribucije rezultata ispitanika na pojedinim mjerama, na drugoj razini provodi provjera multivarijatnih pretpostavki korištenih mjera, dok se na trećoj razini provodi ocjena metrijskih obilježja i prihvatljivosti mjernog modela na temelju kojeg se potom definiraju odnosi među latentnim varijablama u strukturalnom modelu.

7.1. Univarijatne pretpostavke za korištenje strukturalnog modeliranja

Na univarijatnoj razini je provjerena učestalost nedostajućih i odstupajućih rezultata te je ispitana normalnost distribucija rezultata svih korištenih mjera.

Iz analize je uklonjeno ukupno 38 ispitanika prema nekom od slijedećih kriterija. Uklonjeni su ispitanici koji su imali više od 5% nedostajućih odgovora na svim pitanjima u upitniku, standardnu devijaciju na svim česticama nižu od 0,50 ili z vrijednosti na pojedinim mjerama koje su iznosile više od $\pm 3,6$. Konačno, uklonjeni su ispitanici iz intervencijske grupe koji nisu odgovorili na pitanja vezana uz manipulacijsku uputu ili općenito pitanja relevantna za obradu podataka. Svi ostali nedostajući podaci su supstituirani metodom medijana svih odgovora na varijabli. Ovom metodom je ukupno nadomješteno 0,31% rezultata.

Kako bi se utvrdila normalnost distribucija, provjereni su koeficijenti asimetrije i spljoštenosti (*skewness* i *kurtosis*) za sve varijable, te su Kolmogorov-Smirnovim testom s Lilliefors korekcijom značajnosti i Shapiro-Wilkovim testom provjerene normalnosti distribucija sumarnih rezultata na pojedinoj mjernoj skali.

Kao gornja granica tolerancije koeficijentata asimetrije uzeta je vrijednost veća od ± 2 , a koeficijenta spljoštenosti veća od 7 (Cohen, Cohen, West i Aiken, 2003). Prema tom kriteriju je uklonjena jedna čestica iz analize. Dodatnih 8 čestica je pokazivalo vrijednosti koeficijenta asimetrije nešto više od ± 1 , što se smatra granicom za visoko asimetrične distribucije, ali su one zadržane u analizi. Rezultati pojedinih Kolmogorov-Smirnovih i Shapiro-Wilkovih testova upućuju da su sve distribucije značajno različite od normalne.

Kako različite studije pokazuju, značajno odstupanje distribucije rezultata od normalne je očekivano kada se ispituju fenomeni u društvenim znanostima (npr. Bentler i Chou, 1987, prema Barnes, Cote, Cudeck i Malthouse, 2001). Također, postoje studije koje pokazuju da nema supstancijalne razlike u rezultatima strukturalnog modeliranja provedenima na normalno i asimetrično distribuiranim podacima, npr. Monte Carlo eksperimenti provedeni na uzorcima različite veličine uzorka sa različitim koeficijentima spljoštenosti i asimetrije (Reinartz, Haenlein i Henseler, 2009). Pod tim vidom, efekti ovog neispunjenog preduvjeta za korištenje strukturalnog modeliranja će se nastojati umanjiti velikim uzorkom sudionika (prema preporuci Haira i sur., 2010), te korištenjem metode samoizvlačenja (*bootstrapping metode*), kako bi se ustanovile značajnosti parametara u analizi (procjene intervala koeficijentata i standardnih pogrešaka) (Preacher i Hayes, 2004).

7.2. Multivarijatne pretpostavke za korištenje strukturalnog modeliranja

Važan preduvjet za korištenje strukturalnog modeliranja, odnosno točnu interpretaciju rezultata dobivenih u analizi, je ispunjavanje osnovnih multivarijatnih pretpostavki. Pod tim vidom, potrebno je provjeriti jesu li sve multivarijatne distribucije normalno distribuirane i postoje li odstupajuće vrijednosti, jesu li prediktorske i kriterijske varijable u linearnom i homoscedastičnom odnosu, i konačno, postoji li multikolinearnost prediktorskih varijabli. U nastavku će biti pojašnjeni rezultati provjere ovih preduvjeta.

7.2.1. Multivarijatna normalnost distribucija i odstupajuće vrijednosti

Multivarijatna normalnost distribucije predstavlja generalizaciju univarijatne normalnosti na dvije ili više varijabli, pri čemu se testira normalnost distribucija slučajnih vektora međusobno povezanih varijabli. Značajnost odstupanja multivarijatne distribucije rezultata od normalne se utvrđuje pomoću Marcia koeficijenta multivarijatne normalnosti, koji ne bi trebao iznositi više od 5 (Bentler, 2005). U ovom istraživanju taj koeficijent iznosi 259,68, a kritična z vrijednost iznosi 49,23, što upućuje na značajno odstupanje od multivarijatne normalnosti distribucije rezultata, čak i nakon uklanjanja dijela sudionika koji imaju najviše odstupanje od prosjeka (prema Mahalanobis koeficijentu udaljenosti). Pojedinačne univarijatne distribucije ne odstupaju značajno od graničnih kriterija za ocjenu asimetrije i spljoštenosti distribucija (Cohen i sur., 2002).

Multivarijatne odstupajuće vrijednosti (*Influential records*) ispitane su Cookovom udaljenošću (*Cook's distance*). Taj parametar daje informaciju o utjecaju odgovora sudionika na regresiju dviju varijabli. Ukoliko je vrijednost parametra veća od 1, sudionik svojim odgovorom „odvlači“ pravac regresije. Učinjene su dvije multiple regresijske analize s istim prediktorima za svaki kriterij zasebno (otvorene i prikrivene predrasude) i nisu pronađene vrijednosti koje bi se smatrale odstupajućima, što potvrđuju neznačajni parametri Cookove udaljenosti ($Cook's d_{max}=0,04$; $Cook's d_{max}=0,03$).

7.2.2. Homoscedasticitet i linearnost odnosa među prediktorskim i kriterijskim varijablama

U odnosu između nezavisne i zavisne varijable, linearnost pretpostavlja da su promjene u jednoj varijabli konzistentno i linearno praćene promjenama na drugoj varijabli. Provjereno je odstupanje od linearnosti u okviru analize varijance (*deviation from linearity*) te je utvrđeno da su svi prediktori i kriteriji u modelu linearno zavisni.

Homoscedasticitet pretpostavlja da su regresijska odstupanja prediktorskih varijabli podjednaka duž regresijskog pravca kriterija. Ovaj kriterij se provjerava pomoću Breusch-Paganovog i Koenkerovog testa, kojima se provjerava odnos između prediktorskih varijabli i kriterija. Budući da se u ovom istraživanju ispituju dva kriterija (otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicama nacionalnih manjina), provedeni su testovi za svaki kriterij zasebno. Odnos između prediktorskih varijabli i otvorenih predrasuda pokazao se homoscedastičnim, što potvrđuju neznačajne vrijednosti Breusch-Paganovog testa (*Lagrange multiplier statistik LM* iznosi 11,36; $p > 0,05$) i Koenkerovog testa ($LM = 10,75$; $p > 0,05$). Odnos između prediktorskih varijabli i prikrivenih predrasuda je heteroscedastičan, odnosno varijabilitet prediktorskog sklopa nije jednak na različitim razinama kriterijske varijable (Breusch-Pagan test $LM = 20,91$; $p < 0,01$; Koenker test $LM = 19,80$; $p < 0,01$).

7.2.3. Multikolinearnost prediktorskih varijabli

Multikolinearnost varijabli podrazumijeva da različite prediktorske varijable u multiploj regresijskoj analizi objašnjavaju isti dio varijance kriterija, što bi značilo da su neki prediktori redundantni za objašnjenje kriterija. Takva situacija se događa kada su prediktori međusobno visoko korelirani, a ocjenjuje se na temelju visine parametra tolerancije i faktora uvećanja varijable (*Variable Inflation Factor VIF*). Navedeni parametri daju podatak o tome koliko bi bilo uvećanje standardne pogreške regresijskog koeficijenta, kada pojedini prediktor ne bi bio povezan s ostalima. Prema kriteriju najniže granice tolerancije od 0,1 i gornje granice VIF jednake 3 (O'Brien, 2007), očekuje se mala vjerojatnost pojave multikolinearnosti, budući da je prediktor s najvišom vrijednosti VIF od 1,70, i tolerancijom od 0,58.

7.3. Metrijska obilježja mjernog modela i ocjena njegove prihvatljivosti

Pored udovoljenih preduvjeta vezanih uz provjeru univarijatnih i multivarijatnih obilježja mjera, potrebno je provjeriti kakva su metrijska obilježja mjernog modela kojim će se ispitivati odnosi među varijablama na latentnoj razini u okviru tehnike strukturalnog modeliranja. Mjernim modelom, dakle, ispitujemo odnose između manifestnih i latentnih varijabli u modelu - bez testiranja odnosa između latentnih varijabli. Ovakva analiza omogućuje nam da provjerimo različite pretpostavke. Primjerice, koliko je dobro pojedina latentna dimenzija objašnjena pomoću pripadajućih manifestnih varijabli (npr. koliko dobro se nacionalizam može mjeriti pomoću čestica iz skale nacionalizma), odnosno, kakva je veličina i značajnost pojedinih parametara (varijance i kovarijance svih varijabli, faktorskih opterećenja te pogreške mjerenja), postoje li čestice u mjernom instrumentu koje bolje objašnjavaju sadržaj neke druge latentne dimenzije umjesto one koju bi trebale mjeriti (npr. mjeri li čestica iz mjernog instrumenta kojim se ispituje autoritarnost bolje nacionalizam, nego autoritarnost). Nadalje, mjernim se modelom provjerava postoji li povezanost pogrešaka mjerenja čestica koja bi upućivala na postojanje nekih sistemskih faktora koji nisu obuhvaćeni sadržajem latentnih dimenzija, postoji li dovoljno visoka povezanost između latentnih dimenzija kako bi se moglo provesti testiranje kauzalnog slijeda i dr. (za pregled vidjeti Brown, 2008). Postupak koji omogućuje provjeru ovih pretpostavki naziva se konfirmatorna faktorska analiza (CFA). Ona predstavlja skup matematičko-statističkih postupaka koji služe za procjenu vjerojatnosti potvrđivanja a priori definirane hipotetske faktorske strukture na prikupljenim podacima (Cramer, 2003), odnosno, za procjenu podudarnosti između teorijski pretpostavljenih odnosa latentnih dimenzija i manifestnih varijabli, s onima koji su utvrđeni u podacima. Prikladnost mjernog modela ocijenjena je pomoću indeksa prikladnosti opisanih u odjeljku obrade podataka. U ovom istraživanju je konfirmatornom faktorskom analizom utvrđena zadovoljavajuća podudarnost podataka s mjernim modelom ($\chi^2=1640,96$, $df=866$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=1,89$; $SRMR=0,06$; $AGFI=0,87$; $RMSEA=0,04$; $CFI=0,92$). Drugačije rečeno, odnosi svih latentnih varijabli s pripadajućim manifestnim varijablama koji su utvrđeni na temelju teorijskih pretpostavki u jedinstvenom modelu, podudaraju se s podacima. Mjerni model u tom smislu predstavlja model u kojemu su definirani svi konstrukti (latentne varijable) i čestice iz instrumenata (manifestne varijable) koje mjere pojedine konstrukte. Primjerice, provjerom podudarnosti teorijskog modela s empirijskim provjeravamo mjere li sve čestice iz mjernog instrumenta orijentacije na socijalnu dominaciju valjano i pouzdano tu orijentaciju prije nego li neku drugu latentnu dimenziju u modelu, poput

npr. autoritarnosti. Nakon provjere podudarnosti teorijskog mjernog modela s empirijskim može se pristupiti analizi odnosa među latentnim varijablama, što je obuhvaćeno analizom strukturalnih odnosa (SEM).

Na temelju pokazatelja podobnosti mjernog modela se može zaključiti da je model prihvatljiv i kao takav podoban za daljnju analizu odnosa među latentnim varijablama.

Kako bi se mogle ispitivati razlike između intervencijske i usporedne grupe, u okviru provjere moderirajućeg učinka percipirane prijetnje, bilo je potrebno dodatno provjeriti jesu li grupe invarijantne, odnosno jesu li unutargrupne varijacije podjednake kod obje skupine na razini modela kako bi se moglo utvrditi postoje li razlike između grupa koje su proizvod međugrupne varijacije. Analiza invarijantnosti modela pokazala je da grupe nisu invarijantne, stoga je moguće ispitivati razlike među njima ($\chi^2_1 = 2704,2$, $df=1732$; $\chi^2_2 = 2757,5$; $df=1776$; $\chi^2_{diff} = 53,3$; $df_{diff} = 44$; $p > 0,05$).⁴

Pored procjene općeg pristajanja teorijskog mjernog modela podacima, potrebno je još analizirati metrijska obilježja mjera u modelu, odnosno, bilo je potrebno utvrditi ima li model zadovoljavajuću konvergentnu i diskriminativnu valjanost, te jesu li mjere pouzdane (Hair i sur., 2010). U nastavku ćemo pojasniti i prikazati svako od provjeravanih metrijskih obilježja:

1. Pouzdanost kompozitnih mjera (*composite reliability – CR*) pruža informaciju koliko se pouzdano mogu izmjeriti faktori pomoću pripadajućih manifestnih varijabli u modelu. Ukoliko je CR veći 0,7, zaključujemo da je pouzdanost adekvatna (Hair i sur., 2010). U ovom istraživanju su korištene manifestne mjere koje uglavnom pouzdano mjere latentne dimenzije (Tablica 2). Nešto nižu pouzdanost možemo primijetiti kod faktora prikrivenih predrasuda i autoritarnosti. Ovaj nalaz je očekivan, s obzirom da su i pokazatelji Cronbach α relativno niski za ove mjerne instrumente.

2. Zadovoljavajuća konvergentna valjanost konstrukta je postignuta kada su manifestne varijable koje upućuju na zajedničku latentnu dimenziju međusobno umjereno do visoko korelirane. Kada je narušena konvergentna valjanost konstrukta, može se zaključiti da latentni faktor nije dobro objašnjen s tim manifestnim varijablama. O konvergentnoj valjanosti zaključujemo na temelju podatka o prosječnoj ekstrahiranoj varijanci (*average variance extracted – AVE*) koja bi trebala biti veća od 0,5 (Hair i sur., 2010). Ovaj kriterij ne

⁴ χ^2_1 parametar temeljnog modela („*unconstrained model*“)

χ^2_2 parametar modela sa uvedenim restrikcijama („*constrained model*“) (modela s izjednačenim parametrima za obje grupe)

$\Delta \chi^2$ Razlika između temeljnog modela i modela sa uvedenim restrikcijama

ispunjavaju konstrukti prikrivenih predrasuda, orijentacije na socijalnu dominaciju i nacionalizam, što bi značilo da su ti konstrukti slabije reprezentirani pripadajućim manifestnim varijablama.

3. Diskriminativna valjanost konstrukta je treće važno obilježje latentnih dimenzija u modelu. Na temelju informacije o maksimalnoj dijeljenoj varijanci varijabli (*maximum shared variance – MSV*) može se provjeriti koreliraju li manifestne varijable iste latentne dimenzije više međusobno ili s manifestnim varijablama neke druge latentne dimenzije. Drugim riječima, provjerava se je li latentni faktor bolje objašnjen s varijablama nekog drugog faktora nego s pripadajućim manifestnim varijablama. Iz Tablice 2 je vidljivo da latentni faktori nacionalizma, otvorenih predrasuda i percipirane međugrupne prijetnje imaju vrijednost $MSV > AVE$ (kriteriji su istaknuti u bilješki tablice), što upućuje na slabiju diskriminativnu valjanost konstrukta (Hair i sur., 2010). Ovaj nalaz je očekivan jer je korelacija među navedenim konstruktima umjerena do visoka.

Narušavanje osnovnih pretpostavki za ocjenu prihvatljivosti mjernog modela, ponajprije niža pouzdanost i valjanost pojedinih mjera, imat će reperkusija na mogućnost analize odnosa među varijablama u strukturalnom modelu, stoga će se rezultati interpretirati pod vidom ovih metodoloških ograničenja.

Tablica 2.

Prikaz pokazatelja pouzdanosti, konvergentne i diskriminativne valjanosti mjernog modela

	<i>CR</i>	<i>AVE</i>	<i>MSV</i>
PP	0,61	0,30	0,22
SDO	0,71	0,24	0,22
NI	0,90	0,64	0,41
KOZMO	0,83	0,55	0,33
NAC	0,72	0,39	0,50
PMP	0,84	0,56	0,60
OP	0,83	0,50	0,60
RWA	0,67	0,51	0,50

Napomena:

- sivo osjenčane vrijednosti su niže od sljedećih preporučenih kriterija:

CR - pouzdanost kompozitnih mjera (*composite reliability*) - kriterij $CR > 0,7$

AVE - prosječna ekstrahirana varijanca (*average variance extracted – AVE*), pokazatelj konvergentne valjanosti mjere - kriterij $CR > 0,5$

MSV - maksimalna dijeljena varijanca varijabli (*maximum shared variance – MSV*), pokazatelj diskriminativne valjanosti - kriterij $MSV > AVE$

OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO - kozmopolitizam; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; PMP - percepcija međugrupne prijateljnosti

REZULTATI

Pod vidom cilja ovog istraživanja, a on je bio ispitati direktne i indirektne efekte dispozicija pojedinca i identitetnih mjera na odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj te (medijatorsku/moderatorsku) ulogu percepcije međugrupne prijateljnosti, u nastavku će biti prikazani rezultati analiza učinaka dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (mjera tri oblika nacionalne vezanosti: nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) i percepcije međugrupne prijateljnosti na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

U skladu s navedenim problemima istraživanja, prvo ćemo provjeriti pristajanje teorijskog modela predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika (model bez medijacije), a potom ćemo provjeriti medijacijski učinak percipirane međugrupne prijateljnosti u odnosima između prediktorskih i kriterijskih mjera (model s medijacijom). Time će se provjeriti koji od ta dva modela bolje pristaje podacima te koliki su pojedinačni učinci nezavisnih varijabli na zavisne. Ovoj analizi prethodit će provjera uspješnosti manipulacije kako bismo dobili odgovor na pitanje možemo li tretirati intervencijsku i usporednu grupu kao jedinstveni uzorak. Zaključak o uspješnosti manipulacije temeljit će se na usporedbi intervencijske i usporedne grupe ispitanika na mjerama percipirane međugrupne prijateljnosti i predrasadama prema pripadnicima nacionalnih manjina.

Kada se utvrdi koji model bolje pristaje podacima, na njemu će se, u okviru trećeg problema istraživanja, provjeriti postoji li i moderirajući učinak percipirane međugrupne prijateljnosti. Tako će se provjeriti ima li razlika u podudarnosti teorijskog modela podacima, kod intervencijske i usporedne grupe. Ova analiza omogućit će nam provjeru odnosa među nezavisnim i zavisnim latentnim varijablama u modelu u kojemu je kontrolirana pogreška mjerenja, kako bismo ispitali značajnost učinaka istih dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika u predviđanju otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina kod ispitanika koji su bili izloženi uvjetu naglašene međugrupne prijateljnosti (intervencijska grupa) u odnosu na ispitanike koji nisu bili izloženi takvom uvjetu (usporedna grupa).

Provjera učinkovitosti eksperimentalne manipulacije

Kako bi se provjerilo je li opravdano sudionike iz intervencijske i usporedne grupe tretirati kao jedinstveni uzorak na kojem bi se provjeravala podudarnost teorijskih modela s empirijskim, ispitala se učinkovitost eksperimentalne manipulacije, odnosno, provjereno je ima li razlika u percipiranoj međugrupnoj prijetnji između intervencijske i usporedne grupe, budući da je intervencija imala za svrhu povećati doživljaj ove prijetnje kod sudionika intervencijske grupe.

Pokazalo se da eksperimentalna manipulacija izazivanja simboličke međugrupne prijetnje nije bila učinkovita, odnosno, nisu utvrđene značajne razlike između intervencijske i usporedne grupe u percipiranoj međugrupnoj prijetnji ($t=0,44$; $df=580$; $p>0,05$), kao ni u kriterijskim mjerama u modelu - otvorenim ($t=1,62$; $df=580$; $p>0,05$) i prikrivenim predrasudama prema pripadnicima nacionalnih manjina ($t=0,08$; $df=580$; $p>0,05$). Pod tim vidom zaključujemo da je opravdano koristiti ukupni uzorak za daljnje analize strukturalnih odnosa među varijablama.

1. Direktni učinci dispozicijskih mjera, identitetnih mjera i mjere percipirane međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina

Kako bi se ispitali direktni učinci dispozicijskih i identitetnih čimbenika te percepcije međugrupne prijetnje na predrasude pripadnicima nacionalnih manjina, prvo je potrebno utvrditi povezanost među navedenim konstruktima, stoga ćemo najprije prikazati koeficijente njihove međusobne povezanosti.

Ispitivanje povezanosti između predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinca te percipirane međugrupne prijetnje

Visine Pearsonovih koeficijenata korelacije između otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, te individualnih obilježja ispitanika i percipirane međugrupne prijetnje (Tablica 3.), upućuju na značajnu povezanost većine konstrukata.

Prvo ćemo se osvrnuti na međusobnu povezanost dva oblika predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina - prikrivenih i otvorenih, kao i na povezanost obilježja ispitanika s ova dva oblika predrasuda. Zatim će se prikazati međusobne povezanosti pojedinih dispozicijskih, identitetnih mjera te percipirane međugrupne prijetnje.

Otvorene i prikrivene predrasude su značajno nisko, odnosno lako povezane⁵ ($r= 0,29$, $p<0,01$).

Pojedine dispozicijske mjere (autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju) i identitetne mjere (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) te percipirana međugrupna prijateljstva su povezane u različitom intenzitetu s prikrivenim i otvorenim predrasudama prema nacionalnim manjinama. Konkretno, percipirana međugrupna prijateljstva, nacionalizam i orijentacija na socijalnu dominaciju snažnije su povezane s otvorenim predrasudama prema pripadnicima nacionalnih manjina, nego s prikrivenima. Percepcija međugrupne prijateljstva je umjereno povezana s otvorenim predrasudama ($r=0,66$, $p<0,01$), ali slabo s prikrivenima ($r=0,18$, $p<0,01$). Također, nacionalizam je umjereno povezan otvorenim predrasudama, te nisko s prikrivenima ($r=0,41$; $r=0,23$, $p<0,01$), konačno, orijentacija na socijalnu dominaciju je nisko povezana s otvorenim predrasudama ($r=0,38$, $p<0,01$) te slabo s prikrivenim predrasudama ($r=0,17$, $p<0,01$).

S druge strane, nacionalni identitet kao mjera „čiste“ unutargrupne vezanosti pokazuje veću povezanost s prikrivenim predrasudama nego s otvorenima. Nacionalni identitet je slabo povezan s otvorenim predrasudama ($r=0,11$, $p<0,01$) te nisko s prikrivenim predrasudama ($r=0,22$, $p<0,01$).

Autoritarnost i kozmopolitizam su u podjednakoj mjeri nisko povezani s oba oblika etničkih predrasuda (autoritarnost: $r=0,27$; $r=0,23$, $p<0,01$; kozmopolitizam: $r=-0,21$; $r=-0,25$, $p<0,01$).

Kako bi se u daljnjim analizama mogli ispitati učinci pojedinih prediktorskih mjera na kriterijske, potrebno je analizirati međusobnu povezanost dispozicijskih mjera, identitetnih mjera te percipirane međugrupne prijateljstva.

- autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju, kao dva relevantna dispozicijska obilježja, međusobno nisu povezani ($r=0,03$, $p>0,05$), što pokazuje da se ovim mjerama ispituju dva različita dispozicijska obilježja.
- tri oblika nacionalne vezanosti - nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam, su međusobno podjednako nisko do umjereno povezani, što potkrepljuje pretpostavku o tome da nije riječ o istovjetnim oblicima vezanosti.

⁵Prema Petzu i sur. (2012) možemo grubo aproksimirati razinu povezanosti – koeficijent korelacije:
 r od $\pm 0,00$ do $\pm 0,20$ je nikakva ili neznatna povezanost (*nema povezanosti ili slaba povezanost*);
 r od $\pm 0,20$ do $\pm 0,40$ je laka povezanost (*niska povezanost*);
 r od $\pm 0,40$ do $\pm 0,70$ je stvarna značajna povezanost (*umjerena povezanost*);
 r od $\pm 0,70$ do $\pm 1,00$ je visoka ili vrlo visoka povezanost (*visoka povezanost*).

- autoritarnost je umjereno povezana s nacionalnim identitetom ($r=0,46$; $p<0,01$) i nacionalizmom ($r=0,45$; $p<0,01$) te je nešto niže povezana s kozmopolitizmom ($r=-0,34$; $p<0,01$).
- orijentacija na socijalnu dominaciju nije povezana s nacionalnim identitetom ($r=-0,03$, $p>0,05$), slabo je povezana s kozmopolitizmom ($r=-0,19$, $p<0,01$), dok je nisko povezana s nacionalizmom ($r=0,21$; $p<0,01$).
- percepcija međugrupne prijetnje je nisko povezana s autoritarnosti ($r=0,28$, $p<0,01$) te nisko do umjereno povezana s orijentacijom na socijalnu dominaciju ($r=0,36$, $p<0,01$). Slabo je povezana s nacionalnim identitetom ($r=0,10$, $p<0,05$) i kozmopolitizmom ($r=-0,18$, $p<0,01$), dok je umjereno povezana s nacionalizmom ($r=0,45$; $p<0,01$).

Tablica 3.

Prikaz Pearsonovih koeficijenata povezanosti između ukupnih rezultata na mjerama otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma i percepcije međugrupne prijetnje

	OP	PP	RWA	SDO	NI	NAC	KOZMO
PP	0,29**						
RWA	0,27**	0,23**					
SDO	0,38**	0,17**	0,03				
NI	0,11**	0,22**	0,46**	-0,03			
NAC	0,41**	0,23**	0,45**	0,21**	0,43**		
KOZMO	-0,21**	-0,25**	-0,34**	-0,19**	-0,41**	-0,40**	
PMP	0,66**	0,18**	0,28**	0,36**	0,10*	0,45**	-0,18**

N=582; * $p<0,05$; ** $p<0,01$

Legenda:

OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO - kozmopolitizam; PMP - percepcija međugrupne prijetnje

Ispitivanje direktnih učinaka dispozicijskih mjera, identitetnih mjera i mjere percipirane međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina

Kako bi se odgovorilo na prvi problem u istraživanju, strukturalnim modeliranjem se provjerio model predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) i mjere percipirane međugrupne prijetnje.

Dakle, tehnikom modeliranja strukturalnim jednadžbama su ispitani direktni efekti nezavisnih (prediktorskih) varijabli autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijetnje na zavisne (kriterijske) varijable - otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

U nastavku će biti interpretirana ocjena općeg pristajanja teorijskog modela podacima, mogućnost predviđanja kriterija pomoću prediktorskog seta varijabli u modelu, te značajnost direktnog učinka pojedinog prediktora na svaki od kriterija.

Teorijski model pokazuje umjereno dobra obilježja pristajanja podacima ($\chi^2=2446,22$; $df=882$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,77$; $SRMR=0,14$; $AGFI=0,79$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,83$), prema kriterijima navedenima u odjeljku metode obrade podataka. Visina parametara multiplih regresijskih koeficijenata (R), koji nam daje informaciju o mogućnosti predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda pomoću korištenog prediktorskog seta pokazuje da se ovim prediktorima može relativno uspješno predviđati otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina ($R=0,56$; $R^2=31,4\%$; $p<0,01$), dok se prikrivene predrasude ne mogu objasniti pomoću njih ($R=0,08$; $R^2=0,01\%$; $p>0,05$) (Tablica 4.). Upravo zato teorijski model tek umjereno dobro pristaje podacima, budući da se odabirom ovih dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) te mjere percepcije međugrupne prijetnje, može u značajnoj mjeri objasniti samo otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina. Direktni učinak svakog prediktora na pojedini kriterij daje uvid u udio varijance kriterija koji se može objasniti pojedinim prediktorom, a interpretira se kao standardizirani regresijski koeficijent (β). Pored uobičajene metode određivanja značajnosti veličine direktnih učinaka, u ovom istraživanju se koristila dodatna metoda korigiranih intervala pristranosti u okviru

metode samoizvlačenja procijenjene maksimalne vjerojatnosti („*Bootstrap Maximum Likelihood method*“; „*BC - bias-corrected intervals method*“), na 2000 uzoraka. Ovo metodom se služimo kada želimo odrediti interval variranja veličine značajnosti na ponovljenim uzorcima iz populacije podataka jer se tako pouzdanije procjenjuje visina parametara kada su rezultati asimetrično distribuirani na ispitivanim mjerama. Budući da su mjere korištene u ovom istraživanju pokazivale odstupanja od normalne distribucije, prilikom interpretacije rezultata će se referirati značajnost direktnog učinka koja je procijenjena ovom metodom.

U Tablici 4. su prikazani direktni učinci u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) i mjere percipirane međugrupne prijateljstva.

Značajan direktni učinak na otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina imaju percepcija međugrupne prijateljstva ($\beta=0,56$; $p<0,01$), orijentacija na socijalnu dominaciju ($\beta=0,38$; $p<0,01$) te nacionalizam ($\beta=0,17$; $p<0,01$), dok se ostale prediktorske mjere nisu pokazale značajnima. Unatoč tome što ukupna objašnjena varijanca kriterija prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina nije značajna, utvrđeni su slabi, ali značajni direktni učinci orijentacije na socijalnu dominaciju ($\beta=0,28$; $p<0,05$), autoritarnosti ($\beta=0,14$; $p<0,05$) i kozmopolitizma ($\beta=-0,13$; $p<0,05$) na ovaj kriterij. Na Slici 2. su prikazani značajni standardizirani direktni učinci u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijateljstva.

Tablica 4.

Prikaz parametara direktnih učinaka (B i β), visine značajnosti direktnih učinka (p; p(BC)), te vrijednosti standardiziranih multiplih regresijskih koeficijenata (R) u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma i percipirane međugrupne prijateljnosti

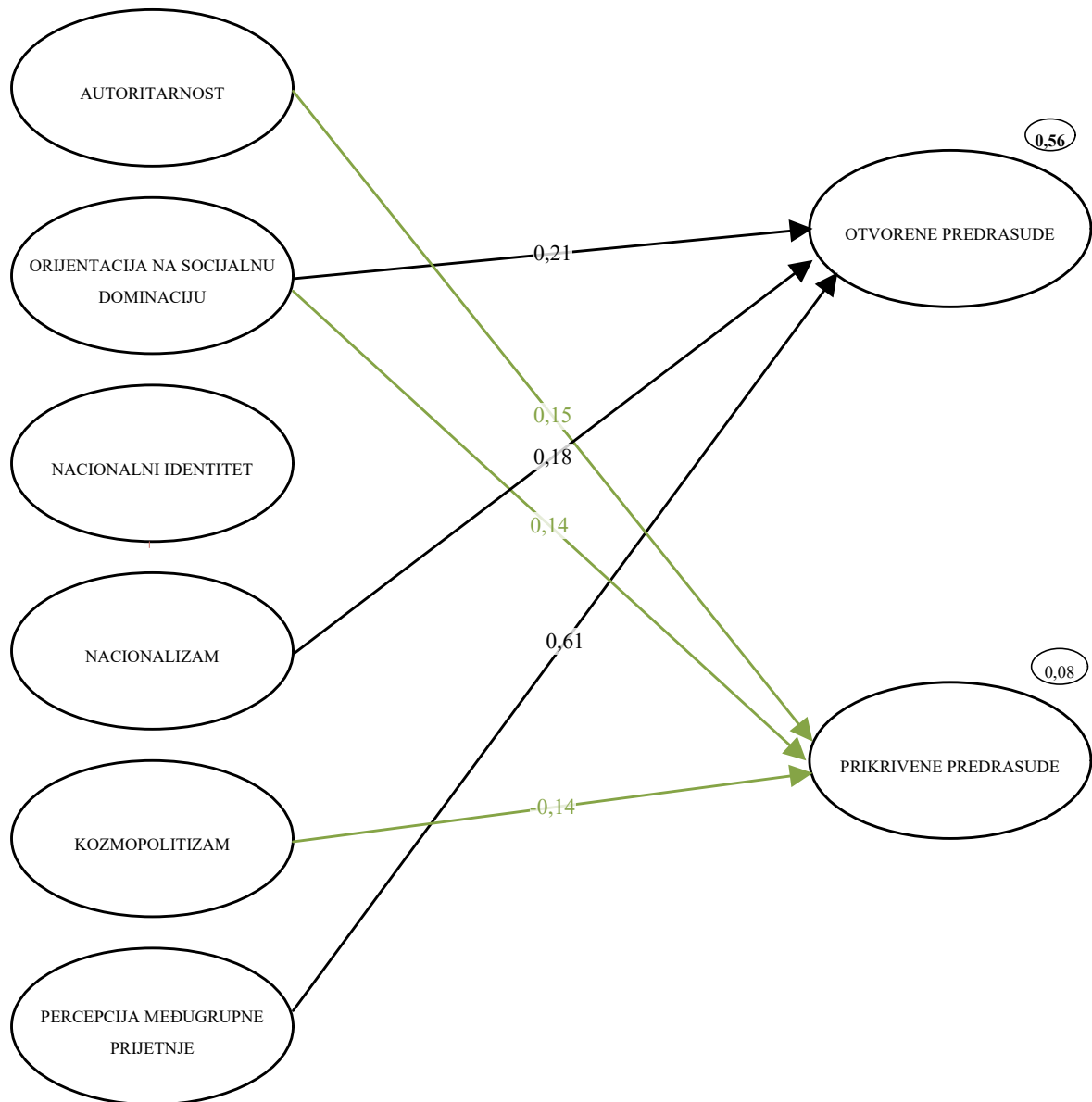
DIREKTNI UČINCI		B	SE	β	p	p(BC)*	R
OP	<--- RWA	0,08	0,03	0,10	0,02	0,09	0,56
	<--- SDO	0,38	0,08	0,21	0,00	0,00	
	<--- NI	-0,02	0,04	-0,02	0,53	0,55	
	<--- NAC	0,17	0,04	0,18	0,00	0,00	
	<--- KOZMO	-0,01	0,03	-0,01	0,72	0,74	
	<--- PMP	0,56	0,04	0,67	0,00	0,00	
PP	<--- RWA	0,14	0,05	0,15	0,00	0,05	0,08
	<--- SDO	0,28	0,11	0,14	0,01	0,03	
	<--- NI	0,13	0,06	0,12	0,02	0,09	
	<--- NAC	-0,02	0,06	-0,02	0,76	0,82	
	<--- KOZMO	-0,13	0,05	-0,14	0,01	0,05	
	<--- PMP	0,05	0,05	0,06	0,26	0,43	

$\chi^2=2446,22$; $df=882$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,77$; $SRMR=0,14$; $AGFI=0,79$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,83$

* p(BC) - visine značajnosti direktnih učinka određena pomoću metode samoizvlačenja procijenjene maksimalne vjerojatnosti („*Bootstrap Maximum Likelihood method*“; „*BC - bias-corrected intervals method*“)

Legenda:

OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO - kozmopolitizam; PMP - percepcija međugrupne prijateljnosti

$\chi^2=2446,22$; $df=882$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,77$; $SRMR=0,14$; $AGFI=0,79$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,83$

Slika 2. Prikaz značajnih standardiziranih direktnih učinaka u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijetnje

2. Medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera

Kako bi se odgovorilo na drugi problem u istraživanju, provjerena je medijacijska uloga mjere percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam).

Ispitivanje medijacijskog učinka modeliranjem strukturalnim jednadžbama provodi se usporedbom dva ugniježđena modela – (1) modela u kojem se slobodno procjenjuju svi parametri u modelu (model u kojemu medijator posreduje u vezi između nezavisnih i zavisnih varijabli) te (2) modela u kojem parametri regresijskih koeficijenata nezavisnih varijabli na medijator fiksiraju na nulu (model u kojemu se procjenjuju samo učinci nezavisnih varijabli na zavisne, pri čemu se varijabla koja bi trebala biti medijator tretira kao nezavisna varijabla). Stoga smo ovdje usporedili dva modela:

(1) model u kojem je percipirana međugrupna prijetnja medijator odnosa između nezavisnih varijabli: autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma te zavisnih varijabli - otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina.

(2) model u kojem je percipirana međugrupna prijetnja jedna od nezavisnih varijabli kojom se uz autoritarnost, orijentaciju na socijalnu dominaciju, nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam, ispituje učinak na zavisne varijable - otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicama nacionalnih manjina.

Ukoliko se pokaže da postoji značajna razlika između takvih modela, te ako postoje bolje ocjene pristajanja modela podacima kod modela s uvrštenim medijatorom, tada se može zaključiti da postoji značajan doprinos medijatora u odnosima među prediktorskim i kriterijskim mjerama.

Usporedba ugniježđenih modela za predviđanje otvorenih i prikrivenih etničkih predrasuda ovisno o prisutnosti medijatora percipirane međugrupne prijetnje u modelu pokazala je da postoji značajna razlika među modelima ($\chi^2_{diff}=101,39$, $df=1$; $p<0,01$) (Tablica 5.), pri čemu model s percipiranom prijetnjom kao medijatorom pokazuje bolje pristajanje podacima. Stoga zaključujemo da je potvrđen značajan medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u

odnosu između dispozicijskih i identitetnih obilježja sudionika te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

Tablica 5.

Usporedba ugniježđenih modela za predviđanje otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina ovisno o prisutnosti medijacijskog učinka percipirane međugrupne prijatnje u modelu

	χ^2	<i>df</i>	<i>RMSEA</i>	<i>AGFI</i>	<i>CFI</i>	χ^2_{diff}	<i>df_{diff}</i>	<i>p</i>
Ugniježđeni modeli								
Model 1 ^a	2344,83	881	0,05	0,80	0,84			
Model 2 ^b	2446,22	882	0,05	0,79	0,83	101,39	1	<0,01

^amodel sa slobodno procijenjenim parametrima medijacije percipirane međugrupne prijatnje

^bmodel sa fiksnim parametrima standardiziranih regresijskih koeficijenata - bez direktnih učinaka na percipiranu međugrupnu prijatnju

Budući da empirijski nalazi bolje pristaju teorijskom modelu s medijacijom percipirane međugrupne prijatnje, u odnosu na model bez medijatora, uputno je koristiti taj model kako bi se prikazali odnosi između individualnih obilježja pojedinaca i njihove spremnosti za iskazivanje etničkih predrasuda. Pod tim vidom, prikazat će se osnovni pokazatelji podudarnosti takvog teorijskog modela podacima, mogućnost predviđanja kriterija pomoću prediktorskog seta varijabli u modelu te značajnost direktnog i indirektnog učinka pojedinog prediktora na svaki od kriterija.

Model predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću prediktorskih dispozicijskih (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) te s percipiranom prijatnjom kao medijatorom pokazuje umjereno dobro pristajanje ($\chi^2=2231,50$; $df=877$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,54$; $SRMR=0,13$; $AGFI=0,81$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,85$).

Ovim modelom je moguće značajno predvidjeti samo otvorene predrasude ($R=0,61$; $R^2= 37,2\%$; $p<0,01$) (Tablica 6.). Značajan direktni učinak na otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina imaju percepcija međugrupne prijatnje ($\beta=0,63$; $p<0,01$) i orijentacija na socijalnu dominaciju ($\beta=0,17$; $p<0,01$). Ostale prediktorske mjere nisu pokazale značajne direktne učinke na otvorene predrasude.

Od svih mjera, samo orijentacija na socijalnu dominaciju i kozmopolitizam imaju značajne direktne učinke na prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina

(orijentacija na socijalnu dominaciju $\beta=0,14$; $p<0,05$; kozmopolitizam $\beta=-0,14$; $p<0,05$), premda ukupni set prediktora ne objašnjava značajan udio varijance ovog kriterija ($R=0,08$; $R^2=0,01\%$; $p>0,05$).

Tablica 6.

Prikaz parametara direktnih učinaka (B i β), visine značajnosti direktnih učinaka (p; p(BC)), te vrijednosti standardiziranih multiplih regresijskih koeficijenata (R) u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijateljstva kao medijatora

DIREKTNI UČINCI		B	SE	β	p	p (BC)	R
PMP	<--- RWA	0,21	0,05	0,21	0,00	0,00	0,46
	<--- SDO	0,62	0,11	0,29	0,00	0,00	
	<--- NI	-0,15	0,05	-0,13	0,00	0,01	
	<--- NAC	0,63	0,07	0,56	0,00	0,00	
	<--- KOZMO	0,03	0,04	0,03	0,45	0,47	
OP	<--- RWA	0,07	0,04	0,07	0,08	0,17	0,61
	<--- SDO	0,33	0,09	0,17	0,00	0,00	
	<--- NI	-0,01	0,04	-0,01	0,82	0,79	
	<--- NAC	0,11	0,06	0,11	0,06	0,16	
	<--- KOZMO	-0,01	0,03	-0,02	0,67	0,67	
	<--- PMP	0,56	0,06	0,63	0,00	0,00	
PP	<--- RWA	0,15	0,06	0,15	0,01	0,06	0,08
	<--- SDO	0,29	0,13	0,14	0,03	0,05	
	<--- NI	0,13	0,06	0,12	0,02	0,10	
	<--- NAC	-0,02	0,09	-0,03	0,77	0,82	
	<--- KOZMO	-0,13	0,05	-0,14	0,01	0,05	
	<--- PMP	0,04	0,08	0,04	0,60	0,65	

$\chi^2=2231,50$; $df=877$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,54$; $SRMR=0,13$; $AGFI=0,81$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,85$

Legenda:

OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO - kozmopolitizam; PMP - percepcija međugrupne prijateljstva

S obzirom da sva dispozicijska i identitetna obilježja, osim kozmopolitizma, imaju značajan direktni učinak na percipiranu međugrupnu prijateljstvu, koja pak ima značajan učinak na otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, moguće je interpretirati koliki je taj indirektni učinak pojedinog prediktora na kriterij. Direktni učinci na percepciju međugrupne prijateljstva imaju slijedeći prediktori: nacionalizam ($\beta=0,56$; $p<0,01$), orijentacija na socijalnu dominaciju ($\beta=0,29$; $p<0,01$), autoritarnost ($\beta=0,21$; $p<0,01$) te nacionalni

identitet ($\beta=-0,13$; $p<0,01$). Ovi prediktori imaju i značajan indirektan učinak na otvorene predrasude.

Budući da nacionalizam, autoritarnost i nacionalni identitet nemaju značajan direktni učinak na otvorene predrasude, već imaju samo značajan indirektni učinak (posredstvom medijatora), možemo zaključiti da je u ovim slučajevima u potpunosti medijiran odnos između tih prediktora i kriterija. Dakle, autoritarnost, nacionalizam i nacionalni identitet doprinose predviđanju otvorenih predrasuda kroz mehanizam percipirane međugrupne prijetnje, a ne i izravno. S druge strane, orijentacija na socijalnu dominaciju ima značajan direktni i indirektni učinak na otvorene predrasude, pa možemo zaključiti da percipirana međugrupna prijetnja tek djelomično posreduje odnos između ovog prediktora i kriterija.

Veličina i značajnost pojedinog učinka je prikazana parametrima standardiziranih regresijskih koeficijenata u Tablici 7.

Tablica 7.

Prikaz standardiziranih ukupnih, direktnih i indirektnih učinaka u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijetnje kao medijator varijable

STANDARDIZIRANI UČINCI		RWA	SDO	NI	NAC	KOZMO	PMP
UKUPNI	PMP	0,21**	0,29**	-0,13**	0,56**	0,03	0
	OP	0,21**	0,36**	-0,09	0,46**	0,00	0,63**
	PP	0,16*	0,16**	0,11	0,00	-0,13	0,04
DIREKTNI	PMP	0,21**	0,29**	-0,13**	0,56**	0,03	0
	OP	0,07	0,17**	-0,01	0,11	-0,02	0,63**
	PP	0,15	0,14*	0,12	-0,02	-0,14*	0,04
INDIREKTNI	PMP	0	0	0	0	0	0
	OP	0,13**	0,18**	-0,08**	0,35**	0,02	0
	PP	0,01	0,01	-0,01	0,02	0,00	0

$\chi^2=2231,50$; $df=877$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,54$; $SRMR=0,13$; $AGFI=0,81$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,85$

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Legenda:

PMP - percepcija međugrupne prijetnje; OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO - kozmopolitizam

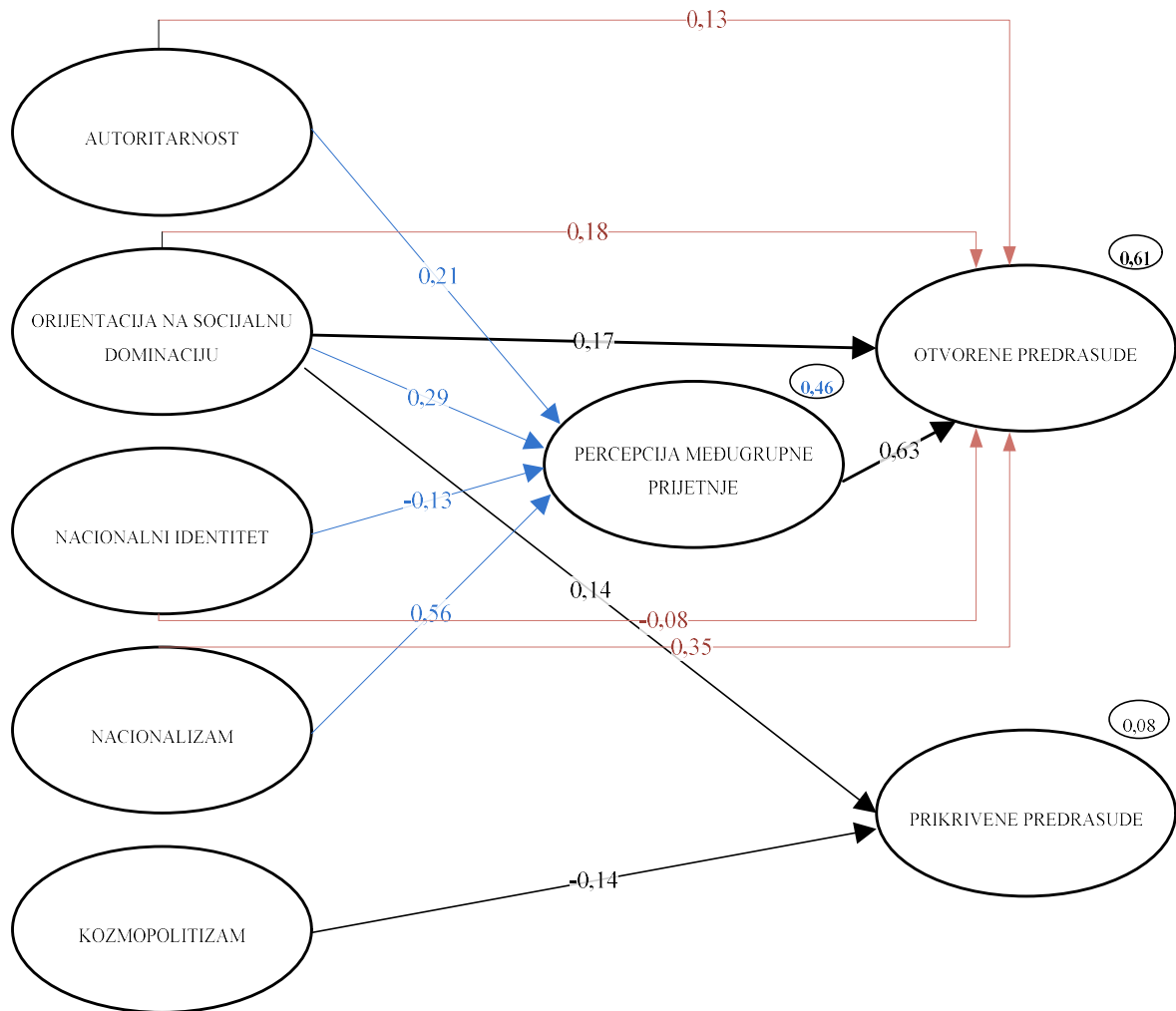
Ovi rezultati uglavnom potkrepljuju dosadašnja očekivanja, osim nalaza o negativnom učinku nacionalnog identiteta na medijator ($\beta=-0,13$; $p<0,01$). Taj nalaz upućuje da se možda radi o supersorskom učinku varijable nacionalnog identiteta (za pregled vidjeti MacKinnon, Krull i Lockwood, 2000). Nacionalni identitet je na bivarijatnoj razini slabo povezan s otvorenim predrasadama i percipiranom međugrupnom prijetnjom te umjereno povezan s ostalim identitetnim obilježjima koja se koriste kao prediktori u modelu, što je u skladu s dosadašnjim spoznajama iz literature, a u strukturalnom modelu se pojavljuje kao prediktor koji značajno negativno predviđa percipiranu međugrupnu prijetnju, što bi značilo da niska nacionalna identifikacija doprinosi većoj percipiranoj međugrupnoj prijetnji. Budući da bi takav zaključak bio suprotan očekivanjima temeljenima na dosadašnjim spoznajama, mišljenja smo da se u ovom slučaju radi o supresorskom učinku nacionalnog identiteta, odnosno da je značajan negativni učinak nacionalnog identiteta na percipiranu međugrupnu prijetnju odraz artefakta metode, prije nego li stvarnog učinka.

Na temelju provedene analize odnosa među varijablama u strukturalnom modelu može se zaključiti da je percipirana međugrupna prijetnja ključna mjera za predviđanje pojave

otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, jer objašnjava najveći dio varijance kriterija i značajno posreduje odnos između dispozicijskih i dijela identitetnih obilježja ispitanika te otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Jedino dispozicijsko obilježje koje izravno doprinosi objašnjenju otvorenih predrasuda je orijentacija na socijalnu dominaciju. Identitetske mjere ne doprinose izravno objašnjenju otvorenih predrasuda, budući da kozmopolitizam nije značajan prediktor, doprinos nacionalnog identiteta je dvojben, dok nacionalizam značajno doprinosi isključivo putem medijatora.

Kada govorimo o prikrivenim predrasudama prema pripadnicima nacionalnih manjina, iz provedenih analiza možemo zaključiti da korišteni set prediktorskih varijabli ne predviđa prikrivene predrasude.

Prikaz značajnih direktnih i indirektnih učinaka dispozicijskih, identitetnih i situacijskih mjera na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina nalazi se na Slici 3.

$\chi^2=2231,50$; $df=877$; $N=582$; $p<0,01$; $CMIN/DF=2,54$; $SRMR=0,13$; $AGFI=0,81$; $RMSEA=0,05$; $CFI=0,85$

Slika 3. Prikaz značajnih standardiziranih direktnih i indirektnih učinaka u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijetnje kao medijator varijable.

Napomena:

Crnom bojom su istaknuti značajni direktni učinci prediktorskih varijabli na kriterije, a ružičastom bojom su prikazani značajni indirektni učinci. Plavom bojom su prikazani direktni učinci prediktora na medijator.

3. Moderirajući učinak percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera

Nakon što je definiran prihvatljiv strukturalni model predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje, nastojalo se u okviru trećeg problema ovog rada, ispitati moderirajući efekt percipirane međugrupne prijetnje. Namjera je bila provjeriti je li učinak simboličke međugrupne prijetnje izazvan manipulacijom u istraživanju djelovao na povećanje pojedinačnih učinaka prediktorskih mjera na kriterije. Budući da se na univarijantnoj razini usporedbe prosječnih rezultata u mjerama percipirane međugrupne prijetnje te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pokazalo da nema značajne razlike između intervencijske i usporedne grupe, zaključili smo da eksperimentalna manipulacija nije bila uspješna, stoga nije niti opravdano pretpostavljati da će se moći utvrditi moderirajući učinak međugrupne prijetnje. No, pretpostavku o eventualnim različitim učincima pojedinih prediktorskih varijabli na kriterije unutar strukturalnog modela kod intervencijske i usporedne grupe moguće je provjeriti samo međugrupnom usporedbom ugniježđenih modela. Iz tog razloga je dodatno provjerena podudarnost teorijskog modela s empirijskima na intervencijskoj i usporednoj grupi ispitanika.

Hi kvadrat testom razlika je testirana ugniježđenost modela („*nested models*“) kako bi se provjerila razlika između intervencijske i usporedne grupe na razini ukupnog modela. Drugačije rečeno, provjerena je razlika u strukturalnim teorijskim modelima na dva poduzorka. Ispitana je podudarnost temeljnog modela i modela s uvedenim restrikcijama parametara kod obje skupine ispitanika. Temeljni model ili model slobodnih parametara („*unconstrained model*“) je model u kojemu se slobodno procjenjuju parametri (regresijskih koeficijenata, veličine pogreške i dr.), za obje skupine ispitanika. Model s uvedenim restrikcijama parametara ili model s fiksnim parametrima - („*constrained model*“) je model u kojem istraživač definira uvjet da su sve relacije (parametri) jednaki za obje skupine ispitanika. Ukoliko se pokaže da ne postoje razlike između ta dva modela, smatrat će se da nema razlike između ispitanika na razini modela, odnosno da ne postoji značajan u učinak moderatora u odnosima između nezavisnih i zavisnih varijabli.

U slijedećem koraku su pomoću hi kvadrat testa ispitane značajnosti razlika u direktnim učincima svake nezavisne varijable na zavisnu između intervencijske i usporedne grupe ispitanika, budući da se ponekad može dogoditi da postoje značajne razlike na razini

pojedinih direktnih učinaka između dva modela, premda nisu utvrđene značajne razlike među grupama na razini cijelog modela.

Konkretno, ispitana je podudarnost strukturalnih modela kako bi se provjerila razlika između intervencijske i usporedne grupe na razini ukupnog modela. Također, ispitana je razlika između ove dvije skupine ispitanika na razini pojedinačnih učinaka dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) i mjere percipirane međugrupne prijete na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina.

Multigrupna usporedba ugniježđenih modela za predviđanje otvorenih i prikrivenih etničkih predrasuda na temelju dispozicijskih i identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijete, dodatno je potkrijepila zaključak da nema značajne razlike između intervencijske i usporedne grupe ispitanika. Razlike nisu značajne, kako na razini ukupnog modela, tako i na razini pojedinačnih učinaka prediktorskih varijabli na kriterijske u modelu ($\chi^2_1=3298,70$; $df_1=1754$; $\chi^2_2=3360,08$; $df_2=1807$; $\chi^2_{diff}=61,38$; $df_{diff}=53$; $p>0,05$) (Tablica 9.). Drugačije rečeno, uvjet istaknute simboličke međugrupne prijete od pripadnika nacionalnih manjina nije doveo do povećanja snage učinka pojedinog dispozicijskog, identitetnog ili situacijskog čimbenika na iskazivanje predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Model u uvjetu istaknute simboličke međugrupne prijete (odgovori sudionika iz intervencijske grupe) podjednako dobro pristaje podacima kao i model u kojemu nije istaknut ovaj uvjet (odgovori sudionika iz usporedne grupe).

Tablica 9.

Multigrupna usporedba ugniježđenih modela za predviđanje otvorenih i prikrivenih etničkih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih i identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje - kod intervencijske i usporedne grupe sudionika

	χ^2	<i>df</i>	<i>RMSEA</i>	<i>AGFI</i>	<i>CFI</i>	χ^2_{diff}	<i>df_{diff}</i>	<i>p</i>
Ugniježđeni modeli								
Model 1 ^a	3298,70	1754	0,04	0,76	0,84			
Model 2 ^b	3360,08	1807	0,04	0,76	0,83	61,38	53	>0,05

^amodel sa slobodno procijenjenim parametrima (*unconstrained model*) u intervencijskoj i usporednoj grupi ispitanika

^bmodel sa fiksnim parametrima standardiziranih regresijskih koeficijenata (*structural weights model*) u intervencijskoj i usporednoj grupi ispitanika

Značajnost pojedinačnih direktnih učinaka (regresijskih koeficijenata) u modelu je prikazana u Tablici 10. Ovdje treba napomenuti da postoje izvjesne razlike između ispitanika iz intervencijske i usporedne grupe u značajnosti pojedinih direktnih učinaka prediktora na kriterije, ali te razlike nisu dovoljno velike da bi se smatrale značajnima. Na primjer, u intervencijskoj grupi samo orijentacija na socijalnu dominaciju doprinosi značajno objašnjenju prikrivenih predrasuda ($\beta=0,28$; $p<0,05$), dok u usporednoj grupi isti kriterij značajno predviđa samo autoritarnost ($\beta=0,24$; $p<0,01$).

Na temelju neznačajnog moderirajućeg učinka percipirane međugrupne prijetnje u modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih etničkih predrasuda možemo zaključiti kako eksperimentalna manipulacija izazivanja osjećaja simboličke ugroženosti od pripadnika nacionalnih manjina nije dovela do veće spremnosti za iskazivanje etničkih predrasuda, niti potenciranja učinka individualnih obilježja ispitanika koji djeluju na iskazivanje takvih međugrupnih stavova. Izostanak učinka moderacije će biti problematiziran u raspravi o rezultatima, budući da se ovi rezultati ne podudaraju s dosadašnjim nalazima i teorijskim očekivanjima.

Tablica 10.

Prikaz parametara direktnih učinaka (B i β), visine značajnosti direktnih učinaka (p; p(BC)), te vrijednosti standardiziranih multiplih regresijskih koeficijenata (R) u multigrupnom modelu predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalnog identiteta, nacionalizma, kozmopolitizma te percipirane međugrupne prijateljstva kao medijatora

		INTERVENCIJSKA GRUPA						USPOREDNA GRUPA					
		B	SE	β	p	p(BS)	R	B	SE	β	p	p(BS)	R
PMP	<--- RWA	0,16	0,07	0,15	0,02	0,08	0,46	0,23	0,06	0,26	0,00	0,00	0,47
	<--- SDO	0,65	0,16	0,31	0,00	0,00		0,59	0,16	0,27	0,00	0,00	
	<--- NI	-0,13	0,07	-0,11	0,07	0,15		-0,17	0,07	-0,15	0,01	0,03	
	<--- NAC	0,59	0,09	0,57	0,00	0,00		0,68	0,10	0,55	0,00	0,00	
	<--- KOZMO	-0,06	0,06	-0,06	0,30	0,34		0,10	0,06	0,10	0,07	0,11	
OP	<--- RWA	0,07	0,06	0,07	0,28	0,40	0,56	0,04	0,05	0,05	0,33	0,51	0,67
	<--- SDO	0,42	0,14	0,23	0,00	0,01		0,26	0,12	0,13	0,04	0,06	
	<--- NI	-0,07	0,06	-0,06	0,24	0,39		0,03	0,05	0,03	0,53	0,70	
	<--- NAC	0,21	0,09	0,24	0,01	0,12		0,11	0,08	0,10	0,20	0,33	
	<--- KOZMO	-0,03	0,05	-0,04	0,50	0,62		-0,00	0,04	-0,01	0,84	0,88	
	<--- PMP	0,43	0,09	0,48	0,00	0,04		0,64	0,08	0,71	0,00	0,00	
PP	<--- RWA	0,02	0,08	0,02	0,78	0,81	0,10	0,21	0,07	0,24	0,00	0,03	0,11
	<--- SDO	0,52	0,19	0,28	0,00	0,03		0,04	0,19	0,02	0,85	0,97	
	<--- NI	0,12	0,08	0,11	0,14	0,37		0,10	0,08	0,09	0,21	0,35	
	<--- NAC	0,12	0,11	0,12	0,29	0,49		-0,04	0,13	-0,04	0,74	0,88	
	<--- KOZMO	-0,14	0,07	-0,15	0,04	0,17		-0,14	0,07	-0,14	0,05	0,20	
	<--- PMP	-0,12	0,11	-0,13	0,29	0,42		0,13	0,11	0,13	0,24	0,30	

$\chi^2=3298,70$; $df=1754$; $N=582$; $n_{IG}=290$; $n_{UG}=292$; $p<0,01$; $CMIN/DF=1,88$; $SRMR=0,12$; $AGFI=0,76$; $RMSEA=0,04$; $CFI=0,84$

Legenda:

OP - otvorene predrasude prema nacionalnim manjinama; PP - prikrivene predrasude prema nacionalnim manjinama; RWA - autoritarnost; SDO - orijentacija na socijalnu dominaciju; NI - nacionalni identitet; NAC - nacionalizam; KOZMO -kozmpolitizam; PMP - percepcija međugrupne prijateljstva; IG - intervencijska grupa; UG - usporedna grupa

RASPRAVA

U ovom je istraživanju promatran odnos između otvorenih i prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama, kao dva međusobno ovisna ali prema teorijskom određenju različita oblika etničkih predrasuda, te odabranih čimbenika za koje se pretpostavlja da djeluju na spremnost iskazivanja ovih međugrupnih stavova. Ti su čimbenici individualna obilježja autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju, te identitetna obilježja izražena kao tri oblika nacionalne vezanosti - nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma. Kao situacijski čimbenik koji utječe na predrasude promatrana je varijabla percipirane međugrupne prijetnje.

Cilj ovoga istraživanja tako je bio ispitati mogućnost predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama na temelju dispozicijskih, identitetnih i situacijskih činitelja – u jedinstvenom modelu. Rezultati su pokazali da pojedini čimbenici unutar modela imaju različitu prediktivnu snagu za predviđanje ova dva oblika etničkih predrasuda. Analiza doprinosa pojedinih čimbenika objašnjenju etničkih predrasuda omogućila je uvid u njihovu relativnu prediktivnu snagu, što je, za razliku od dosadašnje prakse parcijalnog ispitivanja učinkovitosti pojedine mjere, omogućilo kvalitetnije razmatranje unutarnje dinamike etničkih predrasuda. Prednost ovakvog razmjerno obuhvatnog pristupa proučavanju predrasuda je u tome što omogućava odrediti koliko su pogodne ove često korištene mjere za predviđanje predrasudnih stavova kada se uzmu sve zajedno.

U ovom dijelu rada raspravit će se pitanja relativnog doprinosa pojedinačnih dispozicijskih i identitetnih mjera, kao i posredujuća uloga percipirane međugrupne prijetnje u objašnjenju otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina, pri čemu ćemo se prvo osvrnuti na povezanost ovih konstrukata. Najprije ćemo raspraviti odnose između dva oblika etničkih predrasuda te njihove povezanosti s dispozicijskim i identitetnim obilježjima sudionika kao i percepcijom simboličke međugrupne prijetnje, u kontekstu postavljenih hipoteza u istraživanju.

Otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina - dva oblika etničkih predrasuda

Očekivanja o međusobnoj povezanosti otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, te njihovu povezanost s individualnim obilježjima ispitivanim u ovom istraživanju, potkrepljuju rezultati dosadašnjih istraživanja (za pregled vidjeti Dovidio, 2001; Dovidio i sur., 2010). Niska međusobna povezanost otvorenih i prikrivenih predrasuda te njihova različita povezanost s ostalim konstruktima za koje se očekuje da doprinose iskazivanju predrasuda, podudarna je s ranijim nalazima (npr. Meertens i Pettigrew, 1997). Time se potkrepljuje teza da su otvorene i prikrivene predrasuda dva različita oblika predrasuda.

Dosadašnja spoznaje uglavnom upućuju na postojanje suštinske razlike između otvorenih i prikrivenih predrasuda. Tako se otvorene predrasude povezuje s izravnim animozitetom i neprihvatanjem pripadnika vanjske grupe - uslijed percipirane ugroženosti položaja vlastite grupe (Henry i Sears, 2002; Meertens i Pettigrew, 1997), dok se prikrivene predrasude povezuje sa socijalnim distanciranjem i nepokazivanjem pozitivnih emocija prema pripadnicima vanjske grupe, a temelje se na potrebi očuvanja vrijednosti vlastite grupe (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995). Dosadašnja su istraživanja pokazala (npr. Bäckström i Björklund, 2007; Duckitt, 2005; Duckitt i Sibley, 2007) da su različiti dispozicijski i identitetni čimbenici umjereno prediktivni za objašnjavanje otvorenih predrasuda, dok je manje potvrda o njihovoj prediktivnoj snazi za predviđanje prikrivenih predrasuda (Coenders i sur., 2001), ili su pak nalazi nekonzistentni u različitim studijama (npr. Akrami, Ekehammar i Araya, 2000; Van Hiel i Mervielde, 2002; Van Hiel i Mervielde, 2005).

Budući da su u ovom istraživanju utvrđeni bitno drugačiji odnosi između pojedinih obilježja sudionika te otvorenih i prikrivenih predrasuda, opravdano je govoriti o postojanju dva različita oblika etničkih predrasuda.

Otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina značajno su i umjereno povezane s percepcijom međugrupne prijatnje i nacionalizmom, nisko s orijentacijom na socijalnu dominaciju, autoritarnosti i odsustvom kozmopolitizma, i konačno slabo s nacionalnim identitetom kao oblikom „čiste“ nacionalne vezanosti.

Ovi nalazi sukladni su ranijim istraživanjima, prema kojima je izravni animozitet i neprihvatanje pripadnika vanjske grupe najistaknutije kod pojedinaca određenih

predispozicija koji su skloni percipiranju ugroze položaja vlastite grupe. Ovdje predispozicije uključuju izraženost društvenih stavova i vrijednosti svojstvenih autoritarnosti i orijentaciji na socijalnu dominaciju, kao i izraženost nacionalističkih uvjerenja (Bäckström i Björklund, 2007; Duckitt, 2005; Duckitt i Sibley, 2007; Henry i Sears, 2002; Meertens i Pettigrew, 1997). Ovim istraživanjem su, dakle, potvrđene pretpostavke da će veću sklonost iskazivanju otvorenih predrasuda imati pojedinci koji doživljavaju pripadnike nacionalnih manjina kao potencijalnu prijetnju, jer se kod tih pojedinaca javlja izražen strah od gubitka integriteta ili simbola grupe, te sustava kulturnih vrijednosti, običaja i tradicije (Branscombe, Ellemers, Spears i Doosje, 1999; Curşeu, Stoop i Schalk, 2007; Duckitt i Fisher, 2003; Jetten, Postmes i McAuliffe, 2002; McLaren, 2003; Raijman i Semyonov, 2004; Riek, Mania i Gaertner, 2006; Stephan i Stephan, 1985; Stephan i Stephan, 2000). Nadalje, izraženije predrasude će iskazivati pojedinci koji pripadnike nacionalnih manjina smatraju podređenima i manje vrijednima u odnosu na vlastitu grupu, što podrazumijeva nacionalizam, posebno u situacijama istaknutih narušenih ili kompetitivnih međugrupnih odnosa (Brewer, 1999; Čorkalo i Kamenov, 2003; Druckman, 1994; Kosterman i Feshbach, 1989; Li i Brewer, 2004). Više predrasudnih stavova će iskazivati oni pojedinci izraženije orijentacije na socijalnu dominaciju, koji doživljavaju pripadnike nacionalnih manjina inferiornima u smislu društvenog poretka, jer vjeruju da pripadnici drugih naroda svojim zahtjevima za izjednačavanje prava i pristupa resursima narušavaju dominantni položaj većinske grupe (Caricati, 2007; Duckitt, 2005; Duriez, Van Hiel i Kossowska, 2005; Heaven i Connors, 2001; Pratto i sur., 1994; Snellman i Ekehammar, 2005). Konačno, veću otvorenu netrpeljivost prema pripadnicama nacionalnih manjina će iskazivati pojedinci koji ih doživljavaju potencijalno opasnima, odnosno, oni percipiraju veću simboličku prijetnju od nacionalnih manjina, te smatraju da članovi nacionalnih manjina svojim načinom života narušavaju sustav vrijednosti, reda i sigurnosti u državi (Altemeyer, 1998; Cohrs i sur., 2005; Duckitt, 2005; Heaven i Connors, 2001; Heaven i sur., 2006; McFarland, 1998).

Također, veću sklonost iskazivanju otvorenih predrasuda će imati pojedinci koji nisu kozmopolitski orijentirani. Razlog tomu je što kozmopolitski stavovi isključuju animozitet prema pripadnicima pojedinih nacionalnih grupa, pa tako i predrasuda prema pripadnicima drugih naroda - zbog svoje utemeljenosti na principima tolerancije prema različitim kulturama, poistovjećivanja s nadnacionalnom grupom i željom za interakcijom s osobama koje pripadaju različitim kulturama i narodima (Altıntaş i sur. 2013; Brock i Atkinson, 2008; Paredes, 2017; Roberts, 2010; Skey, 2012; Vertovec i Cohen, 2002). U tom smislu su

kozmopolitska uvjerenja povezana s odsustvom međugrupne komparacije, odnosno mogućim negativnim ishodima takve usporedbe.

Neznatna povezanost između otvorenih predrasuda i nacionalnog identiteta upućuje na to da „čisti“ identitet ne mora imati posljedice za iskazivanje netrpeljivosti prema drugima, što je sukladno dosadašnjim spoznajama u pogledu određenja nacionalnog identiteta kao mjere koja ne sadrži komparativnu komponentu prema drugima (Brewer, 1999; Roccas i sur., 2008).

Percepcija simbolične međugrupne prijatnje i ispitivana individualna obilježja pojedinaca u ovom istraživanju ne pokazuju znatniju povezanost s prikrivenim predrasudama. Naime, pojedinačne dispozicijske i identitetne mjere te mjera percipirane međugrupne prijatnje su tek slabo do nisko povezane s prikrivenim predrasudama prema pripadnicama nacionalnih manjina. Štoviše, sve su mjere sličnim intenzitetom povezane s ovim oblikom predrasuda, što isključuje mogućnost uočavanja ključnih obilježja u ovom prediktorskom setu, koja bi bila značajna za iskazivanje prikrivenog oblika etničkih predrasuda. Ovaj nalaz se djelomično mogao očekivati temeljem dosadašnjih istraživanja jer se pokazalo da prikrivene predrasude imaju slabiju kriterijsku valjanost (Coenders i sur., 2001), odnosno da rezultati upućuju na nekonzistentne nalaze u pogledu korelacije prikrivenih predrasuda s mjerama nacionalne identifikacije (npr. Akrami, Ekehammar i Araya, 2000; Van Hiel i Mervielde, 2002; Van Hiel i Mervielde, 2005).

Sukladno očekivanjima temeljenim na dosadašnjim istraživanjima, potvrđena je pozitivna povezanost između dva oblika etničkih predrasuda, kao i povezanost između otvorenih predrasuda te autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju, nacionalizma i percepcije međugrupne prijatnje. Također, potvrđena je negativna povezanost otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina i kozmopolitizma te neznatna povezanost tog oblika predrasuda s nacionalnim identitetom.

Dosadašnja istraživanja nisu omogućila predviđanje odnosa između prikrivenog oblika etničkih predrasuda i dispozicijskih te identitetnih mjera, kao i mjere percipirane međugrupne prijatnje, stoga je ovo istraživanje pružilo vrijedan uvid u te relacije. Naime, pokazalo se kako su sva ispitivana dispozicijska i identiteta obilježja te doživljaj međugrupne prijatnje tek slabo do nisko povezani s prikrivenim predrasudama, stoga nije moguće ponuditi objašnjenje o ključnim obilježjima za koje bi se očekivalo da će doprinosti većoj spremnosti za iskazivanje ovog oblika predrasuda. Dakle, ovim često korištenim mjerama za predviđanje predrasuda, nije moguće predvidjeti vjerojatnost iskazivanja prikrivenih predrasuda, što čini značajan doprinos dosadašnjim spoznajama u ovom području istraživanja.

Odnos između prediktora otvorenih i prikrivenih predrasude: povezanosti dispozicijskih obilježja, identitetnih obilježja te percepcije međugrupne prijete

Prije razmatranja individualnog doprinosa dispozicijskih, identitetnih i situacijskih čimbenika objašnjenju etničkih predrasuda, potrebno je prvo ustanoviti u kakvim su međusobnim odnosima ovi prediktorski sklopovi obilježja pojedinca. Prvo će se prikazati odnosi između pojedinih dispozicijskih, odnosno, identitetnih obilježja. Zatim će se analizirati u kakvom su međusobnom odnosu pojedina dispozicijska obilježja s pojedinim identitetnim obilježjem, te percepcijom međugrupne prijete.

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju, kao dva relevantna dispozicijska obilježja, međusobno su neznajno povezani, što je u skladu s dosadašnjim istraživanjima, koja uglavnom nalaze slabu, ali značajnu povezanost autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju. Ovi nalazi upućuju na to da se radi o dva različita koncepta koji mogu neovisno predviđati predrasude (Altemeyer, 1998; Duckitt, 2005; McFarland, 1998; Pratto i sur., 1994). Kako je ranije istaknuto, ovi često ispitivani društveni stavovi se suštinski razlikuju u percepciji međugrupnih odnosa, motivaciji za derogiranjem grupa i osobinama ličnosti koje su indikativne za pojavu određenog stava (Asbrock, Sibley i Duckitt, 2010; Cantal i sur., 2015; Duckitt, 2005). Pod tim vidom, autoritarnost se odnosi na spremnost derogiranja onih društvenih skupina koje svojim načinom življenja odudaraju od većine i ugrožavaju tradicionalne (grupne) vrijednosti, što posredno ugrožava društvenu koheziju i red (Altemeyer, 1998; Asbrock, Sibley i Duckitt, 2010; Cohrs i sur., 2005; Duckitt, 2005; Heaven i Connors, 2001; Heaven i sur., 2006; McFarland, 1998). Dosadašnja istraživanju sugeriraju da se predrasudni stavovi temelje na udruženom djelovanju autoritarnosti i percipirane prijete integritetu vlastite grupe (npr. McFarland, 2005), odnosno, da je percepcija ugroženosti grupnih vrijednosti i stabilnosti ključni pokretač za formiranje negativnih stavova prema onim pojedincima i grupama koje se ne konformiraju pravilima i vrijednostima većine. S druge strane, izražena orijentacija na socijalnu dominaciju podrazumijeva spremnost na derogaciju onih društvenih grupa koje se smatraju ugrožavajućima u kompetitivnom smislu, odnosno svih skupina koje bi mogle narušiti dominantnu poziciju vlastite grupe (Caricati, 2007; Duckitt, 2005; Duriez, Van Hiel i Kossowska, 2005; Heaven i Connors, 2001; Pratto i sur., 1994; Snellman i Ekehammar, 2005). Pod tim vidom, kompetitivnost se smatra glavnim čimbenikom koji posreduje u odnosu između orijentacije na socijalnu dominaciju i predrasuda (Cohrs i Asbrock, 2009; Esses i sur., 2001). Dakle, orijentiranost na socijalnu dominaciju će

predviđati sklonost negativnim međugrupnim stavovima ukoliko je percipirana prijetnja ugroženosti dominantnog položaja vlastite grupe u društvu. Takva ugroženost bi se percipirala kao nastojanje izjednačavanja položaja manjinske grupe s većinskom u pogledu moći, dostupnih prava ili povlastica.

U ovom istraživanju su kao ključni identitetni čimbenici koji doprinose predrasudama, ispitana tri oblika nacionalne vezanosti - nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam. Budući da je utvrđena značajna umjerena međusobna povezanost ovih fenomena, može se pretpostaviti da postoje razlike među njima, odnosno da bi se mogao očekivati individualni doprinos pojedinog oblika nacionalne vezanosti u predviđanju predrasudnih stavova.

Rukovodeći se očekivanjima proizašlim iz teorijskih određenja nacionalnog identiteta i nacionalizma, nalaz o njihovoj umjerenoj povezanosti potkrepljuje dosadašnje spoznaje o postojanju dva umjereno pozitivno korelirana skupa stavova - patriotizma i nacionalizma (Billig, 1995; Kosterman i Feshbach, 1989; Mummenday, Klink i Brown, 2001; Schatz i Staub, 1997). Također, ovaj nalaz je potvrdio dosadašnje spoznaje o međuovisnosti različitih oblika nacionalne vezanosti u hrvatskom kontekstu (Čorkalo i Kamenov, 2003; Franc, Ivičić i Šakić, 2009).

Kada govorimo o nacionalnom identitetu potrebno je istaknuti da se on u ovom istraživanju odnosi na mjeru „čiste“ unutargrupne (nacionalne) vezanosti bez komparativnog odnosa prema drugim grupama (Brewer, 1999). Ovako definirana mjera predstavlja oblik nacionalne vezanosti koji uključuje samo komponente važnosti pripadanja nacionalnoj grupi za samoodređenje pojedinca, te posvećenosti vlastitom angažmanu u grupi temeljenom na osjećaju privrženosti, bez implikacija na odnose prema drugim grupama i njenim članovima (npr. Roccas i sur., 2008). Dakle, može se govoriti o privrženosti vlastitoj grupi temeljenoj na kognitivnoj samokategorizaciji i afektivnoj vezanosti koja uključuje osjećaje pripadnosti, privrženosti, odgovornosti i nacionalnog ponosa (Bar-Tal, 1993; Billig, 1995; Kelman, 1997). Za razliku od „čiste“ mjere identiteta, nacionalizam, kao oblik nacionalne vezanosti, uključuje dodatnu usporednu i vrijednosnu komponentu. Ova evaluativna dimenzija identifikacije uključuje ideju superiornosti vlastite grupe u odnosu na druge, uz što se nadovezuje spremnost na očuvanje grupnih vrijednosti, centralnih simbola i vodstva (Roccas i sur., 2008). U teorijskom smislu, upravo isticanje nacionalne superiornosti i tendencija derogacije drugih čine razlikovno obilježje između ova dva oblika nacionalne vezanosti (Billig, 1995; Kosterman i Feshbach, 1989; Mummenday, Klink i Brown, 2001; Schatz i Staub, 1997). Štoviše, ovakvo određenje nacionalizma, za razliku od unutargrupne privrženosti koja bi u

ovom istraživanju odgovarala mjeri nacionalnog identiteta, u nizu istraživanja je pokazalo značajnu povezanost s iskazivanjem predrasuda i socijalne distance prema pripadnicima drugih naroda (Balaban, 2013; Brewer, 1999; Čorkalo i Kamenov, 2003; Dimitrova i sur., 2015; Druckman, 1994; Kosterman i Feshbach, 1989; Li i Brewer, 2004; Ljujic, Vedder i Dekker, 2012), te prema imigrantima (npr. Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan, 2010; Hitlan i sur., 2007; Pichler, 2010; Raijman i sur., 2008; Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010; Willis-Esqueda, Hazel Delgado i Pedroza, 2017).

Kozmopolitizam, kao treći ispitani oblik nacionalne vezanosti u ovom istraživanju, uključuje odnos prema vlastitoj i vanjskim grupama, ali su granice vlastite grupe definirane prema drugačijim kriterijima za razliku od nacionalnog identiteta i nacionalizma. Kozmopolitizam podrazumijeva poistovjećivanje s nadređenom grupom građana svijeta, te zajedničke normativne principe temeljene na humanističkim vrijednostima koje dijele svi stanovnici svijeta (Altıntaş i sur. 2013; Brock i Atkinson, 2008; Paredes, 2017; Roberts, 2010; Skey, 2012; Vertovec i Cohen, 2002). Budući da je tendencija za uključivanjem svih ljudi u zajedničku grupu u opreci s principima kategorizacije pojedinaca u pojedinačne grupe i tendencijom isključivanja onih pojedinaca koji se ne smatraju članovima vlastite grupe, povezanost između kozmopolitizma i ostalih oblika nacionalne vezanosti je očekivano negativna.

U našem su istraživanju dobivene slabe do umjerene povezanosti između dispozicijskih i identitetnih obilježja, što sugerira da bi ove varijable mogle samostalno doprinositi tumačenju varijance predrasuda.

Dispozicijsko obilježje autoritarnosti je umjereno povezano s tri oblika nacionalne vezanosti. Ovaj nalaz je očekivan jer se istaknuta nacionalna identifikacija i favoriziranje vlastitog naroda povezuju s većim isticanjem autoritarnih stavova (Allport, 1951/1979; Altemeyer, 1981). Pojedincima kojima je važnija pripadnost grupi imat će potrebu za intenzivnijim angažmanom u grupi, što će kod nekih dovesti do izraženijeg konformiranja i očuvanja vrijednosti i normi grupe, suprotstavljajući se pri tome onima koji je realno ili simbolički ugrožavaju. Ova relacija je još naglašenija u slučaju povezanosti autoritarnosti i nacionalizma. Spremnost na očuvanje integriteta grupe i derogaciju onih koji ju ugrožavaju je istaknutija u komparativnom međugrupnom kontekstu u kojem nacionalistički orijentirani pojedinci reagiraju na temelju uvjerenja o superiornosti vlastite grupe nad ostalima (Brewer, 1999, Mummenday, Klink i Brown, 2001; Roccas i sur., 2008).

Za razliku od autoritarnosti, orijentacija na socijalnu dominaciju je slabo povezana s nacionalizmom i kozmopolitizmom te nije povezana s nacionalnim identitetom. Dakle, kada se govori o orijentaciji na socijalnu dominaciju, može se zaključiti da je motivacija pojedinaca usmjerena na podržavanje hijerarhijskih odnosa među grupama i socijalnu nejednakost kako bi osigurala povoljan položaj vlastite grupe - zbog vlastite koristi, a ne prosperiteta svih članova grupe kojoj pripada. Ovo tumačenje je u skladu s dosadašnjim spoznajama, prema kojima se dominantnost grupe ne definira u terminima većinskih i manjinskih grupa prema nacionalnoj osnovi, već se definira prema posjedovanju pozitivnih materijalnih i simboličkih socijalnih vrijednosti, što takve pojedince dovodi u poziciju da upravljaju ili vladaju grupama koje se nalaze niže na društvenoj ljestvici. U tom smislu pripadnost društvenoj grupi osigurava pojedincu dostupnost resursa za unaprjeđenje vlastitih sposobnosti i pozicije (Duckitt, 2005; Pratto i sur., 1994; Sidanius i Pratto, 1999), odnosno mogućnost za uspostavljanjem ili održavanjem statusnih razlika među grupama (Duckitt, 2010).

Konačno, percepcija međugrupne prijete, kao situacijski čimbenik koji doprinosi etničkim predrasudama, umjereno je povezana s nacionalizmom, ali slabo s nacionalnim identitetom i kozmopolitizmom. Nisko je povezana s orijentacijom na socijalnu dominaciju i s autoritarnosti.

Ovakvi rezultati sukladni su očekivanjima proizašlim iz dosadašnjih istraživanja. Percepcija prijete u međugrupnim odnosima povećava međugrupni animozitet u situacijama u kojima se grupe natječu za resurse ili kada postoji sukob interesa, odnosno kada pojedinci doživljavaju ugroženost integriteta i sustava vrijednosti vlastite grupe (Stephan i Stephan, 2000; Stephan i Renfro, 2002). Osjećaji animoziteta i neprijateljstva prema drugim grupama dodatno su potencirani u situacijama u kojima se pored percepcije međugrupne prijete od članova vanjske grupe pojavljuju osjećaji moralne superiornosti, svojstveni nacionalizmu (npr. Hitlan i sur., 2007; Li i Brewer, 2004; Ogorec, 2008; Rajman i sur., 2008; Velasco González i sur., 2008). S obzirom da procjena međugrupnih odnosa nužno uključuje vrijednosno-afektivnu dimenziju grupne vezanosti, jer se položaj vlastite grupe ocjenjuje u odnosu na vanjsku, očekivana je mala povezanost s nacionalnim identitetom i kozmopolitizmom kao oblicama nacionalne vezanosti kojima je svojstveno poistovjećivanje s vlastitom grupom, bez usporedbi s drugim grupama (Roccas i sur., 2008).

Značajan odnos između percipirane međugrupne prijete i odabranih dispozicijskih obilježja u ovom istraživanju, također je sukladan teorijskim očekivanjima. Kako je ranije istaknuto, strah od gubitka integriteta ili simbola grupe, te sustava kulturnih vrijednosti, običaja i

tradicije, odnosno percipirana simbolička prijetnja (Stephan i Stephan, 2000) čini motivacijsku podlogu autoritarnih reakcija (Duckitt, 2005; McFarland, 2005). Također, doživljaj prijetnje od pripadnika drugih naroda koji bi mogli ugroziti dominantni položaj vlastitog naroda, utjecajnost i pristup resursima, karakterističan je za pojedince orijentirane na socijalnu dominaciju (Sidanius i Pratto, 1999).

U nastavku će biti analizirani učinci dispozicijskih, identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje za predviđanje otvorenih i prikrivenih odnosa prema pripadnicima nacionalnih manjina, unutar jedinstvenog modela.

Predikcija otvorenih i prikrivenih predrasuda: direktni učinci dispozicijskih i identitetnih obilježja te percepcije međugrupne prijetnje

U ovom je istraživanju u okviru prvog problema ispitana mogućnost predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina pomoću dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju), identitetnih mjera (mjera nacionalne vezanosti - nacionalnog identiteta, nacionalizma i kozmopolitizma) i percepcije međugrupne prijetnje. Budući da se testiranjem podudarnosti strukturalnog i empirijskog modela uzimaju u obzir sve relacije među nezavisnim varijablama i dovode u odnos prema zavisnim varijablama, ovom metodom je moguće ispitati relativni prediktivni učinak pojedinog čimbenika.

Rezultati su pokazali da se na temelju odabranih prediktorskih mjera može uglavnom dobro predvidjeti otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, ali ne i prikrivene. U nastavku ćemo najprije komentirati mogućnost predikcije otvorenih, a potom prikrivenih predrasuda.

Percepcija međugrupne prijetnje se pokazala ključnim čimbenikom za predviđanje otvorenih etničkih predrasuda jer objašnjava najveći dio varijance kriterija, uz mjeru orijentacije na socijalnu dominaciju te mjeru nacionalizma - koje su se istakle kao obilježja koja izravno doprinose objašnjenju otvorenih predrasudnih stavova. Dispozicijsko obilježje autoritarnosti te identitetna obilježja nacionalnog identiteta i kozmopolitizma, nisu pokazali značajan izravni učinak na otvorene predrasude.

Ovakvi nalazi su uglavnom očekivani u okviru postavljenih hipoteza, ali se nije moglo sa sigurnošću pretpostaviti koliki će biti relativni učinak pojedine mjere, odnosno, kod kojih mjera će izostati značajni efekti na kriterije zbog prisutnosti ostalih mjera u modelu. U

nastavku ćemo se osvrnuti na značajnost pojedinog čimbenika u predviđanja oba oblika predrasuda s osvrtom na dosadašnje spoznaje u literaturi.

Kao što smo i ranije istaknuli, na temelju rezultata ovog istraživanja može se zaključiti da percepcija međugrupne prijetnje značajno doprinosi otvorenim predrasudama, što je u skladu s drugim istraživanjima (Branscombe i sur., 1999; Curşeu, Stoop i Schalk, 2007; Duckitt i Fisher, 2003; Jetten i sur., 2002; McLaren, 2003; Raijman i Semyonov, 2004; Riek, Mania i Gaertner, 2006; Stephan i Stephan, 1985; Stephan i Stephan, 2000). Integrirana teorija međugrupne prijetnje (Stephan i Stephan, 2000; Stephan i Renfro, 2002) upravo predviđa povećanje međugrupnog animoziteta u situacijama u kojima se grupe natječu za resurse ili kada postoji sukob interesa, odnosno kada pripadnici grupe doživljavaju prijetnju od ostalih grupa. Ta prijetnja može biti realna, odnosno obilježena strahom od fizičkog napada ili gubitka resursa, teritorija, političkog ili ekonomskog utjecaja, te materijalnog blagostanja članova grupe. Percepcija prijetnje može biti i simbolična, odnosno proizlaziti iz straha od gubitka integriteta ili simbola grupe, te sustava kulturnih vrijednosti, običaja i tradicije (Stephan i Stephan, 2000). Upravo smo na taj način mjerili prijetnju u našem istraživanju, koja se pokazala značajno povezanom s otvorenim predrasudama.

Međutim, ovdje je potrebno istaknuti da postoje alternativna objašnjenja odnosa između percipirane međugrupne prijetnje i iskazivanja otvorenih predrasuda. U eksperimentalnoj studiji, Bahns (2015) je utvrdila da predrasude mogu uzrokovati percepciju prijetnje u nedostatku relevantnih informacija o grupi, što bi značilo da se percipiranom prijetnjom može objasniti iskustvo predrasuda, prije nego li sam mehanizam nastanka predrasuda. Ovaj pristup se temelji na modelu opravdavanja i suzbijanja predrasuda (*Justification-Suppression Model*), u odnosu na sociofunkcionalni pristup koji se uglavnom koristi u istraživanjima.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je drugi značajan učinak na otvorene predrasude imala orijentacija na socijalnu dominaciju. Pretpostavlja se da je upravo želja za postizanjem i očuvanjem superiorne pozicije u društvenim odnosima te zagovaranje nejednake raspodjele resursa s pripadnicima inferiorne grupe važna za iskazivanje izravnih predrasudnih stavova (Sidanius i Pratto, 1999; Snellman i Ekehammar, 2005). Kako dosadašnja istraživanja sugeriraju, orijentacija na socijalnu dominaciju je povezana s podržavanjem grupnih konflikata, opresije i diskriminacije (npr. rasizam, etnocentrizam, seksizam), jer se time osigurava akumuliranje resursa i održavanje bolje društvene pozicije vlastite dominantne grupe u odnosu na ostale grupe (Sidanius i Pratto, 1999).

Treći značajni prediktor otvorenih predrasuda u modelu je nacionalizam. U nizu istraživanja (npr. Brewer, 1999; Čorkalo i Kamenov, 2003; Dimitrova i sur., 2015; Kosterman i Feshbach, 1989) se ovaj oblik nacionalne vezanosti pokazao prediktivnim za iskazivanje derogacije prema drugim narodima, s obzirom da uključuje vrijednosnu dimenziju identifikacije kojom se ističe superiornost vlastitog naroda u odnosu na druge, te spremnost na očuvanje grupnih vrijednosti i ustrojstva grupe (Roccas i sur., 2008).

Ostali prediktori - autoritarnost i druga identitetska obilježja (nacionalni identitet i kozmopolitizam) nemaju značajan individualni doprinos u objašnjenju otvorenih etničkih predrasuda u ovom istraživanju. Ovaj nalaz nije posve neočekivan budući da su utvrđene značajne povezanosti između pojedinih prediktorskih mjera koje očito postaju redundantne kada se zajedno uvrštavaju u jedinstveni model. Također, u slučaju mjere nacionalnog identiteta se nije očekivao značajan direktni učinak na etničke predrasude. Naime, rezultati potvrđuju pretpostavku da „čista“ unutargrupna vezanost nema direktnog učinka na otvoreno iskazivanje predrasuda prema drugima, što je važan nalaz u pogledu mogućnosti razlikovanja unutargrupnog poistovjećivanja, unutargrupne pristranosti te međugrupne derogacije (Brewer, 1979; Hinkle i sur., 1989; Hinkle i Brown, 1990; Kosterman i Feshbach, 1989; Roccas i sur., 2008). Rezultati drugih istraživanja pokazuju da se poistovjećivanje s vlastitom grupom ili favoriziranje vlastitog naroda, što bi odgovaralo definiciji nacionalne identifikacije i patriotizma, nije dovoljan preduvjet za predrasudnu reakciju prema pripadnicima drugih naroda (Billig, 1995; Brewer, 1999; Kelman, 1997). Nužan je uvjet međugrupna komparacija, koja dolazi do izražaja kod vrednovanja vlastite grupe u odnosu na vanjsku. Pod tim vidom, iskazivanje nacionalističkih stavova, kao spremnosti na derogaciju pripadnika drugih naroda uslijed izražene unutargrupne vezanosti i nekritičnog stava prema drugim narodima, predstavlja jedino identitetno obilježje koje se može dovesti u izravnu vezu s otvorenim etničkim predrasudama (Billig, 1995; Kosterman i Feshbach, 1989; Mummenday, Klink i Brown, 2001; Schatz i Staub, 1997).

Kozmopolitizam kao oblik (nad)nacionalne vezanosti se u ovom istraživanju pokazao značajno negativno povezanim s iskazivanjem otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, ali se u predikcijskom modelu nije utvrdio njegov značajan učinak na otvorene predrasude. Moglo bi se zaključiti da neprihvatanje identifikacije sa svim građanima svijeta nema značajnijeg učinka na iskazivanje predrasudnih stavova kada se ispituju i ostali odabrani dispozicijski, identitetni čimbenici te percipirana međugrupna prijateljstva. Ovi nalazi samo djelomično podupiru dosadašnje spoznaje o odnosu između kozmopolitizma i

iskazivanja predrasuda (Altıntaş i sur. 2013; Paredes, 2017), budući da se očekivao značajan negativan učinak. Pod vidom ispitivanja otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, možemo zaključiti da su samo percepcija međugrupne prijete, orijentacija na socijalnu dominaciju i nacionalizam pokazali značajan individualni doprinos u korištenom prediktorskom setu.

Drugi kriterij u ovom istraživanju su bile prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina. Slaba povezanost prikrivenih predrasuda s otvorenima, kao i slaba povezanost s ostalim čimbenicima čiji se učinak promatrao u modelu, pokazala je da nisu bili odabrani prediktori koji bi zajednički u značajnoj mjeri doprinosili predviđanju ovog oblika predrasuda. Međutim, na razini pojedinih mjera rezultati upućuju da su dispozicijska obilježja (autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju) te kozmopolitizam imali slabi, ali značajan direktni učinak.

Prikriveni oblici predrasuda poput simboličkog (McConahay i Hough, 1976; Sears i Kinder, 1971, prema Kinder i Sears, 1981), modernog (McConahay, Hardee i Batts, 1981), ambivalentnog (Katz, Wackenhut i Hass, 1986) i averzivnog rasizma (Gaertner i Dovidio, 1986) ispituju tendenciju negiranja pozitivnih emocija prema „objektu“ predrasuda socijalnim distanciranjem, naglašavajući kulturalne razlike između vlastite i vanjske grupe, te potrebu za očuvanjem tradicionalnih vrijednosti vlastite grupe (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995). Motivacija za iskazivanje prikrivenih predrasuda pripisuje se nastojanju pojedinca da se javno odnosi prema drugima na društveno poželjan i politički korektan način (Akrami i Ekehammar, 2005; Dunton i Fazio, 1997; Fazio i sur., 1995), za razliku od otvorenih predrasuda kojima se na izravan način iznose negativni stavovi o ciljanim grupama. Upravo nastojanje pojedinaca da se pozitivno samoprezentiraju kao tolerantne osobe, može biti objašnjenje pozitivnog učinka kozmopolitizma na iskazivanje prikrivenih etničkih predrasuda. Kako je ranije istaknuto, kozmopolitski orijentirani pojedinci temelje svoje stavove na otvorenom i uvažavajućem pristupu prema drugima (Altıntaş i sur. 2013), što kod nekih pojedinaca može biti način samopredstavljanja, prije nego li stvarno uvjerenje. Iz tog razloga bi takvi pojedinci bili spremniji izražavati prikrivane oblike predrasuda, umjesto izravnih (npr. Dunton i Fazio, 1997).

Autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju su također pokazali očekivani direktni učinak na prikrivene etničke predrasude, budući da su u dosadašnjim istraživanjima korištena kao glavna dispozicijska obilježja za predviđanje generalnih predrasuda (za pregled vidjeti Duckitt, 2005).

S obzirom da nisu utvrđeni značajni učinci pojedinih prediktorskih čimbenika u modelu (npr. percepcije međugrupne prijete) očekivanih na temelju dosadašnjih spoznaja, potrebno je razmotriti moguće razloge njihovog izostanka.

Prvo, rezultati pokazuju da se korištenim dispozicijskim i identitetnim mjerama u ovom istraživanju te mjerom percipirane međugrupne prijete, ne može u značajnijoj mjeri predvidjeti tendencija iskazivanja prikrivenih etničkih predrasuda. Vjerojatno bi neka druga obilježja, poput protivljenja afirmativnoj akciji prema pripadnicama nacionalnih manjina, ili neka individualna obilježja vezana uz potrebu iskazivanja socijalno poželjnog ponašanja, mogla bolje predviđati spremnost na iznošenje prikrivenih predrasuda.

Drugo, moguće je da je izostao značajan učinak prediktorskih mjera uslijed manjkavosti vezanih uz mjerni instrument kojim su se ispitivale prikrivene predrasude. Ova pretpostavka se temelji na tek umjereno dobrim metrijskim pokazateljima skale kojom je mjereno prikriveni oblik predrasuda.

Treće, upitna je valjanost definicije prikrivenih predrasuda, s obzirom da percipirana simbolička međugrupna prijete ne predviđa prikrivene predrasude, za koje je prema definiciji karakteristična potreba za očuvanjem tradicionalnih vrijednosti vlastite grupe (Meertens i Pettigrew, 1997; Pettigrew i Meertens 1995).

Na posljednja dva zaključka referirali su se Coenders i suradnici (2001), koji su u svojem istraživanju potvrdili značajnost samo jednog generalnog faktora predrasuda koji pokazuje zadovoljavajuća metrijska obilježja. Sadržaj tog faktora je upućivao na otvorene predrasude. Prisutnost dodatnog faktora su autori okarakterizirali kao „percipiranu kulturnu razliku“, a ne kao prikrivene predrasude.

Pod vidom postavljenih hipoteza o očekivanim direktnim učincima pojedinih dispozicijskih i identitetnih obilježja te percipirane međugrupne prijete na iskazivanje otvorenih i prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama, zaključujemo da su tek djelomično potvrđene početne pretpostavke. Ukupno uzevši, ovim prediktorskim setom moguće je značajno objasniti samo vjerojatnost iskazivanja otvorenih, ali ne i prikrivenih etničkih predrasuda.

Na razini pojedinačnih učinaka prediktora u modelu, pokazalo se da su samo percepcija međugrupne prijete, orijentacija na socijalnu dominaciju te nacionalizam imali direktan učinak na otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, dok je izostao značajan učinak autoritarnosti i kozmopolitizma. U skladu s hipotezom, nacionalni identitet nije imao značajan učinak na otvorene predrasude.

Prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina objasnile su samo mjere autoritarnosti, orijentacije na socijalnu dominaciju te kozmopolitizam, ali s niskim ukupnim doprinosom.

Percepcija međugrupne prijetnje kao medijator odnosa između dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinaca te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina

Rukovodeći se dosadašnjim spoznajama o važnosti konteksta narušenih međugrupnih odnosa za tumačenje dinamike etničkih predrasuda, ovim se istraživanjem nastojalo rasvijetliti odnose između ključnih dispozicijskih i identitetnih varijabli te predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina, uzevši u obzir moguću posredujuću ulogu percipirane međugrupne prijetnje. Pod tim vidom je ispitana posredujuća uloga percipirane simboličke međugrupne prijetnje u odnosu između dispozicijskih i identitetnih mjera te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina.

U dosadašnjim istraživanjima su utvrđeni značajni medijacijski učinci međugrupne prijetnje u odnosima između unutargrupne identifikacije i derogacije članova vanjske grupe (npr. Li i Brewer, 2004; Löw Stanić, 2014; Shook, Hopkins i Koech, 2016; Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010; Willis-Esqueda, Hazel Delgado i Pedroza, 2017). Međutim, međugrupna prijetnja nije ispitivana u kontekstu prikrivenih predrasuda, niti kao prediktor niti kao medijator.

U nastavku će se pojasniti na koji način je percepcija međugrupne prijetnje djelovala na odnos između dispozicijskih obilježja i otvorenih etničkih predrasuda, te na koji način je djelovala na odnos između različitih identitetnih obilježja i otvorenih etničkih predrasuda.

Kao što je i ranije istaknuto, očekivan je značajan medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje na odnos između odabranih dispozicijskih i identitetnih obilježja ispitivanih u ovom istraživanju te etničkih predrasuda.

U ovom istraživanju se pokazalo da je izostao značajan direktni učinak autoritarnosti na otvorene predrasude, te da je značajan samo indirektni učinak – posredstvom percipirane međugrupne prijetnje. Takav nalaz sugerira da je percepcija međugrupne prijetnje u potpunosti medijirala odnos između autoritarnosti i otvorenih predrasuda, odnosno da autoritarnost objašnjava otvorene predrasude samo preko doživljaja prijetnje od pripadnika drugih grupa, ali ne i samostalno.

Također, očekivalo se da će u percepcija međugrupne prijetnje imati značajan posredujući učinak u odnosu između orijentacije na socijalnu dominaciju i otvorenih predrasuda.

Dosadašnja istraživanja su pokazala kako doživljaj prijetnje od pripadnika drugih naroda, koji bi mogli ugroziti dominantni položaj vlastitog naroda i pristup grupnim resursima, rezultira većom spremnošću na iskazivanje predrasudnih stavova kod pojedinaca orijentiranih na socijalnu dominaciju (Balaban, 2013; Duckitt, 2005; Sidanius i Pratto, 1999). Naši rezultati pokazuju da izražena orijentacija na socijalnu dominaciju ima značajan učinak na povećanje percepcije međugrupne prijetnje koja potom ima značajan učinak na veće iskazivanje otvorenih predrasuda. Ovaj nalaz sugerira, sukladno teorijskim pretpostavkama (Duckitt, 2005; Sidanius i Pratto, 1999), da se orijentiranost na socijalnu dominaciju uistinu može okarakterizirati kao otvoreni antagonizam prema pripadnicima nacionalnih manjina koji je pojačan percepcijom ugroženosti položaja vlastite dominantne grupe u društvu. Medijacijski učinak nije potpun, što bi značilo da se učinak orijentacije na socijalnu dominaciju na otvorene predrasude ne može u potpunosti objasniti percepcijom međugrupne prijetnje već je djelomično medijiran percipiranom međugrupnom prijetnjom, a dijelom ima samostalni značajni učinak na iskazivanje otvorenih predrasuda. Vjerojatno neka druga obilježja svojstvena ovoj orijentaciji izravno predviđaju sklonost iskazivanju otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, poput zagovaranja nejednakosti u društvu ili podržavanja hijerarhijskog odnosa među narodima.

Budući da je u mnogim istraživanjima utvrđena značajna medijacijska uloga percipirane prijetnje u odnosu između unutargrupne identifikacije i derogacije članova vanjske grupe (Balaban, 2013; Bizman i Yinon, 2001; Branscombe i sur., 1999; Dimitrova i sur., 2015; Hitlan i sur., 2007; Li i Brewer, 2004; Ljubic, Vedder i Dekker, 2012; Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010; Willis-Esqueda, Hazel Delgado i Pedroza, 2017), te s obzirom na predviđanje da će unutargrupna pristranost biti veća u situacijama istaknutih narušenih ili kompetitivnih međugrupnih odnosa (Brewer, 1999), i u ovom istraživanju se očekivao značajan medijacijski učinak percipirane međugrupne prijetnje u odnosu između identitetnih obilježja i etničkih predrasuda. Rezultati su pokazali kako nacionalizam kao oblik nacionalne vezanosti nema značajan direktni učinak na otvorene predrasude, već ima značajan indirektan učinak - putem percipirane međugrupne prijetnje. Dakle, prisutnost medijatora percipirane međugrupne prijetnje u modelu je u potpunosti posredovao odnos između nacionalizma i otvorenih predrasuda. Drugačije rečeno, strah od gubitka nacionalnih simbola i integriteta države zbog uključivanja nacionalnih manjina u društvo je jedini aspekt nacionalizma, kao nekritičkog oblika nacionalne vezanosti s naglašenim superiornim doživljajem vlastitog naroda, koji dovodi do otvorenog izražavanja predrasudnih stavova prema nacionalnim

manjinama. Ovi nalazi sukladni su ranijim istraživanjima predrasuda adolescenata prema Romima u Srbiji, Bugarskoj i Rumunjskoj (Dimitrova i sur., 2015; Ljujic, Vedder i Dekker, 2012) te međuetničkih odnosa u Americi (Willis-Esqueda, Hazel Delgado i Pedroza, 2017).

Nalaz o tome da percepcija međugrupne prijetnje posreduje u odnosu nacionalizma i otvorenih predrasuda je značajan, jer objašnjava mehanizam preko kojeg su ove dvije varijable povezane, a čija je povezanost dobivena u mnogim istraživanjima (Čorkalo i Kamenov, 2003; Franc, Šakić i Kaliterna-Lipovčan, 2010; Hitlan i sur., 2007; Mummenday, Klink i Brown, 2001; Rajiman i sur., 2008; Wagner, Christ i Heitmeyer, 2010; vidjeti također: Billig, 1995; Kosterman i Feshbach, 1989; Schatz i Staub, 1997). Naši rezultati pokazuju da nekritičko veličanje vlastitog naroda i samo uvjerenje da je vlastiti narod bolji od drugih, nije dovoljan uvjet za izražavanje predrasuda, već uz njega treba postojati i percepcija međugrupne prijetnje.

Temeljem ovog nalaza, moglo bi se pretpostaviti da kognitivna, vrijednosna, ni evaluativna dimenzija nacionalne vezanosti, sama po sebi, ne predviđa značajno sklonost predrasudama, već je percepcija simboličke ugroženosti vlastite grupe, kao situacijski čimbenik značajan za iskazivanje otvorenih predrasuda. Ovaj nalaz podupire dosadašnje spoznaje o tome kako narušeni, kompetitivni ili konfliktni međugrupni odnosi stvaraju kontekst u kojemu se potenciraju relacije između identitetnih obilježja pojedinca i negativnih međugrupnih odnosa (Brewer, 1999; Sherif, 1966; Stephan i Stephan, 2000).

U ovom istraživanju dobiven je i neočekivan nalaz o tome da percepcija međugrupne prijetnje posreduje u odnosu između nacionalnog identiteta i otvorenih predrasuda. Naime, dosadašnja istraživanja su sugerirala da nema značajnog učinka „čiste“ nacionalne identifikacije na otvorene etničke predrasude, jer unutra grupna identifikacija nije dovoljan uvjet za međugrupnu derogaciju (npr. Brewer, 1979; Hinkle i Brown, 1990; Roccas i sur., 2008). Ovaj nalaz je potvrđen i u ovom istraživanju – kada su se ispitivali direktni učinci dispozicijskih i identitetnih mjera te mjere percipirane međugrupne prijetnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina (model bez medijatora). Međutim, kada se u model uvrstio medijator, nacionalni identitet je pokazao značajan negativan indirektni učinak na otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalne manjine. Budući da je moguće da je značajan učinak mjere nacionalnog identiteta u modelu s uvrštenim medijatorom odraz artefakta metode, jer smatramo da je varijabla poprimila obilježja supresor varijable, njen značajan doprinos u predviđanju otvorenih predrasuda bi se trebao interpretirati s oprezom.

Na temelju provjere posredujuće uloge percepcije međugrupne prijetnje u odnosu između dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinaca te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina, možemo zaključiti kako taj situacijski čimbenik za predviđanje predrasuda ima značajnu ulogu u pojašnjenju navedenih odnosa. Kada se u model predviđanja otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina uvrsti percepcija prijetnje kao medijator odnosa između prediktora i kriterija postiže se model koji značajno bolje pristaje podacima i koji razjašnjava odnose među varijablama u odnosu na model bez percipirane međugrupne prijetnje kao medijatora. Naime, pokazalo se kako percipirana simbolička međugrupna prijetnja u potpunosti medijira odnos između autoritarnosti i otvorenih predrasuda, te nacionalizma i otvorenih predrasuda. Također, rezultati upućuju da percepcija međugrupne prijetnje djelomično medijira odnos između orijentacije na socijalnu dominaciju i otvorenih predrasuda. Ostali oblici nacionalne vezanosti (kozmpolitizam i nacionalni identitet) pokazuju neznačajne ili dvojbene učinke – u slučaju mjere nacionalnog identiteta. Rezultati su također pokazali da prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalne manjine uopće ne ovise o razini iskazane percipirane međugrupne prijetnje.

S obzirom da je potvrđena značajna uloga međugrupne prijetnje kao situacijskog čimbenika koji djeluje na odnose između dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinaca te otvorenih etničkih predrasuda, u ovom istraživanju se dodatno nastojalo provjeriti hoće li „ugrožavajući kontekst“ unutar kojeg se ocjenjuje stav prema nacionalnim manjinama povećati učinke pojedinih obilježja pojedinca na sklonost iskazivanju predrasuda, kao što je to bio slučaj u dosadašnjim istraživanjima (npr. Duckitt i Sibley, 2010; Li i Brewer, 2004; Shook, Hopkins i Koech, 2016) Kako bi se provjerila ova pretpostavka učinjena je eksperimentalna manipulacija doživljaja prijetnje, pri čemu je intervencijska grupa bila izložena manipulaciji naglašene simboličke međugrupne prijetnje, dok usporedna grupa ispitanika nije bila izložena ovom uvjetu. Na ovaj način je provjeren moderirajući učinak međugrupne prijetnje, koji će biti pojašnjen detaljnije u nastavku.

Percepcija međugrupne prijatnje kao moderatora odnosa između dispozicijskih i identitetnih obilježja pojedinaca te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicama nacionalnih manjina

Moderirajući učinak percipirane međugrupne prijatnje u ispitivanju učinaka dispozicijskih mjera (autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju) i identitetnih mjera (nacionalni identitet, nacionalizam i kozmopolitizam) te mjere percipirane međugrupne prijatnje na otvorene i prikrivene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina, ispitan je multigrupnom usporedbom modela na dvije skupine ispitanika – intervencijskoj i usporednoj. Kao što se i moglo pretpostaviti na temelju nalaza o neučinkovitoj eksperimentalnoj manipulaciji, analiza rezultata u intervencijskoj i usporednoj grupi dodatno je potvrdila da nema značajnog učinka moderatora u modelu, odnosno, nisu utvrđene razlike između dvije grupe kako na razini ukupnog modela, tako ni na razini pojedinačnih relacija između prediktorskih i kriterijskih varijabli. Drugim riječima, ne može se tvrditi da je izazivanje ugrožavajućeg međugrupnog konteksta dovelo do veće spremnosti na iskazivanje otvorenih niti prikrivenih predrasuda prema nacionalnim manjinama, niti da je takav kontekst djelovao na uvećanje učinka pojedinog individualnog ili situacijskog obilježja na iskazivanje ovih oblika predrasuda.

Može se zaključiti da je ovaj nalaz nije podudaran ranije iznesenim očekivanjima o značajnosti utjecaja istaknutog nepovoljnog međugrupnog odnosa na iskazivanje etničkih predrasuda (npr. Brewer, 1999; Duckitt i Sibley, 2010; Ellemers, Spears i Doosje, 1999; Li i Brewer, 2004; Sherif, 1966; Shook, Hopkins i Koech, 2016; Stephan i Stephan, 2000). Pod tim vidom moguće je ponuditi nekoliko objašnjenja ovakvih rezultata. Percipirana simbolička međugrupna prijatnja možda ima isključivo medijacijski učinak na odnose između individualnih obilježja pojedinca i spremnosti na iskazivanje predrasuda, u smislu korelativnog, a ne kauzalnog odnosa. Odnosno, intervenirajući učinak percipirane međugrupne prijatnje nije toliko izražen da bi proizvodio značajne razlike na razini ukupnog predikcijskog modela. Drugo vjerojatno objašnjenje jest da eksperimentalna manipulacija percipiranom simboličkom prijatnjom nije bila dovoljno snažna ili dovoljno realistična, da bi izazvala značajno negativniju reakciju u intervencijskoj skupini. Konačno, moguće je da je ovakav tip izazivanja simboličke prijatnje - koji se odnosi na isticanje potrebe osiguravanja većih prava i privilegija studentima pripadnicima nacionalnih manjina (poticanje afirmativne akcije) - ne potiče negativne stavove o pripadnicima manjina općenito. Odabir ove manipulacije počivao je na zaključcima koje proizlaze iz integrirane teorije prijatnje (Stephan

i Stephan, 2000) te istraživanja u kojima se ispituje protivljenje afirmativnoj akciji ili pozitivnoj diskriminaciji (npr. Kinder i Sanders, 1996). Smatralo se da će studentima više predstavljati simboličnu ugrozu pomisao da studenti pripadnici manjinskih grupa ugrožavaju njihov dominantni položaj u smislu korištenja prava i privilegija vezanih uz studiranje i kasnije zapošljavanje. No, to se nije pokazalo relevantnim za poticanje iskazivanja etničkih predrasuda u ovom istraživanju.

Nije isključen ni učinak socijalno poželjnog odgovaranja, pri čemu se moglo dogoditi da su sudionici intervencijske grupe namjerno iskazivali manje ekstremne stavove o pripadnicima nacionalnih manjina, nakon pročitane upute o potrebi pružanja podrške pripadnicima nacionalne manjine kako bi im se olakšalo socijalno uključivanje. U tom slučaju bi se moglo pretpostaviti da su pripadnici intervencijske grupe ispitanika iskazivali više prikrivenih oblika predrasuda, za što pak nije bilo potvrde u rezultatima.

Ukupno gledajući, može se zaključiti da bi u budućim istraživanjima trebalo razmotriti kakav način izazivanja prijetnje može značajno potaknuti animozitet prema ciljanoj skupini kako bi se ispitali njegovi učinci na iskazivanje otvorenih i prikrivenih predrasuda, a da ujedno budu etički prihvatljivi.

U nastavku ćemo razmotriti osnovne metodološke nedostatke koji su u ovom istraživanju mogli narušiti valjanost zaključaka, te time i mogućnost uopćavanja rezultata.

METODOLOŠKA OGRANIČENJA U ISTRAŽIVANJU

Kako bi se utvrdio stupanj u kojem je moguće dobivene rezultate uopćiti na različite uvjete, okolnosti i populacije, a koji ovise o načinu mjerenja fenomena i dokazima o odnosima između proučavanih fenomena, potrebno je vrednovati postupak operacionalizacije mjerenja (Milas, 2005). Budući da manjkavosti u postupku operacionalizacije mogu dovesti do smanjene valjanosti zaključaka istraživanja, u ovom dijelu rada ćemo se kratko osvrnuti na one prijetnje valjanosti istraživanja koje mogu utjecati na mogućnost generalizacije rezultata dobivenih u ovom istraživanju.

U ovom je istraživanju odabrana populacija studenata prve godine preddiplomskog studija Sveučilišta u Zagrebu, stoga se dobiveni zaključci mogu uopćiti na ovu populaciju. Iako se radi o sudionicima koji su rođeni i odrastali u različitim dijelovima Hrvatske, pa tako i imaju različita iskustva u odnosima s pripadnicima nacionalnih manjina, opravdano je pretpostaviti da bi se možda dobili drugačiji nalazi da je istraživanje provedeno u dijelovima Hrvatske u kojima je prisutna veća zastupljenost različitih etničkih skupina. Nadalje, naš su uzorak činili sudionici u dobi od 20 godina, pa se rezultati mogu generalizirati samo na mlade, koji još nisu u potpunosti definirali svoje društvene i političke stavove. Razlike u predrasudnim stavovima obzirom na dob su problematizirani i u drugim istraživanjima (npr. Nshom i Croucher, 2014).

Ovim istraživanjem se ispituju osjetljiva društvena pitanja koja su pod utjecajem društvenih i političkih događanja. Podaci u ovom istraživanju su prikupljeni u razdoblju pristupnih pregovora Hrvatske za uključivanje u Europsku uniju, što je obilježavalo intenzivno usklađivanje s propisima i pravima koje članice EU osiguravaju svojim građanima. Primjer takvog usklađivanja je bilo inzistiranje na većoj inkluziji pripadnika nacionalnih manjina, što je kod dijela građana koji su bili protiv uključivanja Hrvatske u EU, izazivalo negodovanje. Ovakvi uvjeti su mogli utjecati na rezultate, primjerice povećati opći doživljaj simboličke prijetnje od nacionalnih manjina kako u intervencijskoj, tako i u usporednoj grupi, što bi moglo djelovati na smanjenu učinkovitost eksperimentalne manipulacije.

Raspodjela muških i ženskih ispitanika u grupe mogla je utjecati na valjanost istraživanja. Naime, grupe u ovom kvaziekperimentalnom istraživanju su formirane tako da su studenti pojedinih studijskih programa sačinjavali intervencijsku ili usporednu grupu. Ispostavilo se da je veći broj sudionika ženskog spola je bio u intervencijskoj grupi, nego u usporednoj. Ovo može biti potencijalna prijetnja unutarnjoj valjanosti, budući da su dosadašnja istraživanja

pokazala da postoje razlike u iskazivanju predrasuda obzirom na spol (npr. Ekehammar, Akrami i Araya, 2003; McDonald, Navarrete i Van Vugt, 2012).

Operacionalizacija varijabli u ovom istraživanju je pokazala izvjesnu manjkavost. Naime, kako bi se osigurala valjanost statističkog zaključka u istraživanju, odnosno mogućnost statističkog dokazivanja povezanosti nezavisne i zavisne varijable koja proizlazi iz primijenjenog nacrtu (Milas, 2005), potrebno je osigurati visoku pouzdanost i konstruktivnu valjanost mjerenja. U protivnom, nepouzdanost zavisne varijable dovodi do rezultata koji su više posljedica nesistematskog i slučajnog variranja, nego li stvarne vrijednosti predmeta mjerenja. S obzirom da je mjera prikrivenih predrasuda pokazivala tek umjerenu visinu pouzdanosti, iako je mjeren ukupni rezultat na samo četiri čestice, možemo pretpostaviti da je ovaj odabir mjernog instrumenta mogao utjecati na smanjenu mogućnost dokazivanja prediktivne snage prediktorskih varijabli u modelu. Također, mjera autoritarnosti nije pokazivala optimalna metrijska obilježja, prvenstveno u pogledu visine pouzdanosti. Vezano uz oslabljenu valjanost statističkog zaključka, potrebno je napomenuti da nisu bili udovoljeni svi preduvjeti za korištenje parametrijskih testova, konkretno, multivarijatna normalnost distribucije korištenih mjera i heteroscedastičan odnos prikrivenih predrasuda i prediktorskog seta, što je moglo utjecati na mogućnost predikcije ovog kriterija u istraživanju.

Konačno, potrebno je uzeti u obzir da su u ovom istraživanju ispitivani odnosi prema svim nacionalnim manjinama, ne ističući pri tom pojedinačne manjine. Ova činjenica je mogla doprinijeti procjenjivanju različitog objekta stava kod ispitanika. Također, možda je ovako određenim objektom stava ispitanicima bio teže evaluirati vlastite stavove, nego što bi im bilo kada bi se ispitivao odnos prema pripadnicima samo jedne nacionalne manjine.

ZAKLJUČAK

Skлонost izražavanju etničkih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj značajno je povezana s nizom individualnih obilježja pojedinaca, te doživljajem percepcije međugrupne prijatnje kao situacijskog obilježja. Međutim, kada se promatra relativni učinak svih obilježja u jedinstvenom modelu, utvrđeno je da samo jedno individualno obilježje - orijentacija na socijalnu dominaciju, zajedno s percepcijom simboličke međugrupne prijatnje, ima značajan direktni učinak na iskazivanje otvorenog oblika predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Drugačije rečeno, iskazivanje otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina može se pripisati prvenstveno utjecaju percepcije simboličke međugrupne prijatnje. Otvorene predrasude se dodatno pripisuju sklonosti pojedinaca za podržavanjem socijalne nejednakosti u društvu, održavajući tako hijerarhijske odnose u društvu, odnosno dominantnu poziciju vlastitog naroda u pristupu moći i resursima.

Druge korištene varijable nisu pokazale značajan direktni učinak na iskazivanje otvorenih predrasuda. No, neke od varijabli imale su indirektno efekte: to su nacionalizam te autoritarnost, ali i orijentacija na socijalnu dominaciju. Njihov odnos s otvorenim predrasudama bio je posredovan percepcijom međugrupne prijatnje. Dakle, izraženi nacionalizam, autoritarnost te orijentacija na socijalnu dominaciju dovode do veće percepcije međugrupne prijatnje, koja potom objašnjava sklonost iskazivanju otvorenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina. Stoga je moguće reći da nacionalizam i autoritarnost predviđaju otvorene predrasude prema pripadnicima nacionalnih manjina kada postoji doživljaj međugrupne prijatnje, budući da su efekti ovih varijabli u potpunosti posredovani učinkom percipirane međugrupne prijatnje.

Moderirajući učinak međugrupne simboličke prijatnje na odnos između dispozicijskih, identitetnih mjera, mjere percipirane međugrupne prijatnje, te otvorenih i prikrivenih predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina, nije se pokazao značajnim. Pod tim vidom, nije dokazana pretpostavka da će izazivanje ugrožavajućeg konteksta utjecati na pojačano iskazivanje etničkih predrasuda, niti da će ovakav kontekst imati učinka na jačanje pojedinačnih učinaka individualnih obilježja te mjere percipirane međugrupne prijatnje na iskazivanje etničkih predrasuda.

Kada je riječ o predviđanju prikrivenih predrasuda, korišteni prediktorski sklop varijabli u ovom istraživanju nije pokazao ukupni značajni učinak, iako su na pojedinačnoj razini

kozmopolitizam i autoritarnost pokazivali slabe direktne učinke. Stoga je moguće zaključiti da je ovim često korištenim mjerama za ispitivanje predrasuda moguće predviđati samo otvorene, ali ne i prikrivene predrasude.

Budući da nije moguće predvidjeti vjerojatnost iskazivanja prikrivenih oblika etničkih predrasuda na temelju korištenih mjera, potrebno je u budućim istraživanjima više pozornosti posvetiti odabiru prediktora koji bi mogli predvidjeti ovaj oblik predrasuda. Također, u budućim istraživanjima bi trebalo provjeriti vrijede li utvrđeni opći odnosi u modelu predikcije etničkih predrasuda prema nacionalnim manjinama općenito i u odnosu prema pojedinačnim nacionalnim manjinama.

Dodatno, preporuča se razmatranje ispitivanja učinaka dodatnih individualnih i situacijskih čimbenika koji bi mogli doprinijeti većem razumijevanju dinamike otvorenih i prikrivenih prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj, a za koje je poznato da imaju učinka na međugrupne stavove. Primjerice, istraživanje učinaka intenziteta kontakata s pripadnicima nacionalnih manjina (Miklikowska, 2017; Shook, Hopkins i Koech, 2016), međugrupnu indiferentnost (Passini, 2017), druge oblike percipirane međugrupne ugroze (Lucassen i Lubbers, 2012), percepciju autohtonosti vlastitog naroda (Martinovic i Verkuyten, 2013), ili pak individualnih obilježja pojedinaca, poput spola (Ekehammar, Akrami i Araya, 2003; Lippa i Arad, 1999; McDonald, Navarrete i Van Vugt, 2012), dobi (Nshom i Croucher, 2014), političkog interesa, stupnja obrazovanja i ekonomskog statusa (Herrera i Butkovich Kraus, 2016).

Implikacije rezultata istraživanja

S obzirom na aktualnost istraživanja etničkih predrasuda i predrasuda prema imigrantima u ovom povijesnom trenutku obilježenom masovnim migracijama u Europi, ovaj rad daje značajan teorijski doprinos razumijevanju dinamike predrasuda. Naime, u potrazi za adekvatnim mjerama koje bi omogućile uključivanje etničkih manjina (i imigranata) u društvo, te njihovu ravnopravnu participaciju u društvu - lišenu predrasuda i diskriminacije od strane većinskog naroda, važno je utvrditi koja to obilježja vezana uz pojedince ili situacije doprinose negativnoj percepciji drugih etničkih grupa. U tom smislu, rezultati ovoga rada relativiziraju značajnost učinaka nekih obilježja (npr. autoritarnosti ili nacionalizma), koje su se u dosadašnjim istraživanjima parcijalno dovodile u odnos prema etničkim predrasudama i tako naglašavale kao ključni čimbenici koji doprinose narušenim međuetničkim odnosima.

Naši rezultati pokazuju da je u predviđanju predrasudnih reakcija potrebno uzeti u obzir više različitih obilježja vezanih uz pojedince i kontekst međugrupnih odnosa. Smatram da je posebno važno u istraživanja uključiti i dodatne mjere koje se odnose na obilježja povijesti odnosa s drugim narodima, obilježja vlasti, ekonomskih prilika u državi, demografije, te drugih međugrupnih i međuinstitucionalnih odnosa koje utječu na međugrupne odnose, a predmet su proučavanja drugih znanstvenih disciplina (npr. Lucassen i Lubbers, 2012). Vjerujem da bi ovakav sveobuhvatan interdisciplinarni pristup omogućio bolje predviđanje i razumijevanje čimbenika destabilizacije međuetničkih odnosa, s ciljem zajedničkog djelovanja na njegovo reduciranje. Ovaj zaključak potkrijepljen je uvidima u postojeće studije koje naglašavaju korisnost multidisciplinarnog pristupa u proučavanju dinamike predrasuda, odnosno istraživanja šireg spektra dispozicijskih i situacijskih čimbenika (npr. Gallego i Pardos-Prado, 2014; Hodson i Dhont, 2015).

Dodatne, praktične implikacije ovog istraživanja mogu biti u tome što ono daje podatke na temelju kojih je moguće osmisliti načine i strategije za smanjenje međuetničke netolerancije među studentskom populacijom u Hrvatskoj. Npr. istraživanje je pokazalo da bi trebalo djelovati na smanjenje percipirane međugrupne prijatnje i mijenjanje društvenih stavova vezanih uz zagovaranje socijalne nejednakosti i nadređeno-podređenih odnosa u društvu, kako bi se umanjila međugrupna isključivost i netolerantan odnos prema nacionalnim manjinama. U tom smislu bi trebalo djelovati na više društvenih razina (Miklikowska, 2017), npr. na razini institucija koje se bave kreiranjem socijalnih politika, medija, lokalnih zajednica, ustanova za odgoj i obrazovanje, te obitelji.

LITERATURA

1. Abrams, D. i Hogg, M. (2010). Social identity and self-categorization. U J. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick i V. Esses (Ur.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. (str. 179-194). London: SAGE Publications Ltd.
2. Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. i Sanford, R.N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
3. Akrami, N., Ekehammar, B. i Araya, T. (2000). Classical and modern racial prejudice: a study of attitudes toward immigrants in Sweden. *European Journal of Social Psychology*, 30(4), 21–32.
4. Akrami, N. i Ekehammar, B. (2005). Personality and Social Sciences: The association between implicit and explicit prejudice: the moderating role of motivation to control prejudiced reactions. *Scandinavian Journal of Psychology*, 46(4), 361–366.
5. Akrami, N. i Ekehammar, B. (2006). Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation: Their Roots in Big-Five Personality Factors and Facets. *Journal of Individual Differences*, 27(3), 117–126.
6. Allport, G. (1954/1979). *The nature of prejudice*. (4th edition). Cambridge, MA: Addison-Wesley.
7. Altemeyer, B. (1981). *Right- Wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
8. Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Altemeyer, B. (1998). The other ‘authoritarian personality.’ U M. Zanna (Ur.) *Advances in experimental social psychology* (vol. 30, str. 47-92). San Diego: Academic Press.
10. Altemeyer, B. (2004). Highly Dominating, Highly Authoritarian Personalities. *The Journal of Social Psychology*, 144(4), 421–447.
11. Altıntaş, M. H., Kurtulmuşoğlu, F. B., Kaufmann, H. R., Harcar, T. i Gündoğan, N. (2013). The development and validation of a Consumer cosmopolitanism scale: the polar opposite of xenophobic attitudes, *Ekonomiska istraživanja – Economic Research*, 26(1), 137-154.
12. Bäckström, M. i Björklund, F. (2007). Structural Modeling of Generalized Prejudice: The Role of Social Dominance, Authoritarianism and Empathy. *Journal of Individual Differences*, 28(1), 10 –17.

13. Bahns, A.J. (2015). Threat as justification of prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(1), 52-74
14. Balaban, Ç.D. (2013). The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice toward Kurds. *Neobjavljeni magistarski rad*. Ankara: Graduate School of Social Sciences Department of Psychology, Middle East Technical University.
15. Banaji, M. R. i Hardin, C. D. (1996). Automatic stereotyping. *Psychological Science*, 7(3), 136–141.
16. Bar-Tal, D. (1993). Patriotism as fundamental beliefs of group members. *Politics and the Individual*, 3(2), 45–62.
17. Barnes, J., Cote J., Cudeck, R. i Malthouse, E. (2001). Factor analysis checking assumptions of normality before conducting factor analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 10(1,2), 79-81.
18. Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
19. Becker, J.C., Wagner, U. i Christ, O. (2011). Consequences of the 2008 financial crisis for intergroup relations: The role of perceived threat and causal attributions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(6), 871–885.
20. Bentler, P.M. (2005). *EQS 6 structural equations program manual*. Encino, CA: Multivariate Software (www.mvsoft.com).
21. Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage publications.
22. Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. i Radley, A. (1988). *Ideological dilemmas: A social psychology of everyday thinking*. London: Sage.
23. Bizman, A. i Yinon, Y. (2001). Intergroup and Interpersonal Threats as Determinants of Prejudice: The Moderating Role of In-Group Identification. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(3), 191–196.
24. Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *Pacific Sociological Review*, 1(1), 3-7.
25. Bobo, L.D. (1999). Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and race relations. *Journal of Social Issues*, 55(3), 445-472.
26. Bogardus, E. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299–308.

27. Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R. i Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. U N. Ellemers, R. Spears, i B. Doosje (Ur.) *Social identity: Context, commitment, content*, (str. 35–58). Oxford: Blackwell Science.
28. Brauer, M., Wasel, W. i Niedenthal, P. (2000). Implicit and explicit components of prejudice. *Review of General Psychology*, 4(1), 79–101.
29. Brewer, M.B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86(2), 307-324.
30. Brewer, M.B. (1999). The Psychology of Prejudice: Ingroup Love or Outgroup Hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444.
31. Brewer, M.B. (2001). Ingroup Identification and Intergroup Conflict: When Does Ingroup Love Become Outgroup Hate? U R.D. Ashmore, i L. Jussim, L. (Ur). *Self and Identity: Fundamental Issues. Rutgers Series On Self And Social Identity, Volume 1*. (str. 2-41). New York Oxford: Oxford University Press.
32. Brock, G. i Atkinson, Q.D., (2008). What can examining the psychology of nationalism tell us about our prospects for aiming at the cosmopolitan vision? *Ethical Theory and Moral Practice*, 11(2), 165-179.
33. Brown, R. (2000). Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 745–778.
34. Brown, R., Condor, S., Mathews, A., Wade, G. i Williams, J. (1986). Explaining intergroup differentiation in an industrial organization. *Journal of Occupational Psychology*, 59(4), 273-286.
35. Brown, R. i Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 37(1), 255–343.
36. Brown, T.A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research - Methodology in the Social Sciences*. The Guilford Press: New York, London.
37. Buterin, M. i Jagić, S. (2013). Attitudes of croatian high school students to minority groups. *Informatologia*, 46(4), 322-332.
38. Cantal, C., Milfont, T. L., Wilson, M. S. i Gouveia, V. V. (2015). Differential effects of right-wing authoritarianism and social dominance orientation on dimensions of generalized prejudice in Brazil. *European Journal of Personality*, 29(1), 17–27.
39. Caricati, L. (2007). The Relationship between Social Dominance Orientation and Gender: The Mediating Role of Social Values. *Sex Roles*, 57(3), 159–171.

40. Castano, E., Yzerbyt, V., Paladino, M-P. i Sacchi, S. (2002). I Belong, Therefore, I Exist: Ingroup Identification, Ingroup Entitativity, and Ingroup Bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(2), 135-143.
41. Citrin, J., Wong, C. i Duff, B. (2001). The meaning of American national identity: Patterns of ethnic conflict and consensus. U R. D. Ashmore i L. Jussim (Ur.) *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction, Rutgers Series on Self and Social Identity - Volume 3*, (str. 71-99). New York, Oxford University Press.
42. Coenders, M., Scheepers, P., Sniderman, P.M. i Verberk, G. (2001). Blatant and subtle prejudice: dimensions, determinants and consequences; some comments on Pettigrew and Meertens. *European Journal of Social Psychology*, 31(3), 281–297.
43. Cohrs, J.C., Moschner, B. Maes, J. i Kielmann, S. (2005). The Motivational Bases of Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation: Relations to Values and Attitudes in the Aftermath of September 11, 2001. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1425-1434.
44. Cohrs, J. C. i Asbrock F. (2009). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(2), 270–289.
45. Cottrell, C. A. i Neuberg, S. L. (2005). Different emotional reactions to different groups: A sociofunctional threat-based approach to “prejudice” . *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(5), 770–789.
46. Cramer, D.(2003). *Advanced quantitative data analysis*. Maidenhead: Open University Press
47. Chrisp, R.J. i Beck, S.R. (2005). Reducing Intergroup Bias: The Moderating Role of Ingroup Identification. *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(2), 173–185.
48. Cohen, J., Cohen, P., West, S. G. i Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple regression/ correlation analysis for the behavioral sciences*, 3rd ed. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
49. Curșeu, P. L., Stoop, R. i Schalk, R. (2007). Prejudice toward immigrant workers among Dutch employees: Integrated threat theory revisited. *European Journal of Social Psychology*, 37(1), 125–140.
50. Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju: Što se promijenilo tijekom šest godina u Vukovaru? *Migracijske i etničke teme*, 24(3), 189-216.

51. Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (2003). National identity and social distance: Does in-group loyalty lead to outgroup hostility? *Review of Psychology*, 10(2), 85-94.
52. Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 5–18.
53. Dimitrova, R., Buzea, C., Ljubic, V. i Jordanov, V. (2015). Nationalistic attitudes and perceived threat determine romaphobia among Bulgarian and Romanian youth. *Revista de Asistență Socială*, 14(3), 33-47
54. Dollard, J., Doob, L., Miller, N. E., Mowrer, O. i Sears, R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven, CT:Yale University Press.
55. Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (2004). Aversive racism. U M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology (Vol. 36)*, (str. 1–51). San Diego, CA: Academic Press.
56. Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (2010). Aversive racism. U J. Levine i M. Hogg (Ur.), *Encyclopedia of group processes & intergroup relations*, (str. 49-53). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
57. Dovidio, J. F., Kawakami, K. i Beach, K. R. (2001). Implicit and explicit attitudes: Examination of the relationship between measures of intergroup bias. U R. Brown i S. L. Gaertner (Ur.), *Blackwell Handbook of Social Psychology (Vol. 4, Intergroup Relations)*, (str. 175-197). Oxford, UK.: Blackwell.
58. Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B. i Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33(5), 510–540.
59. Dovidio, J.F. (2001). On the nature of contemporary prejudice: the third wave. *Journal of Social Issues*, 57(4), 829-849.
60. Dovidio, J.F. , Hewstone, M., Glick, P. i Esses, V.M. (2010). Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview. U J.F. Dovidio, M.Hewstone, P. Glick i V. M. Esses (Ur.) *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, (str.3-29). London: SAGE Publications Ltd.
61. Druckman, D. (1994). Nationalism, patriotism, and group loyalty: a social psychological perspective. *Mershon international studies review*, 38(1), 43-68.
62. Duckitt, J. (1989). Authoritarianism and group identification: A new view of an old construct. *Political Psychology*, 10(1), 63-84.

63. Duckitt J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. U Zanna M. P. (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 33, str. 41-113). San Diego, CA: Academic Press.
64. Duckitt, J. (2005). Personality and prejudice. U J. F. Dovidio, P. Glick i L.A. Rudman (Ur.). *On the Nature of Prejudice - Fifty Years after Allport*, (str. 395-412). Oxford, UK.: Blackwell Publishing Ltd.
65. Duckitt, J. (2006). Differential Effects of Right Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation on Outgroup Attitudes and Their Mediation by Threat From and Competitiveness to Outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684-696.
66. Duckitt, J. (2010). Historical overview. U J. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, i V. Esses (Ur.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. (str. 29-45). London: SAGE Publications Ltd.
67. Duckitt, J., Wagner C., du Plessis I. i Birum I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: Testing a dual process model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 75-93.
68. Duckitt, J. i Fisher, K. (2003). Social threat, worldview, and ideological attitudes. *Political Psychology*, 24(1), 199-222.
69. Duckitt, J. i Sibley, C.G. (2007). Right Wing Authoritarianism, Social Dominance Orientation and The Dimensions of Generalized Prejudice. *European Journal of Personality*, 21(2), 113–130.
70. Duckitt, J. i Sibley C. G. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice. *European Journal of Personality*, 24(7), 583-601.
71. Dunton, B. C. i Fazio, R. H. (1997). An individual difference measure of motivation to control prejudiced reactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 316–326.
72. Duriez, B. i Van Hiel, A. (2002). The March of Modern Fascism. A comparison of Social Dominance Orientation and Authoritarianism. *Personality and Individual Differences*, 32(7), 1199–1213.
73. Duriez, B., Van Hiel, A. i Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and Social Dominance in Western and Eastern Europe: The Importance of the Sociopolitical Context and of Political Interest and Involvement. *Political Psychology*, 26(2), 299-320.

74. Ekehammar, B., Akrami, N. i Araya, T. (2003). Gender differences in implicit prejudice. *Personality and Individual Differences*, 34(8), 1509-1523.
75. Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M. i Zakrisson, I. (2004). What Matters Most to Prejudice: Big Five Personality, Social Dominance Orientation or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18(6), 463–482.
76. Ellemers, N., Kortekaas, P. i Ouwerkerk, J. W. (1999). Self-categorisation, commitment to the group, and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3), 371-389.
77. Ellemers, N., Spears, R. i Doosje, B. (1999). *Social identity: Context, commitment, content*. Oxford, England: Blackwell Publishers.
78. Esses, V., Dovidio, J., Jackson, L. i Armstrong, T. (2001). The immigration dilemma: the role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues*, 57(3), 389–413.
79. Fazio, R. H. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. U M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 23, str. 75-109). New York: Academic Press.
80. Fazio, R. H., Jackson, J. R., Dunton, B. C. i Williams, C. J. (1995). Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(6), 1013–1027.
81. Fazio, R.H. i Olson, M.A. (2014). The MODE model: Attitude-Behavior Processes as a Function of Motivation and Opportunity. U J. W. Sherman, B. Gawronski i Y. Trope (Ur.), *Dual theories of the social mind*, (str.155-172). New York: Guilford Press
82. Feldman, S. (2003). Enforcing Social Conformity: A Theory of Authoritarianism. *Political Psychology*, 24(1), 41-74.
83. Finlayson, A. (1998). Ideology, discourse and nationalism. *Journal of Political Ideologies*, 3(1), 99-118.
84. Fishbein, M. i Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
85. Fiske, S.T., Cuddy, A.J.C., Glick, P. i Xu, J. (2002). A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow From Perceived Status and Competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902.

86. Foels, R. (2006). Ingroup favoritism and social self-esteem in minimal groups: changing a social categorization into a social identity. *Current Research in Social Psychology*, 12(3), 38-53.
87. Franc, R., Ivičić, I. i Šakić, V. (2009). Oblici domoljublja i izraženost hrvatskog nacionalnog identiteta. *Društvena istraživanja*, 18(3), 393-415.
88. Franc, R., Šakić, V. i Kaliterna-Lipovčan, Lj. (2010). Percipirane posljedice doseljavanja i stav prema doseljavanju. *Društvena istraživanja*, 19(3), 421-440.
89. Gaertner, S. L. i Dovidio, J. F. (1986). The aversive form of racism. U J. F. Dovidio i S. L. Gaertner (Ur.), *Prejudice, discrimination, and racism* (str. 61–89). Orlando, FL: Academic Press.
90. Gaertner, S. L. i McLaughlin, J.P. (1983). Racial Stereotypes: Associations and Ascriptions of Positive and Negative Characteristics. *Social Psychology Quarterly*, 46(1), 23-30.
91. Gallego, A. i Pardos-Prado, S. (2014). The big five personality traits and attitudes towards immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(1), 79-99.
92. Gamst, G. C., Liang, C. T., i Der-Karabetian, A. (2011). Racism and prejudice-related measures. In *Handbook of multicultural measures*. (str. 251-335). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
93. Green, E.G.T. (2009). Who Can Enter? A Multilevel Analysis on Public Support for Immigration Criteria across 20 European Countries. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(1), 41–60.
94. Greenberg, J., Pyszczynski, T. i Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. U R. E Baumeister (Ur.), *Public self and private self* (str.189-212). New York: Springer-Verlag.
95. Greenberg, J., Landau, M., Kosloff, S. i Solomon, S. (2009). How Our Dreams of Death Transcendence Breed Prejudice, Stereotyping, and Conflict -Terror Management Theory. U T.D. Nelson (Ur.). *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*, (str. 309-332). New York, Hove: Psychology Press Taylor & Francis Group.
96. Greenwald, A. i Banaji, M. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4–27.
97. Greenwald, A.G., Poehlman, T.A., Uhlmann, E.L. i Banaji, M.R. (2009). Understanding and Using the Implicit Association Test: III. Meta-Analysis of Predictive Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 17–41.

98. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. i Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. Maxwell Macmillan International Editions.
99. Hamilton, D.L. (1891). Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior. Hillsdale, NY: Erlbaum.
100. Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication Monographs*, 76(4), 408–420.
101. Heartherton, T.F., Kleck, R.E., Hebl, M.R. i Hull, J.G. (2000). *The social psychology of stigma*. New York: Guilford Press.
102. Heaven, P. i Bucci, S. (2001). Rightwing authoritarianism, social dominance orientation and personality: An analysis using the IPIP measure. *European Journal of Personality*, 15(1) 49–56.
103. Heaven, P.C.L. i Connors, R.J. (2001). A note on the value correlates of social dominance orientation and right-wing authoritarianism. *Personality and individual differences*, 31(6), 925-930.
104. Heaven, P.C.L., Organ, L., Supavadeepravit, S. i Leeson, P. (2006). War and prejudice: A study of social values, right-wing authoritarianism, and social dominance orientation. *Personality and Individual Differences*, 40(3), 599–608.
105. Herrera M.,Y. i Butkovich Kraus, N. (2016). Pride Versus Prejudice: Ethnicity, National Identity, and Xenophobia in Russia. *Comparative Politics*, 48(3), 293-315.
106. Hinkle, S., Taylor, L. A., Fox-Cardamone, D. L. i Crook, K. F. (1989). Intragroup identification and intergroup differentiation: A multi- component approach. *British Journal of Social Psychology*, 28(4), 305-317.
107. Hinkle, S. W. i Brown, R. J. (1990). Intergroup comparisons and social identity: Some links and lacunae. U D. Abrams i M. A. Hogg (Ur.), *Social identity theory: Constructive and critical advances* (str. 48-70). Hemel Hempstead, England: Harvester Wheatsheaf.
108. Hitlan, R. T.Carrillo, K.Aikman, S. N. i Zarate, M. A. (2007). Attitudes toward immigrant groups and the September 11th Terrorist Attacks . *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(2), 1–18.
109. Hjern, M. i Nagayoshi, K. (2011). The composition of the minority population as a threat: Can real economic and cultural threats explain xenophobia? *International Sociology*, 26(6), 815–843.
110. Henry, P. J. i Sears, D. O. (2002). The Symbolic Racism 2000 scale. *Political Psychology*, 23(2), 253-283.

111. Hodson G. i Dhont K. (2015). The person-based nature of prejudice: Individual difference predictors of intergroup negativity. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 1–42.
112. Holmbeck, G. N. (1997). Toward terminological, conceptual, and statistical clarity in the study of mediators and moderators: Examples from the child-clinical and pediatric psychology literatures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(4), 599-610.
113. Hu, L. i Bentler, P. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
114. Jackson, J. W. (2002). Intergroup attitudes as a function of different dimensions of group identification and perceived intergroup conflict. *Self and Identity*, 1(1), 11-33.
115. Jetten, J., Postmes, T. i Mcauliffe, B.J. (2002) ‘We’re all individuals’: group norms of individualism and collectivism, levels of identification and identity threat. *European Journal of Social Psychology*, 32(2), 189–207.
116. Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A W. i Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.
117. Jost, J.T., Banaji, M.R. i Nosek, B.A. (2004). A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919.
118. Katz, D. (1960). The functional approach to the measurement of attitudes. *Public Opinion Quartely*, 24(2), 163-204.
119. Katz, D. i Braly, K. (1933). Racial stereotypes in one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28(3), 280–290.
120. Katz, I., Wackenhut, J. i Hass, R.G. (1986). Racial ambivalence, value duality, and behavior. U J. E Dovidio i S. L. Gaertner (Ur.), *Prejudice, discrimination, and racism* (str. 35-60). Orlando, FL: Academic Press.
121. Kelman, H.C (1997). Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions. U Bar-Tal, D., Staub, E. (Ur). *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Nelson-Hall Publishers. Chicago.
122. Kinder, D.R. i Sears, D.O. (1981). Prejudice and Politics: Symbolic Racism Versus Racial Threats to the Good Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(3) 414-431.

123. Kinder, D.R. i Sanders, L. M. (1996). Threat and advantage. U D.R. Kinder i L.M. Sanders (Ur.), *Divided by color: racial politics and democratic ideals*. (str. 49-91). Chicago: University of Chicago Press.
124. Kline, R.B (2010). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling - Methodology in the Social Sciences*. The Guilford Press: New York, London.
125. Kosterman, R. i Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257-274.
126. Korunić, P. (2005). Nacija i nacionalni identitet. *Revija za sociologiju*, 36(1-2), 87-105.
127. Leoussi, A.S. (2001). *Encyclopaedia of Nationalism*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
128. Levin, S. i Sidanius, J. (1999). Social Dominance and Social Identity in the United States and Israel: Ingroup Favoritism or Outgroup Derogation? *Political Psychology*, 20(1), 99-126.
129. Levin, S., Federico, C.M., Sidanius, J. i Rabinowitz, J.L. (2002). Social Dominance Orientation and Intergroup Bias: The Legitimation of Favoritism for High-Status Groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(2), 144-157.
130. Li, Q. i Brewer, MB. (2004). What does it mean to be an american? Patriotism, nationalism, and American identity after 9/11. *Political Psychology*, 25(5), 727-739.
131. Lippa, R. i Arad, S. (1999). Gender, personality, and prejudice: The display of authoritarianism and social dominance in interviews with college men and women. *Journal of Research in Personality*, 33(4), 463-493.
132. Löw Stanić, A. (2014). Provjera postavki teorije međugrupne prijete u višetničkoj zajednici nakon sukoba. *Neobjavljena doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
133. Lucassen, G. i Lubbers, M. (2012). Who fears what? Explaining far-rightwing preference in Europe by distinguishing perceived cultural and economic ethnic threats. *Comparative Political Studies*, 45(5), 547– 574.
134. Ljujic, V., Vedder, P. i Dekker, H. (2012). Romaphobia among Serbian adolescents: the role of national in-group attitudes and perceived threat. *Political Psychology*, 33(6), 911-924.
135. Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L. i Semin, G. (1989). Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 981-993

136. Mackie, D. M., Devos, T. i Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 602–616.
137. Máiz, R. (2003). Framing the nation: three rival versions of contemporary nationalist ideology. *Journal of Political Ideologies*, 8(3), 251–267.
138. Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V., Milne, A. B. i Jetten, J.(1994). Out of mind but back in sight: Stereotypes on the rebound. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5), 808– 817.
139. MacKinnon, D. P., Krull, J. L. i Lockwood, C. M. (2000). Equivalence of the mediation, confounding and suppression effect. *Prevention Science*, 1(4), 173-181.
140. Martinovic B. i Verkuyten M. (2013). “We were here first, so we determine the rules of the game”: Autochthony and prejudice toward outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 43(7), 637–647.
141. McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale. U J. Dovidio i S. Gaertner (Ur.), *Prejudice, discrimination, and racism* (str. 91–125). Orlando, FL: Academic Press.
142. McConahay, J. B. i Hough, J., Jr. (1976). Symbolic racism. *Journal of Social Issues*, 32(2), 23–45.
143. McConahay, J. B., Hardee, B. B. i Batts, V. (1981). Has racism declined in America? It depends on who is asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, 25(4), 563–579.
144. McCrone, D. (1998). Nation as state: Nationalism and state-building. *USociology of Nationalism: Tommorrow's Ancestors* (str. 85-101). London USA Canada: Routledge.
145. McCrone, D. i Bechhofer, F. (2008). National Identity and Social Inclusion. *Ethnic and Racial Studies*, 31(7), 1245-1266.
146. McDonald, R. P. i Ho, M.-H. R. (2002). Principles and practice in reporting structural equation analyses. *Psychological Methods*, 7(1), 64-82.
147. McDonald, M., Navarrete, C.D. i van Vugt, M. (2012). Evolution and the psychology of intergroup conflict: The “male warrior” hypothesis. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 367(1589), 670-679.
148. McFarland, S. (1998). The effects of authoritarianism and social dominance upon American students’ attitudes toward attacking Iraq. *Psicología Política*, 27, 119-130.

149. McFarland, S.G. (2005). On the Eve of War: Authoritarianism, Social Dominance, and American Students' Attitudes Toward Attacking Iraq. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(3), 360-367.
150. McLaren, L. M. (2003). Anti-Immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants. *Social Forces*, 81(3), 909–936.
151. Meertens, R.W. i Pettigrew, T.F., (1997). Is subtle prejudice really prejudice? *Public Opinion Quarterly*, 61(1) 54-71.
152. Mesić, M. i Bagić, D. (2011). Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima. *Migracijske i etničke teme*, 27(1), 7–38.
153. Miklikowska, M. (2017). Development of anti-immigrant attitudes in adolescence: The role of parents, peers, intergroup friendships, and empathy. *British Journal of Psychology*, 108(3), 626–648
154. Milas, G. (2005). Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap
155. Mummendey, A., Klink, A. i Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40(2), 159–172.
156. Newby-Clark, I. (2010). Racial ambivalence theory. U J. Levine, i M. Hogg (Ur.), *Encyclopedia of group processes & intergroup relations*, (str. 676-677). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
157. Newcomb, T.M. (1950). *Social psychology*. New York: Dryden.
158. Nshom, E. i Croucher, S. M. (2014). Threats and attitudes toward Russian-speaking immigrants: A comparative study between younger and older Finns. *Russian Journal of Communication*, 6(3), 308-317.
159. Nicol, A.A.M., Charbonneau, D. i Boies, K. (2007). Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation in a Canadian Military Sample. *Military Psychology*, 19(4) 239–257.
160. O'Brien, R.M. (2007). A Caution Regarding Rules of Thumb for Variance Inflation Factors. *Quality & Quantity*, 41(5), 673–690.
161. Ogorec, M. (2009). Novi oblici ugroza i nacionalna sigurnost u percepciji hrvatskih građana. *Društvena istraživanja*, 18(3), 339-353.

162. Olson, M.A. (2009). Measures of Prejudice. U T.D. Nelson (Ur.). *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*, (str. 367-386). New York, Hove: Psychology Press Taylor & Francis Group.
163. Ong, J. (2009) The cosmopolitan continuum: Locating cosmopolitanism in media and cultural studies. *Media, Culture & Society*, 31(3), 449–466.
164. Oskamp, S. i Schultz, W.P. (2005). *Attitudes and opinions (3rd edition)*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
165. Paredes, C.L. (2017). Tolerance toward immigrants as a dimension of cosmopolitanism: explaining attitudes toward immigrants in Houston. *Sociological Spectrum*, 1-22.
166. Park, B. i Judd, C.M. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 108–130.
167. Passini, S. (2017). Subtle Prejudice and Conformism: The Intergroup Indifference. *International Journal of Psychological Research*, 10(1), 25-34.
168. Pettigrew, T. F. i Meertens R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57–75.
169. Petz, B., Kolesarić, V. i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika - Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
170. Phelps, E.A., O'Connor, K.J., Cunningham, W.A., Funayama, E.S., Gatenby, J.C., Gore, J.C. i Banaji, M.R. (2000). Performance on indirect measures of race evaluation predicts amygdala activation. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 12(5), 729–738.
171. Pichler, F. (2010). Foundations of anti-immigrant sentiment: The variable nature of perceived group threat across changing European societies, 2002–2006. *International Journal of Comparative Sociology*, 51(6) 445–469.
172. Plant, E. A i Devine, P. G. (1998). Internal and external motivation to respond without prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 811–832.
173. Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. i Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763.
174. Preacher, K. J. i Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36(4), 717-731.

175. Pyszczynski, T., Solomon, S. i Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. New York: American Psychological Association.
176. Raijman, R. i Semyonov, M. (2004). Perceived threat and exclusionary attitudes toward foreign workers in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 27(5), 780-799.
177. Raijman, R., Davidov, E., Schmidt, P. i Hochman, O. (2008). What Does a Nation Owe Non-Citizens? National Attachments, Perception of Threat and Attitudes towards Granting Citizenship Rights in a Comparative Perspective. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(2-3), 195-220.
178. Reinartz, W., Haenlein, M. i Henseler, J. (2009). An Empirical Comparison of the Efficacy of Covariance-Based and Variance-Based SEM. *International Journal of Research in Marketing*, 26(4), 332-344.
179. Riek, B.M., Mania, E.W. i Gaertner, S.L. (2006). Intergroup Threat and Outgroup Attitudes: A Meta-Analytic Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 336-353.
180. Roberts, K. (2010). Cosmopolitanism. U R. Jackson i M. Hogg (Ur.), *Encyclopedia of identity*. (str. 147-151). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
181. Robins, J.M. i Greenland, S. (1992). Identifiability and Exchangeability for Direct and Indirect Effects. *Epidemiology*, 3(2), 143-155.
182. Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S., Halevy, N. i Eidelson, R. (2008). Toward a Unifying Model of Identification With Groups: Integrating Theoretical Perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 280-306.
183. Rosenblatt, P.C. (1964). Origins and effects of group ethnocentrism and nationalism. *Journal of Conflict Resolution*, 8(2), 131-146.
184. Rothbart, M. i Taylor, M. (1992). Category labels and social reality: Do we view social categories as natural kinds? U G. R. Semin i K. Fiedler (Ur.), *Language, interaction and social cognition* (str. 11-36). London: Sage.
185. Rudman, L. A., Greenwald, A. G., Mellott, D. S., i Schwartz, J.L.K. (1999). Measuring the automatic components of prejudice: Flexibility and generality of the Implicit Association Test. *Social Cognition*, 17(4), 1-29.
186. Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice*. Berkeley, CA: University of California Press.
187. Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 366-85.

188. Schatz, R. T. i Staub, E. (1997). Manifestations of blind and constructive patriotism. In D. Bar-Tal i E. Staub (Ur.) *Patriotism: in the lives of individuals and nations*, (str. 229-246). Chicago: Nelson-Hall.
189. Sears, D. i Kinder, D. (1971). Racial Tensions and Voting in Los Angeles. U W. Hirsch (Ur), Los Angeles: Viability and Prospects for Metropolitan Leadership (str. 51-88). New York: Praeger.
190. Shamir M. i Sagiv-Schifter T. (2006). Conflict, identity, and tolerance: Israel and the Al-Aqsa intifada. *Political Psychology*, 27(4), 569–596.
191. Sherif, M., Harvey, O.J., White, B.J., Hood, W.R. i Sherif, C. (1954). *Experimental study of positive and negative intergroup attitudes between experimentally produced groups: Robber's Cave experiment*. Norman, OK: University of Oklahoma.
192. Sherif, M. (1966). *Group Conflict and Cooperation: Their Social Psychology*. London: Routledge and Kegan Paul.
193. Shook, N. J., Hopkins, P.D. i Koech, J.M. (2016). The effect of intergroup contact on secondary group attitudes and social dominance orientation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(3), 328-342.
194. Sibley, C.G., Robertson, A. i Wilson, M.S. (2006). Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism: Additive and Interactive Effects. *Political Psychology*, 27(5) 755-768.
195. Sidanius, J. i Liu, J. (1992). The gulf war and the Rodney King beating: Implications of the general conservatism and social dominance perspectives. *Journal of Social Psychology*, 132(6), 685–700.
196. Sidanius, J. i Pratto, F. (1999). *Social dominance: an intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
197. Sidanius, J., Pratto, F. i Bobo, L. (1996). Racism, conservatism, affirmative action and intellectual sophistication: A matter of principled conservatism or group dominance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 476–490.
198. Skey, M. (2012). We Need to Talk about Cosmopolitanism: The Challenge of Studying Openness towards Other People. *Cultural Sociology*, 6(4), 471–487.
199. Smith, E. R. i Mackie, D. M. (2005). Aggression, hatred, and other emotions. U in J. F. Dovidio, P. Glick, i L. A. Rudman (Ur.), *On the Nature of Prejudice* (str. 361–376) Malden, MA: Blackwell.

200. Smurda, J. D., Wittig, M. A. i Gokalp, G. (2006). Effects of threat to a valued social identity on implicit self-esteem and discrimination. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9(2), 181–197.
201. Snellman, A. i Ekehammar, B. (2005). Ethnic hierarchies, ethnic prejudice, and social dominance orientation. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15(1), 1-12.
202. Stangor, C., Sullivan, L. A., i Ford, T. E. (1991). Affective and cognitive determinants of prejudice. *Social Cognition*, 9(4), 359–380.
203. Stangor, C. (2009). The Study of Stereotyping, Prejudice, and Discrimination Within Social Psychology: A Quick History of Theory and Research. U Nelson, T.D. (Ur.). *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination* (str. 1–22). Psychology Press Taylor & Francis Group: New York, Hove.
204. Staub, E. (1997). Blind versus constructive patriotism: moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. U D. Bar-Tal i E. Staub (Ur.), *Patriotism in the lives of individuals and nations* (str. 213–228). Chicago: Nelson-Hall.
205. Stellmacher, J. i Petzel, T. (2005). Authoritarianism as a group phenomenon. *Political Psychology*, 26(2), 245-274.
206. Stephan, W. G. i Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. U D. M. Mackie i E. R. Smith (Ur.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (str. 191–207). New York: Psychology Press.
207. Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41(3), 157–175.
208. Stephan, W.G i Stephan, C.W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. U S. Oskamp (Ur.). *Reducing prejudice and discrimination*, (str. 23-46). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
209. Stephan, W.G., Boniecki, K.A., Ybarra, O. Bettencourt, A., Ervin, K.S., Jackson, L.A., McNatt, P.S. i Renfro, C.L. (2002b). The Role of Threats in the Racial Attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9), 1242-1254.
210. Stephan, W.G., Ybarra, O. i Morrison, R.K. (2009). Intergroup threat theory. U T.D. Nelson (Ur.). *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*, (str. 43-60). New York, Hove: Psychology Press Taylor & Francis Group.

211. Stephan, W.G., Ybarra, O., Martinez Martinez, C., Schwarzwald, J. i Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward Immigrants to Spain and Israel : An Integrated Threat Theory Analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559-576.
212. Stevens, J. (1992). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
213. Stouffer, S. A., Suchman, E. A., DeVinney, L. C., Star, S. A. i Williams, R. A. Jr. (1949). *The American soldier: Adjustment during army life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
214. Struch, N. i Schwartz, S.H. (1989). Intergroup Aggression: Its Predictors and Distinctness From In-Group Bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 364-373.
215. Sumner, W. G. (1906). *Folkways*. Boston: Ginn.
216. Šiber, I. (1997). War and the Changes in Social Distance Toward the Ethnic Minorities in Croatia. *Politička misao*, 34(5), 3-26.
217. Šram, Z. (2002). Dimenzije etnocentrizma i nacionalna pripadnost. *Društvena istraživanja*, 11(1), 1-22.
218. Šram, Z. (2008). Etnocentrizam, autoritarne tendencije i religioznost: relacije na uzorku zagrebačkih studenata. *Migracijske i etničke teme*, 24(1-2), 49–66.
219. Šram, Z. (2010). Etnocentrizam, percepcija prijetnje i hrvatski nacionalni identitet. *Migracijske i etničke teme*, 26(2), 113–142.
220. Tabachnick, B. G. i Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th ed.). New York: Allyn and Bacon.
221. Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65-93.
222. Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1-39.
223. Tajfel, H. i Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup relations. U W. G. Austin i S. Worchel (Ur.), *Psychology of intergroup relations*, (str. 33-48). Monterey, CA: Brooks-Cole.
224. Tatalović, S. i Lacović, T. (2011). Dvadeset godina zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 27(3), 375–391.

225. Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior . U E. J. Lawler (Ur.), *Advances in Group Processes* (Vol. 2), (str. 77–122). Greenwich, CT:JAI Press.
226. Turner, J. C.,Hogg, M. A.,Oakes, P. J.,Reicher, S. D. i Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford, UK:Blackwell.
227. Turner, J.C., Brown, R.J. i Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9(2), 187-204.
228. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. Narodne novine, br. 155/02, 47/10, 80/10, 93/11.
229. Van Hiel, A. i Mervielde, I. (2002). Explaining conservative beliefs and political preferences: A comparison of social dominance orientation and authoritarianism. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(5), 965-976
230. Van Hiel, A. i Mervielde, I. (2005). Authoritarianism and social dominance orientation: relationships with various forms of racism. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(11), 2323-2344.
231. Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J. i Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in The Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667–685.
232. Voci, A. (2006). The link between identification and in-group favouritism: Effects of threat to social identity and trust-related emotions. *British Journal of Social Psychology*. 45(2), 265–284.
233. Vertovec, S. i Cohen, R. (Ur.) (2002). *Conceiving cosmopolitanism: theory, context and practice*. Oxford: Oxford University Press, str. 1-22.
234. Vujević, M. (2007). Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 3(89), 379-404.
235. Wagner, U., Christ, O. i Heitmeyer, W. (2010). Anti-immigration bias. U J. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick i V. Esses (Ur.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*, (str. 361-377). London: SAGE Publications Ltd.
236. Watts, M. W. (1996). Political xenophobia in the transition from socialism: threat, racism and ideology among East German youth. *Political Psychology*, 17(1), 97–126.
237. Willis-Esqueda, C., Hazel Delgado, R. i Pedroza, K. (2017). Patriotism and the impact on perceived threat and immigration attitudes, *The Journal of Social Psychology*, 157 (1), 114-125.

238. Wilson, T. D., Lindsey, S. i Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, *107*(1), 101–126.
239. Zakrisson, I. (2006). Construction of a short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) scale. *Personality and Individual Differences*, *39*(5), 863–872.
240. Zárate, M. A., Garcia, B., Garza, A. A. i Hitlan, R. T. (2004). Cultural threat and perceived realistic group conflict as dual predictors of prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, *40*(1), 99–105.

PRILOZI

PRILOG 1. UPITNIK ZA INTERVENCIJSKU GRUPU (*upitnik s tekstom kojim se nastojao potaknuti doživljaj simbolične prijetnje od pripadnika nacionalnih manjina, str.158.*).

UPITNIK VRIJEDNOSNIH ORIJENTACIJA I STAVOVA

O DRUŠTVENIM GRUPAMA

Molimo Vas da sudjelujete u istraživanju pod nazivom *Vrijednosne orijentacije i stavovi mladih o društvenim grupama u Hrvatskoj*, koje ispituje mišljenja i stavove studenata o nekim društvenim pitanjima. Zanima nas što mislite o odnosima među različitim grupama u društvu, te kakvu važnost pripisujete osobnim i društvenim vrijednostima.

Istraživanje traje oko 30 minuta. Ako pristanete sudjelovati molit ćemo Vas da odgovorite na niz pitanja na skalama procjena stavova u kojima se traži Vaše mišljenje o nekim društvenim grupama i odnosima među njima. Dakle, zanima nas isključivo Vaše mišljenje temeljeno na Vašem iskustvu, pri čemu ne postoje točni ili netočni odgovori na postavljena pitanja.

Detaljne upute i način odgovaranja nalaze se u nastavku upitnika. U upitnik su uključena i neka pitanja o Vašim općim demografskim podacima, međutim podatak o Vašem imenu se u upitniku od Vas nigdje ne traži. Molim Vas da na pitanja odgovarate što spontanije i što iskrenije možete. U ovom istraživanju nema točnih i netočnih odgovora, važno nam je što Vi mislite o nekim pitanjima.

Lijepo Vas molim da ne izostavite niti jedno pitanje. Međutim, ako odlučite da na neka pitanja ne želite odgovoriti, to ne morate učiniti i za to nećete snositi nikakve posljedice.

Korist od sudjelovanja u ovom istraživanju za Vas može biti u tome što ćete imati priliku temeljitije razmisliti o nekim važnim društvenim pitanjima, te preispitati svoje stavove i razmišljanja. Pri tome, razina stresa i/ili neugode u ovom istraživanju nije veća od one koju doživljavate u uobičajenim svakodnevnim situacijama.

Ovo je istraživanje za Vas posve anonimno. Pristup podacima imat će samo istraživači. Ako nalazi ovog istraživanja budu javno objavljeni, objavit će se samo za čitavu grupu sudionika, te se neće objavljivati individualni odgovori. Uvid u rezultate istraživanja imat ćete po njihovoj objavi, a prije toga od istraživača možete dobiti relevantne informacije.

Naglašavam da je sudjelovanje u ovom istraživanju dobrovoljno i da imate pravo bez ikakvih posljedica odustati od sudjelovanja ili se iz njega povući.

Molim Vas da znakom „x“ označite pristajete li sudjelovati u istraživanju. Ako odgovorite potvrdno, molim Vas da nastavite sa ispunjavanjem upitnika na sljedećoj stranici.

Da

Pristajem sudjelovati u ovom istraživanju.

Ne

Ako imate neke pritužbe na provedeni postupak ili ste zabrinuti zbog nečega što ste tijekom istraživačkog postupka doživjeli, molimo Vas obratite se na etikapsi@ffzg.hr

Ovim se upitnikom ispituju opća stajališta ljudi o različitim društvenim pitanjima. Niže su navedeni različiti stavovi koje pojedinci o njima mogu imati. Nas zanima što vi o njima mislite, stoga Vas molimo da iskreno procijenite vlastito stajalište. Naglašavamo da nema točnih i netočnih odgovora, zanima nas u kojoj se mjeri vi slažete sa svakom od navedenih tvrdnji.

Molimo Vas, iskažite svoju reakciju na svaku pojedinu tvrdnju tako da zaokružite jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

- 1 – izrazito se ne slažem sa tvrdnjom,
- 2 – uglavnom se ne slažem sa tvrdnjom,
- 3 – niti se slažem niti se ne slažem sa tvrdnjom,
- 4 – uglavnom se slažem sa tvrdnjom,
- 5 – izrazito se slažem sa tvrdnjom.

1.	Naša zemlja treba snažnog vođu kako bi uništila radikalne i nemoralne struje koje prevladavaju u današnjem društvu.	1	2	3	4	5
2.	Naša zemlja treba slobodoumne ljude, koji će imati hrabrosti ustati protiv tradicionalnih običaja, čak i ako će to mnoge uzrujati.	1	2	3	4	5
3.	Običaji i vrijednosti naših starih i dalje pokazuju najbolji način življenja.	1	2	3	4	5
4.	Našem društvu bi bilo bolje kada bismo pokazali toleranciju i razumijevanje za netradicionalne vrijednosti i mišljenja.	1	2	3	4	5
5.	Moramo se strogo pridržavati Božjih zakona o pobačaju, pornografiji i braku prije nego postane prekasno. Svako odstupanje od njih mora biti kažnjeno.	1	2	3	4	5
6.	Društvo mora pokazati otvorenost prema ljudima koji razmišljaju drugačije.	1	2	3	4	5
7.	Bilo bi najbolje kada bi se novine cenzurirale kako ljudi ne bi mogli doći do destruktivnog i odvratnog sadržaja.	1	2	3	4	5
8.	Mnogi dobronamjerni ljudi dovode u pitanje državu, kritiziraju crkvu i ignoriraju „normalan način života“.	1	2	3	4	5
9.	Trebalo bi više poštivati naše pretke zbog načina na koji su izgradili naše društvo i zaustaviti one sile koje ga uništavaju.	1	2	3	4	5
10.	Ljudi bi trebali posvećivati manje pozornosti Bibliji i religiji, a više raditi na razvijanju vlastitih moralnih standarda.	1	2	3	4	5
11.	Puno je radikalnih, nemoralnih osoba koje pokušavaju sve uništiti i društvo im mora stati na kraj.	1	2	3	4	5
12.	Bolje je prihvatiti čak i lošu literaturu nego ju cenzurirati.	1	2	3	4	5
13.	Činjenice pokazuju da moramo snažnije djelovati protiv kriminala i seksualnog nemoralna, kako bismo održali zakon i red.	1	2	3	4	5
14.	Stanje u današnjem društvu bi se popravilo kada bismo prema onima koji izazivaju probleme postupali razumno i humano.	1	2	3	4	5
15.	Ukoliko društvo to zahtijeva, dužnost je svakog dobrog građanina da pomogne u uklanjanju zla, koje truje našu zemlju.	1	2	3	4	5

Niže se nalazi niz tvrdnji s kojima se Vi možete slagati u određenoj mjeri. I ovdje nas zanima Vaše osobno mišljenje.

Molimo Vas da izrazite svoj stupanj slaganja sa tvrdnjama, na taj način da uz svaku od njih zaokružite jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

- 1 – izrazito se ne slažem sa tvrdnjom,
- 2 – uglavnom se ne slažem sa tvrdnjom,
- 3 – niti se slažem niti se ne slažem sa tvrdnjom,
- 4 – uglavnom se slažem sa tvrdnjom,
- 5 – izrazito se slažem sa tvrdnjom.

1.	Neke grupe u društvu jednostavno nisu ravnopravne s ostalima.	1	2	3	4	5
2.	U ovoj bismo zemlji imali manje problema kada bi se prema svim ljudima postupalo na jednak način.	1	2	3	4	5
3.	Neki ljudi naprosto više vrijede od ostalih.	1	2	3	4	5
4.	Važno je da druge zemlje tretiramo kao ravnopravne.	1	2	3	4	5
5.	Ovoj bi zemlji bilo bolje kada bismo manje marili za to koliko su svi ljudi ravnopravni.	1	2	3	4	5
6.	Trebali bismo težiti većoj ekonomskoj jednakosti.	1	2	3	4	5
7.	Neki ljudi naprosto zaslužuju više od drugih.	1	2	3	4	5
8.	Nije problem ako neki ljudi imaju bolju priliku u životu od drugih.	1	2	3	4	5
9.	Neki su ljudi jednostavno manje vrijedni od ostalih.	1	2	3	4	5
10.	Trebali bismo težiti većoj socijalnoj jednakosti.	1	2	3	4	5
11.	U idealnom svijetu svi bi narodi bili ravnopravni.	1	2	3	4	5
12.	Da bi se napredovalo u životu, ponekad je nužno gaziti po drugima.	1	2	3	4	5
13.	Prema svim ljudima treba postupati jednako.	1	2	3	4	5

U sljedećem dijelu upitnika zanima nas kakav je Vaš stav prema državi i narodima koji žive u Hrvatskoj.

Molimo Vas da na niže navedene tvrdnje odgovarajte zaokruživanjem jednog broja uz svaku tvrdnju, pri čemu su značenja brojeva sljedeća:

- 1 - nikada,
- 2 - rijetko,
- 3 - ponekad,
- 4 - često,
- 5 - vrlo često.

1.	Moj mi je narod važan.	1	2	3	4	5
2.	Kritiziram svoj narod.	1	2	3	4	5
3.	Identificiram se sa svojim narodom.	1	2	3	4	5
4.	Nervira me što sam pripadnik svoga naroda.	1	2	3	4	5
5.	Osjećam snažne veze prema svojem narodu.	1	2	3	4	5
6.	Osjećam se odbačenim od svoga naroda.	1	2	3	4	5
7.	Drago mi je što pripadam svome narodu.	1	2	3	4	5
8.	Doživljam se pripadnikom svojega naroda.	1	2	3	4	5
9.	Neugodno mi je što sam pripadnik svoga naroda.	1	2	3	4	5
10.	Pokušavam sakriti da pripadam svojem narodu.	1	2	3	4	5

Molimo Vas da izrazite svoj stupanj slaganja sa tvrdnjama, na taj način da uz svaku od njih zaokružite jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

- 1 – izrazito se ne slažem sa tvrdnjom,
- 2 – uglavnom se ne slažem sa tvrdnjom,
- 3 – niti se slažem niti se ne slažem sa tvrdnjom,
- 4 – uglavnom se slažem sa tvrdnjom,
- 5 – izrazito se slažem sa tvrdnjom.

1.	Isticanje nacionalnih obilježja odraz je primitivizma.	1	2	3	4	5
2.	Smatram sebe prije svega građaninom svijeta.	1	2	3	4	5
3.	Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu; zato je svaka podjela na nacije štetna i besmislena.	1	2	3	4	5
4.	Volio bih živjeti kao stanovnik svijeta, a ne kao stanovnik samo jedne države.	1	2	3	4	5
5.	Ja sam kao prvo pripadnik čovječanstva, a tek onda svoje nacije.	1	2	3	4	5
6.	Iako je moj narod malobrojan, u njemu je puno više sposobnih ljudi nego u drugim narodima.	1	2	3	4	5
7.	Čovjek bez jasnog osjećaja nacionalne pripadnosti je čovjek bez identiteta.	1	2	3	4	5
8.	Ljudi koji ne vole svoj narod zaslužuju prezir.	1	2	3	4	5
9.	U svim povijesnim sukobima s drugim nacijama moj je narod uvijek bio u pravu.	1	2	3	4	5
10.	Pripadnici istoga naroda trebali bi se uvijek držati zajedno.	1	2	3	4	5
11.	Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima.	1	2	3	4	5

Sada Vas molimo da procijenite svoj opći stav prema vlastitom narodu na skali od 1 do 10 (*zaokružite jedan broj, pri čemu 1 ukazuje na najnegativniji stav, a 10 na najpozitivniji stav*)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 - 10

Sada Vas molimo da procijenite svoj opći stav prema nacionalnim manjinama koje žive u Hrvatskoj na skali od 1 do 10 (*zaokružite jedan broj pri čemu 1 ukazuje na najnegativniji stav a 10 na najpozitivniji stav*)

1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 - 10

S obzirom da se bliži trenutak pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, važno nam je što mladi ljudi misle o nekim uvjetima koje Hrvatska treba ispuniti. Stoga Vas molimo da pročitate ovaj kratki tekst i odgovorite na postavljena pitanja.

Pregovori o članstvu Hrvatske u Europskoj uniji ovise o spremnosti naše zemlje da uskladi svoje zakonodavstvo s propisima ostalih zemalja Europske unije.

Hrvatskoj je stoga postavljen i uvjet da mora usvojiti, primijeniti i provoditi zakone i propise Europske unije jer se o njihovom sadržaju ne može pregovarati.

Primjer zakona koji treba uskladiti tiče se zaštite prava nacionalnih manjina.

Kao najveći problemi koji onemogućuju usklađivanje ističu se:

- neriješeno pitanje zapošljavanja većeg broja pripadnika nacionalnih manjina u državnoj upravi, pravosuđu i policiji
- neriješeno pitanje stambenog zbrinjavanja pripadnika nacionalnih manjina
- neriješeno pitanje mjera koje bi umanjile još uvijek prisutno neprijateljstvo u područjima u kojima žive pripadnici nacionalnih manjina
- nedemokratsko ponašanje većinskog naroda prema pripadnicima manjina, koje se očituje u nedostatnoj skrbi i pomoći pripadnicima nacionalnih manjina

U svezi s navedenim problemima, ovo je prilika da se razmisli i procijeni u kojim je segmentima moguće proširiti opseg postojećih prava.

Jedan od takvih segmenata je pitanje visokoškolskog obrazovanja koje bi povećalo vjerojatnost zaposlenja i bolju konkurentnost pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj na tržištu rada.

S obzirom da ste Vi u sustavu visokoškolskog obrazovanja, zanima nas Vaše mišljenje o sljedećim mjerama koje bi poboljšale položaj pripadnika nacionalnih manjina.

Molimo Vas da iskažete svoj stupanj slaganja sa sljedećim preporukama za unaprjeđenje prava studenata, pripadnika nacionalnih manjina:

Mislim da bi pripadnicima nacionalnih manjina trebalo:	<i>Uopće se ne slažem</i>	<i>Uglavnom se ne slažem</i>	<i>Uglavnom se slažem</i>	<i>Izrazito se slažem</i>
osigurati direktan upis na fakultet u postotku sukladnom njihovoj zastupljenosti u Hrvatskoj.	1	2	3	4
osigurati besplatne obroke u Studentskom centru.	1	2	3	4
osigurati besplatan upis u Nacionalnu sveučilišnu knjižnicu.	1	2	3	4
osigurati prednost pri dobivanju stipendija.	1	2	3	4
osigurati određen broj mjesta u studentskim domovima u postotku sukladnom njihovoj zastupljenosti u Hrvatskoj.	1	2	3	4
osigurati prednost pri zapošljavanju u državnom sektoru (državnoj upravi, pravosuđu i policiji) po završetku školovanja.	1	2	3	4

Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama koje opisuju neke stavove i mišljenja prema pripadnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj.

Tvrdnje se ne odnose ni na jednu manjinsku grupu specifično, nego općenito na nacionalne manjine u Hrvatskoj, bez obzira na narod kojem pripadaju. I ovdje vas podsjećamo da nema točnih i/ili netočnih odgovora – zanima nas Vaše mišljenje o položaju i obilježjima pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj.

Molimo Vas da izrazite svoj stupanj slaganja sa tvrdnjama, na taj način da uz svaku od njih zaokružite jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

- 1 – izrazito se ne slažem sa tvrdnjom,
- 2 – uglavnom se ne slažem sa tvrdnjom,
- 3 – niti se slažem niti se ne slažem sa tvrdnjom,
- 4 – uglavnom se slažem sa tvrdnjom,
- 5 – izrazito se slažem sa tvrdnjom.

1.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj isticanjem svojeg jezika, vjere i običaja ugrožavaju osjećaj jedinstva i jednakosti.	1	2	3	4	5
2.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj svojim radom doprinose ukupnom ekonomskom napretku države.	1	2	3	4	5
3.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj predstavljaju opterećenje za ionako ugroženo tržište rada.	1	2	3	4	5
4.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj svojim vrijednostima i običajima ugrožavaju tradicionalne vrijednosti i hrvatski identitet.	1	2	3	4	5
5.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj predstavljaju prijetnju nacionalnoj sigurnosti.	1	2	3	4	5
6.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj obogaćuju hrvatsku kulturnu raznolikost.	1	2	3	4	5
7.	Pripadnici nacionalnih manjina u Hrvatskoj dobivaju manje nego što zaslužuju.	1	2	3	4	5
8.	Kada bi se pripadnici nacionalnih manjina više trudili, bilo bi im jednako dobro kao i većinskom narodu.	1	2	3	4	5
9.	Protivim se privilegijama koje se daju pripadnicima nacionalnih manjina.	1	2	3	4	5
10.	Vlada ne pridaje dovoljno pažnje problemima nacionalnih manjina.	1	2	3	4	5
11.	Pripadnici nacionalnih manjina previše se nameću sa zahtjevima za jednaka prava.	1	2	3	4	5
12.	Razumijem nezadovoljstvo pripadnika nacionalnih manjina svojim položajem u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5
13.	Pripadnici nacionalnih manjina ne bi se trebali gurati tamo gdje im nije mjesto.	1	2	3	4	5
14.	Pripadnicima nacionalnih manjina se u medijima posvećuje više pozornosti nego što zaslužuju.	1	2	3	4	5
15.	Pripadnici nacionalnih manjina nemaju jednake šanse za zapošljavanje kao pripadnici većinskog naroda.	1	2	3	4	5
16.	Pripadnici nacionalnih manjina imaju manju šansu za napredovanje u poslu.	1	2	3	4	5

17.	Pripadnici nacionalnih manjina tvrde da su diskriminirani kako bi izvukli što veću korist, npr. pri zapošljavanju.	1	2	3	4	5
18.	Pripadnici nacionalnih manjina dobro su prihvaćeni u društvu.	1	2	3	4	5
19.	Pripadnici nacionalnih manjina nemaju se razloga osjećati manje vrijednima.	1	2	3	4	5
20.	Diskriminacija nacionalnih manjina više ne predstavlja problem u Hrvatskoj.	1	2	3	4	5

Vaš spol je (*molimo Vas da zaokružite broj 1 ili 2*):

- 1 - Muški
- 2 - Ženski

Koliko imate godina: _____

Molimo Vas da zaokružite broj ispred odgovora koji najbolje opisuje kako osjećate svoju pripadnost:

- 1 - pripadnik/ca sam većinskog naroda u RH
- 2 - pripadnik/ca sam manjinskog naroda u RH; Kojeg? _____ (*molimo navedite*)
- 3 - ne mogu se opredijeliti
- 4 - ne želim odgovoriti

Imate li neki komentar na ovo istraživanje?

Zahvaljujemo Vam na sudjelovanju u istraživanju!

PRILOG 2. OBAVIJEST SUDIONICIMA O STVARNOJ SVRHI ISTRAŽIVANJA

Obavijest sudionicima intervencijske grupe o svrsi istraživanja

U uvodnom dijelu istraživanja je istaknuto da se ovim istraživanjem želi steći uvid u mišljenja mladih ljudi o važnim društvenim pitanjima i vrijednostima. Jedno od važnih društvenih pitanja koje sam htjela ispitati je percepcija međugrupnih odnosa u društvu, odnosno kakvo mišljenje imaju pripadnici većinske grupe o manjinskim grupama te koji faktori utječu na te stavove.

Konkretno, cilj ovog istraživanja je bio saznati kako neka osobna obilježja studenata i obilježja situacija u kojima se studenti nalaze mogu utjecati na njihovu spremnost da iskažu negativno mišljenje, odnosno predrasude prema manjinskim grupama u društvu.

Na temelju saznanja iz dosadašnjih istraživanja očekuje se da će više negativnih mišljenja prema manjinskim grupama imati oni studenti koji smatraju da pripadnici manjinskih grupa imaju neopravdane povlastice i privilegije koje ugrožavaju položaj većinske grupe. To se očekuje jer je za stabilne odnose među grupama u nekom društvu važan osjećaj sigurnosti i doživljaj pravednosti raspodjele sredstava između društvenih grupa.

Kako bi se ispitalo da li je to očekivanje točno, bilo je potrebno studente temeljem slučajnog odabira podijeliti u dvije skupine. Jedna skupina studenata u ovom istraživanju je dovedena u situaciju za koju se pretpostavilo da će izazvati doživljaj nepravde i ugroženosti. Ti studenti su čitali izmišljeni tekst o nezadovoljavajućem položaju nacionalnih manjina u Hrvatskoj (kao primjer manjinske grupe u društvu), koji navodno ugrožava pregovore Hrvatske i EU. Nakon toga se od tih se studenata tražilo da iskažu svoje mišljenje o izmišljenim prijedlozima povlastica kojima bi pripadnici nacionalnih manjina navodno ostvarili bolji društveni položaj u sustavu visokoškolskog obrazovanja. Tim tekstom nastojalo se kod studenata pripadnika većinske grupe izazvati doživljaj ugroženosti od strane manjinskih grupa.

Druga skupina studenata je odgovarala na ista pitanja iz upitnika samo što nije čitala ovaj izmišljeni tekst. Namjera je usporediti odgovore ove dvije skupine studenata pri čemu očekujem da će ona skupina studenata koja je čitala tekst i doživjela ugroženost u većoj mjeri iskazivati negativne stavove prema pripadnicima manjinskih grupa u društvu.

Ispitivanje utjecaja doživljaja ugroženosti u međugrupnim odnosima je od iznimne važnosti zato jer nam omogućuje da razumijemo i unaprijedimo odnose među različitim grupama u društvu.

Vaši odgovori na postavljena pitanja zasigurno će mi pomoći u odgovaranju na ova važna društvena pitanja, stoga Vam zahvaljujem na sudjelovanju.

Ukoliko ste odlučili da ipak ne želite da Vaše mišljenje bude zastupljeno u kasnijoj analizi i želite odustati od sudjelovanja u istraživanju, ne morate predati ispunjeni upitnik i za to nećete snositi nikakve posljedice.

ŽIVOTOPIS

Lea Skokandić (rođ. Zorec) rođena je 15. veljače 1983. u Varaždinu, Republika Hrvatska. Osnovnu i srednju školu je završila u Zagrebu. Diplomirala je psihologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2007. godine. Tijekom studija je sudjelovala na međunarodnim znanstveno-stručnim skupovima sa dva priopćenja, te je 2005. godine dobila Rektorovu nagradu.

Poslijediplomski doktorski studij psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisala je akademske godine 2008/09.

Od 2007. godine radila je kao vanjski suradnik na Studijskom centru socijalnog rada na Pravnom fakultetu u Sveučilišta u Zagrebu, a od 2009. godine zaposlena je u statusu asistenta na katedri za Metodologiju istraživanja u socijalnom radu i socijalnoj politici. Osim sudjelovanja u izvedbi nastave, surađivala je kao član istraživačkog tima na nacionalnoj razini u provođenju dva međunarodna projekta: „Europska studija vrednota“ (*European Values Study*) i „FP7 - B.E.C.A.N. projektu“ (*Seventh Framework Package (FP7) Balkan Epidemiological Study on Child Abuse & Neglect*) te mnogim domaćim projektima, poput projekta financiranog od strane Hrvatske zaklade za znanost „*Ekonomске teškoće obitelji, psihosocijalni problemi i obrazovni ishodi adolescenata u vrijeme ekonomske krize*“ (IP-2014-09-8546).

Objavila je u koautorstvu četiri izvorna znanstvena rada, od kojih su tri u objavljeni u CC časopisima, te je sudjelovala s ukupno 16 priopćenja na raznim međunarodnim i domaćim znanstveno-stručnim skupovima.

Njen znanstveni i stručni interes usmjeren je na područje socijalne psihologije, poglavito područje međugrupnih odnosa, te na ispitivanje mogućnosti primjene kvalitativne i kvantitativne metodologije u istraživanjima unutar područja socijalnih djelatnosti.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

Skokandić, L. i Čorkalo Biruški, D. (u tisku). Odrednice predrasuda prema nacionalnim manjinama: provjera uloge različitih oblika nacionalne vezanosti. *Društvena istraživanja*.

Ogresta, J., Rimac, I., Ajduković, M. i Skokandić, L. (2012). Analiza obilježja prijavljenih događaja nasilja nad djecom u obitelji evidentiranih u centrima za socijalnu skrb. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 439-477.

Rimac, I., Zorec, L. i Ogresta, J. (2010). Analiza determinanti odaziva u anketnom istraživanju Europska studija vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 19(1/2), 47-68.

Ogresta, J., Rusac, S. i Zorec, L. (2008). Relation Between Burnout Syndrome and Job Satisfaction Among Mental Health Workers. *Croatian medical journal*, 49(3), 364-374.